

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

KAZAN-TATAR DESTANLARINDA
BİREY, AİLE, TOPLUM, DEVLET YAPISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAVUZ ERTÜRK

GAZİANTEP
MART 2015

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

KAZAN-TATAR DESTANLARINDA
BİREY, AİLE, TOPLUM, DEVLET YAPISI

YAVUZ ERTÜRK

Tez Savunma Tarihi: 12.03.2015

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Doç. Dr. Halil İbrahim YAKAR
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası

Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN

Yrd. Doç. Dr. K. Kaan BÜYÜKİKİZ

Yrd. Doç. Dr. Fahri DAĞI

.....

.....

ÖZET

KAZAN-TATAR DESTANLARINDA BİREY, AİLE, TOPLUM, DEVLET YAPISI

ERTÜRK, Yavuz

Yüksek Lisans Tezi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN

Mart 2015, 108 Sayfa

Kazan Tatar Destanlarında Birey, Aile, Toplum, Devlet Yapısı adlı çalışmamızda destan metinlerinin toplum yaşantısına yansımalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Türk Dili Kurumu yayınları arasından çıkan Tatar Destanları I-II adlı eserler ve Rüstem Sultı'nın hazırladığı Edigey Destanı adlı çalışması incelenmiş ve değerlendirmeler bu eserler üzerinden yapılmıştır. Çalışmada Kazan Tatarları'nın tarihi, kültürü, edebiyatı ve Tatar Boyları hakkındaki bilginin yanısıra, “destan” kavramı ve Tatarların destancılık geleneği üzerine yapılan incelemeler de özetler halinde verilmiştir. Tezin başlığı doğrultusunda tespit edilen bulgular, belirlenen başlık ve amaç doğrultusunda bir incelemeye tutulmuş, destan metinlerinde birey, aile, toplum, devlet yapısı incelenen metinlerden hareketle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bölümlerin sonunda ise sonuç ve kaynakça bölümü yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Tatar Destanları, Birey, Aile, Toplum, Devlet

ABSTRACT**INDIVIDUAL, FAMILY, COMMUNITY AND STATE SYSTEM
IN KAZAN TATARIAN EPICS**

ERTÜRK, Yavuz

M. A. Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Mustafa GÜLTEKİN

March 2015, 108 Pages

This study, “Individuals, Family, Society and State Structure in Kazan Tatars’ Epics” aims to analyze the reflection of works of epic on the community life. In this regard, “Tatar Destanları I-II” published by Türk Dili Kurumu (Turkish Language Institution) and “Edigey” by Rüstem Sultı has been studied, and evaluations have been made upon these works of literature. In addition to the information of history, culture and literature of Kazan Tatars and Tatar tribes, the concept of “epic” and researches on epic tradition of Tatars have been summarized. Findings, obtained from the works of epic regarding individuals, family, society and state structure, have been analyzed in line with the title of the thesis. At the end, conclusion and reference sections are present.

Key Words: Tatar Epics, Individual, Family, Society, State

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İİİ
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖN SÖZ.....	Vİİ
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı.....	1
1.2. Tatarlar Hakkında Bilgi.....	2
1.2.1. Tatar Adı ve Tatarların Tarihi.....	2
1.2.2. Tatar Adı.....	2
1.2.3. Tatarların Tarihi.....	6
1.2.4. Kazan Hanlığı	8
1.2.5. Kazan Hanlığının Yıkılışı	9
1.2.6. Kazan Hanları	11
1.3. Tatarların Rusya Üzerindeki Kültürel Tesirleri.....	12
1.4. Kazan Tatarlarında Kültür ve Edebiyat.....	14
1.4.1. Tatar Halk Edebiyatı	15
1.4.2. Tatar Destanları	16
1.4.3. Tatar Destanlarının Tasnifi	19
1.4.4. Tatar Destanlarının Motif Yapısı	25
1.4.4.1. Dua - Beddua Motifi.....	25
1.4.4.2. Don Değiştirme Motifi	25
1.4.4.3. Çocuksuzluk ve Olağanüstü Doğum Motifi	26
1.4.4.4. Olağanüstü Büyüme Motifi	27
1.4.4.5. Ad Verme Motifi	28
1.4.4.6. Yardımcı Kahramanlar Motifi	28
1.4.4.7. Hızır ve Ak Saçlı İhtiyar Motifi	29
1.4.4.8. Kahramanın Atı Motifi	29
1.4.4.9. Ölüp Yeniden Dirilme Motifi	29
1.4.4.10. Büyü-Sihir Vasıtasıyla İyileşme-Dirilme Motifi	30
1.4.4.11. Ok Batmayan ve Kılıç Kesmeyen Kahraman Motifi.....	30
1.4.4.12. Rüya Görme Motifi	31
1.4.4.13. Sihirli-Olağanüstü Nesneler Motifi	31
1.4.4.14. Hile-Tuzak Motifi.....	31
1.4.5. Kazan Tatarlarında Destan Anlatma Geleneği.....	32
1.4.6. Kazan-Tatar Destanları Üzerine Türkiye’de Yapılan Çalışmalar ve Özetleri.....	33

İKİNCİ BÖLÜM 36

2.1. Destan Türü Hakkında Bilgi	36
2.1.1. Destan	36
2.1.2. Destan Anlatıcıları	44
2.1.3. Türk Destanlarının Özellikleri, Oluşum, Gelişim ve Günümüze Aktarılış Süreçleri.....	44
2.1.4. Türk Lehçelerinde Destan Türü İçin Kullanılan Kelimeler	47
2.1.5. Türk Boylarında Destan Anlatıcıları İçin Kullanılan Terimler	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 50

3.1. Türk Toplumunda Birey Kavramı ve Tatar Destanlarında Birey	50
3.1.1. Destan Kahramanı	52
3.1.2. Destan Metinlerinde Kendisini Kanıtlamış Bir Birey Olarak Kahraman.....	54
3.2. Türklerde Aile Kavramının Önemi ve Destan Kahramanının Ailevi ve Toplumsal Bütünlüğü Sağlamadaki Rolü.....	79
3.2.1. Tatar Destanlarında Ailevi ve Toplumsal Bütünlüğün Sağlanması	81
3.3. Türk Toplumunda Devlet Anlayışı ve Tatar Destanlarında Devlet Yapısı	92
3.3.1. Tatar Destanlarında Devlet Yapısının Kurulması ve Korunması.....	95

SONUÇ 102

KAYNAKÇA 105

ÖZGEÇMİŞ 108

VITAE 108

ÖN SÖZ

Türk Edebiyatının içerik olarak en zengin ürünlerinden biri olan destanlar, sözlü edebiyatımızda asırlarca anlatılıp varlığını muhafaza etmiş ve anlatıcı, anlatıldığı ortam ve şartlara göre bazı değişiklikler gösterse de günümüze kadar ulaşmış edebi yaratmalardır. Birçok destanın eş metnlerinin olduğunu ve Türk boylarında az-çok farklılıklar göstererek anlatıldığını destanlarla ilgili çalışmalardan görebilmekteyiz. Halkın asırlarca anlatıp nesilden nesile ulaşıp buluşmasını sağladığı destan metinleri, içinde hem olağanüstülükleri barındırmış hem de tecrübî bilgileri ve Türk toplumunun yaşam savaşıyla beraber mücadelelerini de konu edinmiştir. Bu yönüyle destanların hayal gücüyle örülmüş unsurlardan dolayı masallarla, içinde barındırdığı olağanüstülükler bakımından efsanelerle, destan kahramanlarının ya da düşmanlarının tanrısal özellikler göstermesi yönüyle mitlerle ve aşk teması üzerinde yoğunlaşıp, kahramanın bir aşk mücadelesi sonucu hayatını kaybetmesi ya da sevdiğine kavuşmadan canından olması veya mutlu sonla bitmesi sonucunda da destanların halk hikâyeleriyle olan yakınlığını görebilmekteyiz. Olağanüstü konuları ihtivâ eden destan metnlerinde fantastik denebilecek unsurlar ve karakterlerin yanında, insana ait (konuşma, savaşma, düşünüp yardım etme vb.) özelliklerin hayvanlarda ve nesnelerde de yer yer bulunduğunu görebilmekteyiz. Ve yine kahramanların kılık değiştirip çeşitli hayvan donlarına girmeleri, uçmaları, günlerce sürecek mesafeleri(Hızır ve mesafe tanımadan giden at gibi yardımcı unsurlar aracılığıyla) saniyeler içinde aşmalarını mit, efsane, halk hikâyesi ve masal gibi anonim halk edebiyatı ürünleri yanında destan metnlerinde de görürüz. Bu ve benzeri durumlar destanlarda sıkça görme imkânı bulduğumuz hususlardır.

Çalışmamızda destan metnlerine yansıyan ve Tatarların yaşamlarından kesitler sunduğunu düşündüğümüz ‘birey, aile, toplum ve devlet yapısı’ başlığı adı altında bir inceleme yapma girişiminde bulunduk. Her ne kadar Tatar Türklerinin tarihî tecrübelerinden edebî eserlere yansımalar bulmuş isek de inceleme konusu ettiğimiz destan metnlerinin tüm Türk toplumunun geçirmiş olduğu yaşam tecrübelerinin küçük birer parçasını da teşkil ettiğini düşünmekteyiz. Kazan Tatarlarının destanları ile ilgili daha önceden yapılan –ikisi doktora, biri yüksek

lisans düzeyinde- sadece üç tez çalışmasının olması ve Türkiye Türkçesinde çok fazla kaynak eser olmayışı çalışmamızı zorlaştıracakı düşüncesinin oluşmasına neden olduysa da, bu çalışmayı yapmanın ne kadar elzem olduğı kanaatini de beraberinde doğurmuştur. Ve destanların özüne doğru indikçe konunun önemi ve gerekliliğı kendisini daha da derinden hissettirmiştir.

Birinci bölümde genel hatlarıyla Kazan Tatarlarının tarihi ve edebiyatları ile ilgili bilgi verdiğimiz çalışmamızda, Tatar adı, Tatarların tarihi, Kazan Hanlığı döneminde Ruslarla ve diğer topluluklarla olan münasebetler, Tatar Türklerinin kültür ve edebiyatları, Tatar destanları ve destan anlatma geleneğı, Tatar destanları üzerine Türkiye’de yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümünde ise destan kavramı etrafında genel bilgiler verilmiştir. Halk edebiyatı ve halk biliminin hem ilk hoca ve araştırmacılarının hem de günümüzdeki önemli temsilcilerinin destan terimi ve bu terimin kapsamı üzerine belirttikleri görüşleri bu bölümde ele alınmıştır. Destan kavramının Türk boyları ve Türkçe lehçelerindeki karşılıkları ve muhtevaları bu bölümde ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünü ise tezimizin ana konusunu oluşturan “birey, aile, toplum, devlet yapısı”nın Kazan Tatarlarının destan metinlerinde nasıl sağlandığı ve nasıl sürdürüldüğü üzerinde durulmuştur. İç içe geçmiş halkalar misali birbirini tamamlayan bu dört kavramın bir neticesi olarak da Kazan Tatarlarının tarihi ve tecrübi birikimlerinin destan metinlerinde nasıl yansıtıldığı, nasıl işlendiğı incelenmiştir.

Çalışma süresince maddî ve manevî hiçbir desteğini esirgemeyen ve her ânımda tarifi imkânsız sıcaklıklarını hissettiren aileme, samimi desteğı ve bu çalışmanın şekil almasında düşüncelerini kardeşçe paylaşmaktan geri durmayan Muhammet ATASEVER’e, Tatarca kaynakların okunup aktarılmasında vakit ayıran İlyas MİFTAKHOV ve Seyid Ali KUDAYNETOV’a, son okumada ve düzeltide emeğini ve tecrübelerini esirgemeyen dostum Emrah GÖKÇE’ye ve bu çalışmanın isminin belirlenmesinden kaynak taramasına, saha ile ilgili ulaşabileceğim çalışmalardan birinci derecede istifade edebileceğim kaynaklara kadar her türlü desteğı sağlayan, her daim ulaşip bilgi ve tecrübelerinden istifade etmeme olanak sağlayan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN’e teşekkürü borç bilirim.

Yavuz ERTÜRK

Mart 2015

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Kazan-Tatar Destanlarında “birey, aile, toplum, devlet yapısı”nın nasıl yansıdığı ve hangi temeller üzerine kurulduğunun yorumlanması şeklinde olacaktır. Bireyin, destan metinlerinden hareketle “kahramanın” kişisel çabası, mücadelesi ve başarısının aile, toplum ve devlet yapısı üzerine etkileri incelenecek ve birey, aile, toplum ve devlet yapısının bütünlüğünün nasıl sağlandığı düşüncesi üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Destan metinlerinden örnek bölümler ve alıntılarla tezimizin başlığını oluşturan yapının anlatımlarda nasıl verildiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmada toplam üç kitabı kapsayan bir değerlendirme yapılacaktır. Kazan-Tatar destanları iki cilt olarak hazırlanmış ve Prof. Dr. Fatih Urmançı’nın hazırladığı kaynaktan Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Türk Dil Kurumu Yayınları’ndan Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi kapsamında hazırlanan Tatar Destanları I-II adlı eserin yanında, Dr. Rüstem Sulti’nin hazırlayıp Türksoy Yayınları’nın bastığı Edigey Destanı da çalışmamızın kapsamına giren ikinci kaynak eserdir. Bu üç kitabı kaynak olarak alıp çalışmamızın şeklini ortaya koymaya çalışacağız.

Türk dünyasının zengin metinleri olan destanlar, sadece birer tarihi anlatı olarak değil, toplumumuzun yaşam şekli, girişmiş olduğu mücadele ve var olma savaşının yanı sıra, kültürel ve ahlâkî birer tarih vesikası niteliği taşımaları bakımından da her daim okunacak ve zengin bir kültürel birikim elde edilebilecek ürünlerdir. Metin Ekici’nin Dede Korkut Kitabı’ndaki metinleri merkeze alarak belirttiği(Ekici, 2001: 50) her okumada farklı tatlar ve farklı mesajlar alabilme özelliği, Türk dünyasının tüm destanlarında elde edilebilecek bir sonuçtur. Bu cümleyi daha genel bir ifadeye dönüştürecek olursak, Türk toplumunun tüm

yaratmalarını farklı zaman dilimlerinde ve tekrar tekrar okuduğumuzda farklı duygu ve düşüncelere ilham olduklarını pekâlâ görebilmekteyiz. İster şiir, ister hikâye, ister masal, ister destan, türü ne olursa olsun bu yaratmalar her daim canlılığını koruyabilmiş ürünlerdir. Ve her daim tazeliğini koruyabilip günümüze kadar ulaştığı gibi düşünce dünyamızın ve bu dünyaya ait ufukların her okumada daha da genişleyerek yeni şekillere bürünmesine de katkı sağlayabilecek mahiyette ürünlerdir. Kazan-Tatar destanları da, Türk dünyasının tüm edebî yaratmaları gibi, böyle bir etkiye sahip olup, farklı ve geniş bir düşünce perspektifi yakalamamızı sağlamış bir eser olarak bu çalışmanın ana konusunu teşkil etmiştir. Hem edebi bir eser oluşu, hem ahlaki, hem de geleneksel unsurları içinde barındırıyor olması açısından destan metinleri geçmiş ile bugün arasında asıl olana en yakın bağın kurulmasına da büyük bir katkı sağlamaktadır. Destan metnlerinin, edebî, tarihî, estetik, ahlaki ve ananevi olma özelliklerinden birini çıkardığımızda ise metinlerin asıl işlevini yapmalarında büyük bir eksikliğin oluşmasına sebebiyet vermiş oluruz. Tüm bu özellikleriyle destan metinleri Türk toplumunun edebî zevkini ve ulaştığı yüksek kültür seviyesini gösterirken, aynı zamanda Türk milletinin şuurunu, tarihini, örfünü, yaşam mücadelesini sergilemekte ve hem bugünümüzün, hem de yarınımızın en büyük tecrübî eserlerinden biri olma özelliğini içlerinde barındırmaktadırlar.

1.2. Tatarlar Hakkında Bilgi

1.2.1. Tatar Adı ve Tatarların Tarihi

1.2.2. Tatar Adı

Tatar adının anlamı ve Tatarların tarihi ile ilgili farklı kaynaklarda küçük ayrıntılar haricinde aynı tanım ve açıklamalara yer verildiğini görmekteyiz. Farklı yönleri ve bağlamlarıyla incelenen bu konu, Tatar Türklerinin tarihleriyle beraber kültürel ve edebî yaratmalarından da örnekler sunuyor olması bakımından da önem taşımaktadır. Bu eserlerden Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi'nin Tatar Edebiyatı I adlı 17. cildinde Tatarlar hakkında bilgiler bulmaktayız. Öncelikle Tatar kelimesinin ses yapısı ve manası üzerinde durulurken, Tatar halk edebiyatı ve halk destanları üzerine de örnekleriyle beraber geniş bir bilgiye yer verilir. Pek çok Türk adı gibi Tatar adının da “insan, kişi” anlamında “er~var~ır sözüyle bittiğini ve baş kısmının da t > d > y değişmesine bağlı olarak yat “yabancı” sözüne dayandığı ifade edilir” (Zekiye, 2001: 15).

Tatar sözü halk adı olarak Avrupa’da XIII. asır başında Moğol-Tatar hareketine bağlı olarak yazılır. Fransız kralı onlardan korkarak Tatar adını Grek mitolojisindeki ölümlerin yer altı hükümdarlığını, cehennemi ifade eden tartar sözüne bağlar, bundan sonra Batı Avrupa XX. asra kadar “Tatar” kavim adını “tartar” diye bozarak kullanır.

XVII-XVIII. asırlarda Ruslar da Doğudaki bütün komşularını Tatar diye adlandırırlar. XIX-XX. asırlarda onlar henüz, Müslüman Türkler için Tatar adını kullanırlar; umumî Türkî sözü yerine de Tatarskiy veya Turetsko-Tatarskiy adlarını kullanırlar (Zekiyev, 2001: 16).

Tarihi kaynaklardan hareketle, Tatar etnoniminin milattan önceki dönemlere kadar uzanan bir iç etnik ad olduğunu belirten Mirfatih Zekiyev(Zekiyev, 2007:216). Tatarların, Çin’in kuzeyli komşuları ve rakipleri konumundaki bir kabile federasyonu veya halk oldukları sonucunun çıktığını belirtir. Çinlilerin o zamanlar bile Tatarlara “pis, barbar” anlamına gelen ta-ta adını vererek tarafgir ve hasmane davrandıklarını ve Çinlilerin kuzeyli tüm komşularını ta-ta olarak adlandırdıklarını söyleyen Zekiyev, Çin Seddi’nin de Tatarlardan yani tüm kuzeyli yakın ve uzak komşularından korunmak amacıyla yapmaya başladıklarını dile getirir.

Daha sonraları Kül-Tegin adına dikilen runik kitabede *Otuz Tatar ve Muyun-Çur* kitabesinde ise *Dokuz Tatar* ibarelerine rastlıyoruz. Bunların bu kabilelerin iç etnik adı mı olduğu, yoksa başkalarının verdikleri ad mı oldukları henüz bilinmiyor; ama runik yazılı kitabelerde Tatar etnoniminin geçmesi, o sıralar Merkezî Asya’da Tatar denilen kabilelerin yaşadıklarını göstermektedir (Zekiyev, 2007: 216).

Zekiyev, Batı Avrupalı bilim insanları ve Rus tarihçilerin eserlerinden yaptığı alıntılarda da bu yabancı bilim insanlarının Tatar ismi hakkındaki görüşlerine yer verir. Bu bilgilerde kimi zaman bu adın altında belirtilen topluluk ifade edilirken kimi zaman da bu adın etimolojik vurguları üzerinde durulur.

Batı Avrupalı bilim adamları ise, henüz XIV. yüzyılda tüm Çingizî Moğol devletlerinde yaşayan halkları Tatar veya kendi tanımlamalarıyla *tartar* (Cehennem zebanileri) olarak gördüler (Zekiyev, 2007: 218).

Rus bilim adamları, doğulu halkları araştırdıkça, Orda Tatarlarının kendi etnonimlerini muhafaza eden birçok etnostan oluştuğunu anlamakla beraber onları genel Tatar adıyla adlandırmaktan vazgeçemediler ve bu kelimeyi halkların iç etnik adları veya yaşadıkları yere bağlı olarak aldıkları adlardan oluşan tamlayanlarla birlikte kullanmaya başladılar. *Abakan Tatarları, Azerbaycan Tatarları, Çağatay*

Tatarları, Kazak Tatarları, Türkmen Tatarları, Çerkez Tatarları vs. (Zekiye, 2007: 219).

Abdullah Battal Taymas da eski Çin kaynaklarına gönderme yapar; fakat ilk defa 8. yüzyılda dikilen Orhun Yazıtlarında Tatar adının birkaç yerde geçtiğini belirterek, Tatar kelimesinin kökenine ait düşüncelerini eserinde paylaşır.

Tatar nasıl bir sözdür ve neyin adıdır? Eski zamanlarda Tatar'ın bir Türk boyunun adı olduğunu biliyoruz. Çin yazılı kaynaklarında Tata biçiminde geçermiş. Bu, çok ırak ve karanlık geçmiş bir yana itip daha berilere gelirse, Tatar sözü 8. yy'da dikilen Orhon anıtlarındaki yazıtlarda da bulunuyor birkaç yerde Oğuz Tatar deyiminde geçer. 11. yy'da ünlü Divanu Lügati't-Türk'teki Türk boyları listesinde Tatar da vardır. Demek, bugün Tatar adını taşıyan bir topluluk dahi büyük Türk camiasının bir bölümünden başka bir şey olamaz (Taymas, 1966: 215-216).

Abdullah Battal Taymas Tatarların Müslüman oluşları ve Tatar adını nasıl aldıkları ile ilgili ayrıntılı bilgiler verirken, 10. yüzyılda Müslüman olan İdil Bulgarlarının ilk dönemlerinde Tatar adını kullanmaktan beri durduklarını belirtir. Bunun da Tatarların dini yaşayışlarının milli duygularına olan baskınlığından ortaya çıktığını belirtir. Milli şuurun uyanışının ise 19. yüzyılın son yarısında baş göstermeye başladığını belirtir.

Belli olduğu üzere o çağlarda insan cemiyetlerinde ve bu cemiyetlerin münasebetlerinde dinî esasların rolü büyüktü. Bundan dolayı İdil Bulgarlarının ve onların yerini tutan Kazanlıların “Tatar” adından kaçınmaları, yüzyıllar boyunca, dinî esaslar bir parça gevşeyip milliyet duygusu uyanmaya başlayınca kadar sürüp gitmiştir. Millî şuurun uyanması ise ancak 19. yy'ın son yarısında baş göstermiştir. Müsbet bilimlerin kokusunu alan, Batı dünyasının medeniyet yolundaki gidişini gören Kazanlı aydınlar, “Fikirce uyanmış, hayat görüşü değişmeye başlamış bir cemiyet yalnız “Müslüman” adını taşımakta devam edemez, artık ona bir millî isim de gerekmektedir” diye düşünüyorlardı. “Salabet-i diniyesi” (dinî inançlarının sağlamlığı) hiçbir Müslümanınkinden eksik olmayan, tahsilini köhne Buhara'da yaptığı hâlde Kazan yurduna yeni fikirler getiren Molla Şehabeddin Mercanî ve aynı devirde yaşayan dil ve etnografya sahasında can ve başla çalışan Kayyum Nasırî de yeni bir sade yazı dili yaratmaya özeniyordu. Bu dile “Tatarca” adını vermekten de çekinmiyordu. Demek bugün bizim Kazan Türkleri dediğimiz insan toplumuna bu iki Kazanlı araştırmacı “Tatar” adını vermekte birlikteler (Taymas, 1966: 215-216).

Tatar kelimesinin, Türk dilli abidelerde ilk defa Orhun yazıtlarında geçmekte olduğunu belirten Ahmet Çağferoğlu ise, bu kaynaklarda Türk hakanının “yuğ” merasimine katılanlar arasında “Oğuz Tatar” kavim birliği halkını temsil eden

bir heyet olarak kaydedildiğini belirtir. Ayrıca bu halkın, Türk tarih sahnesinde yer aldığı görülmektedir.

Çin kaynakları bunları çeşitli devrelere ait olmak üzere “Ta-Ta” yahut “Da-Da” adları altında zikretmişlerdir. Tarihçi Reşideddin ise bu halkı özbeöz müstakil bir kavim olarak kaydetmekte ve dillerinin Moğolca olduğunu yazmaktadır. Diğer tarihçilerden Cüveyni ise Tatar kavmi adından etnik olmaktan ziyade siyasi bir terim olarak bahsetmektedir. Bu kavrayış tarzına Çinlilerde de rastlanır. Bu suretle “Tatar” adı bir nevi kavimler birliğini ifade etmiştir.(Cağferoğlu 1988: 73)

Nadir Devlet’in Türkler Ansiklopedisi’ndeki Tataristan Cumhuriyeti adlı makalesinde ise Tatar adı hakkında şu bilgileri verir:

Tatar adı genelde Volga boyunda yaşayan Kazanlılar (Kazan Tatarı) ve başlıca Özbekistan’daki sürgün yerinde yaşayan Kırımlılar (Kırım Tatarı) için resmî ad olarak kullanılmaktadır. Çarlık Rusyası devrinde hemen hemen bütün Türkler için Tatar adı kullanılmışsa da, şimdi bundan vazgeçilmiştir (Devlet 2002: 907).

İbrahim Akış Edigey destanı ile ilgili yaptığı doktora çalışmasında “Tatar” adının Kazan Tatarları arasında benimsenmesi olayını daha farklı olarak ele alır. “Tatar” adının bu ülkede yerleşmesi meselesinin iki farklı yönden ele alınması gerektiğini belirten Akış, birincisinin Türk halkları için yabancılar tarafından ve ikincisinin de Türkler tarafından kullanılması şeklinde gerektiğini belirtir:

Birincisi, Avrupalılar ve bilhassa Ruslar, Cengiz devrinden itibaren Türk-Moğol devletine “Tatar” İmparatorluğu ve halkına da (Türk ve Moğolları ayırmadan) “Tatar” demişlerdir. Sonraları Ruslar, zapt ettikleri Kazan, Astrahan, Kırım, Sibirya, Türkistan ve Kafkasya gibi ülkelerde karşılaştıkları Türk boylarını da umumiyetle “Tatar” şeklinde tesmiye etmişler; fakat bu adı hiçbir zaman “Moğol” manasında kullanmamışlardır. Örneğin Kazan Tatarları, Kırım Tatarları, Kafkasya Tatarları gibi. İkinci olarak ise Rus vekayinameleri Tatarların Rusya’daki yağma, talan, cinayet ve merhametsizliklerini belirttikleri çok çeşitli yazılarla doludur!. Tatar yalnız pis, vahşi, hilekâr, sinsî, yalancı, insaniyetsiz, yağmacı ve zorba olabilirdi. Ve bu çeşit hakikatten uzak bir görüş, edebiyatta ve Rusların zihinlerinde anane halini alır. Bundan dolayı uzun zaman Kazan Türkleri kendilerine verilen bu adı önceleri benimseyememişlerdir. (Akış, 1998: XXIV-XXV)

Diyanet İslam Ansiklopedisi’nin Tataristan maddesinde Tatar adı ile ilgili geniş bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerde İslam dünyasına ait literatür taraması yapılmış ve hem Anadolu’da hem de diğer İslam beldelerinde yazılmış tarihi eserlerle beraber, Çin kaynaklarında geçen Tatar adının kapsamı ve genişliği ele

alınmıştır. Bu maddede Tatarlar'ın adına ilk olarak Orhon yazıtlarında rastlandığını ve Çinlilerin, Cengiz Han'dan önce Moğolca konuşan toplulukları ayırmadan hepsine Tatar adını verdikleri kaydedilir. Moğol hâkimiyetinden sonra Türkçe konuşan bir kısım topluluklara, hatta bazen Orta Asya'daki Türkçe konuşan bütün kavimlere Tatar denildiği de görülmüştür. Bugün Tatar kelimesi bir Türk boyunun adıdır ve genellikle İdil-Ural bölgesindeki Kazanlılar ve Kırımhlılar için kullanılır:

Çinliler'in Moğolca konuşan unsurların hepsine Ta-ta (Tatar) dedikleri gibi bu toplulukları Ak Tatarlar, Kara Tatarlar ve Yabani Tatarlar diye üç gruba ayırdıkları kaydedilir. Bu ayrım onların medeni seviyelerine göre yapılmış ve Çin Seddi yakınlarında yaşayanlara Ak Tatarlar denip, Tatarlar'ın en uygarı oldukları kabul edilmiştir. Kara Tatarlar ise göçebe hayatı yaşayan, doğudan batıya doğru asıl Tatarlar, Mongollar (Men-ka-Ta-ta), Kereyit (Esmer), Neymanlar (Sekiz) gibi uluslardı. Yabani Tatarlar, Baykal'ın (Tenggis) ötesinde avcılıkla uğraşan oymaklardı. Moğolca konuşan topluluklar arasında sadece doğuda Çin sınırında yaşayan bir ulusun adı Tatar'dı. Bunlar Buyur nor (Buyur Gölü) çevresinde oturuyordu ve altı oymaktan oluşmuştu. En itibarlısı Tutuklayut oymağı olup onu Alçı, Çağan ve Küin oymakları takip ediyordu (Güner, 2011:168).

Bu bölüme kadar olan kısımda incelediğimiz çeşitli kaynaklarda da görüldüğü gibi konunun uzmanları ve araştırmacıların Tatar adının kökeni ve ortaya çıkışıyla ilgili geneli itibariyle aynı kaynak ve eserleri referans alarak bir değerlendirme yapma metodunun izlendiğini görmekteyiz. Konuyu ele alış yöntemleri bağlamında Tatar adı hakkında küçük farklılıklar görsek de ortaya konan düşünceler aşağı yukarı aynıdır.

1.2.3. Tatarların Tarihi

Tatarların tarihiyle ilgili kaynaklarda vurgulanan ortak nokta bu topluluğun İdil Bulgarlarından süregelen ve Altın Ordu Devleti'nin dağılmasıyla ortaya çıkan bir hanlık olduğu şeklindedir. Sonraki süreçte ise hanlıklara ayrılmalar ve bu hanlıkların birlik ve bütünlüklerinin çeşitli bölünmeler ve iç çekişmeler sonucu uğradıkları son ele alınır. Kazan Tatarlarının akıbetleri de çok farklı değildir. Refah içinde geçen kısa dönemin ardından, Ruslara karşı verilen amansız mücadele ve veliahtların iç mücadeleleri Kazan Hanlığı'nın kısa zamanda son bulmasına sebep olan etkenler olarak sıralanır. Bu sonuç, hem Tatar hem de yabancı bilim insanlarınca vurgulanan ortak bir noktadır.

Mirfatih Zekiyev, 1242’de Batu-Han’ın temelini attığı Altın Orda’nın Batu ve Berke hanlar döneminde kuruluş, Mengü-Timur’dan Özbek, Canibek ve Berdibek’e kadar (1267-1359) yükseliş; 1360-80 yılları arasında ise çöküş dönemi denebilecek birkaç aşama geçirdiğini bildirir. Altın Orda, XIV. yüzyıl sonlarından XV. yüzyılın 80’li yıllarına kadar, hükmediyor gibi görünse de, gerçekte bir ağırlığı kalmamış ve yalnızca İdil çevresinde hâkimiyeti elinde tutuyordu. Orda, yıldan yıla zayıflıyor; daha önceki Bulgarya’nın merkezî kesimlerinde önce Kazan Prenslığı, ardından Kazan Hanlığı adında yeni bir devlet şekilleniyordu (Zekiyev, 2007: 455-56).

Abdullah Battal Taymas (Taymas, 1966:23) ise Altın Orda’nın içinde bulunduğu kargaşa, hanlar ve prensler arasında devam eden kavga ve mücadelelerden ötürü Bulgar-Kazan işleriyle uğraşamadıklarını belirtir. Bu durumun sonucu olarak başsız ve perişan hale gelen Kazan ilinin Uluğ Muhammed Han’ı bağrına bastığını, onun hanlığını kabul ettiklerini, seve seve ona tabi olduklarını ve Ruslara karşı çıkacağı mücadelelerde onun yanında bulunmayı kabul ettiklerini belirtir.

Altın Orda’nın iyice zayıflaması ve hâkimiyetinin sadece sözde kalmasıyla beraber Rusların bu bölgedeki baskılarının da arttığını belirten Abdullah Battal Taymas (Taymas, 1966: 23-24) , memlekette kuvvetli bir başa ve hükümdara ihtiyaç duyulduğunu ve bu ortamda Uluğ Muhammed Han’ın çıkarak hâkimiyetini ilan ettiğini belirtir.

Memleketin şu ağır günlerinde Uluğ Mehmet adlı bir prens Altın Orda’dan ayrılarak, küçük bir askerî müfreze ile Bulgar ülkesine geldi ve M.S. 1439’da kendisini bağımsız Kazan hanlığının hükümdarı ilân etti. O tarihten 7 yıl önce Kazan iline hücum ederek, büyük tahribat yapan Moskova knezi Kôr Vasiliy’e karşı bir kuvvet gösterisi yapmak üzere, Kazan’a gelir-gelmez savaşçılar toplayıp Moskova üzerine yürüdü (Taymas, 1966: 23-24).

İslam Ansiklopedisi’nde Tatarların tarihi ile ilgili İslam coğrafyasının en eski eserlerinden yapılan alıntılar da Tatarların tarihi hakkında geniş bilgi edinmemizi sağlar. X. yüzyıla ait eserlerde Tatarlarla ilgili bilgilere pek az rastlanmış olsa da hicrî 372’de (982-83) yazılan Hudûdü’l-‘âlem’de Tatarlar’ın Dokuz Oğuzlar (Toguz Guz) yani Uygurlar’la aynı soydan geldiği zikredilir. Bu hususun Tatarlar’dan bazı toplulukların Uygurlar’ın idaresinde bulunmasıyla ilgili olduğu

belirtilir. Gerdîzî ve Ceyhânî gibi coğrafyacıların verdikleri bilgilere dayanarak Türk ellerinden Kimekler'den bir boyun Tatar asıllı olduğu belirtilir. Bunun da Tatarlar'dan bir kolun Kimekler'e katılmasından ileri gelmiş olduğu tahmin edilir. Cürcân Meliki Keykâvus b. İskender, Kâbûsnâme adlı eserinde Tatarlar'ın Türkler arasında zahmet ve meşakkate en fazla katlanan kavim olduğunu belirtirken, Kaşgarlı Mahmud, Tatarlar'ı Türk kavimleri arasında zikreder ve haritasında yurtlarının bulunduğu yeri gösterir. Tatarlar'ın Türkçe'yi bilmekle beraber Kay, Yabaku ve Basmıllar gibi ayrı bir dilleri olduğunu söyler. Fahreddin Mübarek Şah'ın 1206 yılında tamamlanan eserindeki Türk kavimleri listesinde Tatar ismi yer aldığı gibi Kara Tatar ismine de rastlanır. Gazneli ve Selçuklu devri şairlerinin şiirlerinde de Tatar adının görüldüğü, Moğollar'dan bahseden Farsça eserlerde Moğollar hakkında Moğol ve Tatar, Arapça kaynaklarda ise genellikle Tatar ismi geçtiği; çok nadir olarak ise Moğol adının kullanıldığı belirtilir. Memlûk tarihçileri, devletlerinin başlıca düşmanı olan İlhanlılar'a Tatar dedikleri gibi Timur için de aynı adı kullanırlar ve Moğollar'ı Memlûk Türkleri'nin akrabaları sayarlar. Memlûk sultanlarından Kit Buğa'nın (1294-1297) Tatarlar'dan biri olduğu bilinmektedir. Ermeni ve Gürcü tarihçileri de Moğollar'ı Tatar adıyla anmışlar, Gürcü müellifleri ise sadece Timur'u değil Karakoyunlular'ı ve Akkoyunlular'ı da Tatar şeklinde vasıflandırmışlardır. Dede Korkut destanlarında Gürcüler'in destan kahramanlarından Salur Kazan Bey'e Tatar dediklerinin söylenmesi bundan ileri gelir. Ermeni tarihçileri Tatarlar'ın Azerbaycan, Gürcistan ve Doğu Anadolu'daki siyasi faaliyetleri, dilleri, dinleri, gelenek ve göreneklerine dair önemli bilgiler vermişlerdir (Güner-Türkoğlu, 2011:168).

1.2.4. Kazan Hanlığı

1437'de Kazan Hanlığı'nı kuran Uluğ Muhammed, kendisini o dönemde Altın Ordu'nun hükümdarı olarak görmüş ve parçalanan ülkeyi tekrar kuvvetli bir merkez etrafında birleştirmek gayesiyle hareket ettiyse de buna muvaffak olamamıştır.

Uluğ Muhammed handan sonra gelen hükümdarların, onun mücadelecisi ve savaşçı ruhunu yeterli derecede kavrayamadıkları ve devam ettiremedikleri görülmüştür. Hâlbuki daimî savaş ve genişleme esasına göre hareket eden komşu Moskova devletine karşı varlığını koruyabilmek için, Kazan Hanlığı'nın da askerî,

idarî ve iktisadî siyasetini buna göre ayarlaması gerektiğine vurgu yapılır. Fakat bu yapılamamış ve neticede devlet, iç mücadelelerinin ve taht kavgalarının da tesiri ile gittikçe zayıflamaya yüz tutmuştur. 115 yıl süren Kazan devletinde 19 defa han değişmiş, 15 han tahta çıkmış, bunlardan bazıları ikişer, hatta üçer defa idare başında bulunmuşlardır. Aynı dönemde Moskova’da sadece dört defa hükümdar değişikliği olmuştur. Yerli aristokrasi sınıfının iki gruba ayrılarak devlet işine karışması ve bilhassa son devirlerde amansız mücadeleye tutuşması da devletin felaketini hızlandıran sebeplerden biri olmuştur. Altın Ordu ve Kazan Hanlığı’nın ilk devirlerinde Moskova’da cereyan eden taht kavgalarında hanlar söz sahibi olurken, hanlık zayıfladıkça Moskova’nın nüfuzu artmış, böylece Kazan’da cereyan eden iç kavgalara Ruslar müdahale etmeye başlamıştır.

Kazan Hanlığı’nın düşmesinin, Türk ülkeleri tarihi bakımından bir dönüm noktası teşkil ettiğini belirten Akdes Nimet Kurat, bu hadiseden sonra İdil(Volga) nehri Ruslar’ın eline geçmiş, o zamana kadar bin yıl müddetle “Türk nehri” sayılan İdil, bundan sonra bir “Rus nehri” olmuş ve Rusya’nın ekonomisi için can damarı vazifesi görmeye başlamıştır (Kurat, 2002: 441).

1.2.5. Kazan Hanlığının Yıkılışı

Kazan Hanlığı’nın Ruslar tarafından istilasının asıl sebeplerinin iktisadi menfaatler olduğu -Roux, Günay, Hudyakov gibi- birçok tarihçi ve araştırmacı tarafından vurgulanan ortak bir görüştür. Bir devlet başka bir devletin sermayesine, ticaret mallarına, pazarlarına sahip olmak istedi ve bu mücadelede kuvvetli olan taraf galip geldi. Kazan Hanlığı’nın istiklal devrinde hanlığın kapladığı alan üç yüz bin kilometre kare olarak kaydedilmiştir. Yalnız Tatar halkından oluşan bölge 60 bin kilometre kare, yani hanlığın bütün arazisinin beşte biri kadarını kaplamıştır. Kapladığı alan itibarıyla Kazan Hanlığı, orta büyüklükte bir devlet sayılabilirdi. Hanlık Fransa ve Lehistan’dan biraz büyük, İspanya’ya eşit, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan ise küçüktü. Asıl Tatar halkıyla meskûn kısmı ise bugünkü Hollanda ve Belçika’nın ikisine eşit durumdadır.

Kazan Hanlığı’nın Kırım, Astrahan, Sibir, Nogay gibi komşu hanlıklarla münasebeti dostane şekilde devam etmiş, bilhassa Kırım ile devam eden sıkı münasebet, Kazan’ın Moskova Rusya’sı ile mücadelesinde, her zaman önem taşımıştır. Uluğ Muhammed Han’ın II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed’e yazdığı

mektuplar onun Osmanlı Devleti ile de sağlam ve devamlı münasebetler kurmak istediğini göstermektedir (Akış, 1998: XXII).

Kendi aralarındaki iç mücadeleyi sona erdirmiş olan Ruslar, Batının tekniğinden, Türk hanlıkları arasındaki kavgalardan ve her hanlığın kendi içindeki entrikalardan iyice faydalanmasını bilmişlerdir. Kazan, 23 Ağustos 1552’de Rus ordusu tarafından her yönden kuşatılmıştır.

İbrahim Akış, Kazan Hanlığı’nın düşmesini, Türk ülkeleri tarihi bakımından bir dönüm noktası teşkil ettiğini belirtir. Kazan’ın düşmesi ile Rusların geniş ölçüde Türk illerini istilasını imkân dâhiline girmiş olur. Bu hadiseden sonra İdil nehri Rusların eline geçmiş, o zamana kadar bin yıl müddetle bir “Türk Nehri” sayılan İdil, bundan sonra bir “Rus Nehri” olmuş ve Rusya’nın ekonomisi için can damarı vazifesi görmeye başlamıştır (Akış 1998: XXIII).

Jean Paul Roux ise Kazan Hanlığı’nın düşüşünü ve Rusların o bölgeyi ele geçirmesini şu şekilde ele alır:

Uluğ Muhammed’in Kazan’da kurduğu hanedanlığın ortadan kalktığı yıla kadar hanlık, hala güçlüdür ve Rus baskısının üstesinden gelebilmektedir. Mahmudek’in oğulları Halil ve İbrahim kayda değer başarılar kazanmışlar; ancak İbrahim’in oğulları Ali, Muhammed Emin ve Abdülatif arasında çıkan çatışmalar, hanlığın zayıflamasına sebep olur. 1518’de Muhammed Emin’in ölümüyle hanlık çok kötü biten bir taht kavgasına sürüklenir. Ruslar ve Kırımlılar kendi adaylarının tahta çıkmasında büyük fayda görüyor ve bu yönde çaba gösteriyorlardı. Kırımliılar daha güçlü oldukları için bu çekişmeden başarıyla çıkmışlardı. Hanları Muhammed Giray Moskovalıları 1521 yılında ezer geçer ve Moskova, Nijni Novgorod ve Ryazan bölgelerini yağmalar, yeniden vergi koyar ve “yüz binlerce savaş esirini” Yalta pazarlarında “köle” olarak sattırır ve başa da Kazan Sahip Giray’ı getirir. IV. İvan ya da Korkunç İvan 1552’de Kazanlılarla hesaplaşmaya karar verir. Haziran ayında son derece ağır bir topçu birliğiyle şehri kuşatır. 2 Ekimde ele geçirir. Kırımliılar birkaç topla Kazanlıların yardımına gelir; ancak ağır kayıplar vererek geri püskürtülürler. Hanlık ilhak edilir; Kazanlılar ya bu topraklardan atılırlar ya da boyun eğdirilirler; en iyi toprak parçaları manastırlara ve soylulara dağıtılır. Ruslar bir karınca ordusu gibi hanlığın üstüne çöreklenirler. Tatarlar, XVII yüzyıldan itibaren Türk dünyasının en güçlü uygarlıklarından birini kurdukları topraklarda azınlık durumuna düşerler. Daha sonraki yıllarda Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikasıyla da acı çekeceklerdir (Roux, 2007: 373).

1.2.6. Kazan Hanları

Kazan Devleti'nin, yüksek kültürlü Bulgar unsuru ile hanlığa kendisinin devlet teşkilatını aşıl原因 gelen Tatar unsuru olmak üzere iki temele istinaden kurulmuş olduğunu belirten Hudyakov (Hudyakov, 2009:150) Kazan devlet teşkilatının hariçten gelen askeri kuvvete dayandığını belirtir. Buradaki Tatar askeri, Uluğ Muhammed Han'ın Kırım'dan getirdiği ve hariçten gelen başka unsurlarla takviye ettiği bir askerdir. Kazan Hanlığı, Altın Orda'dan miras tarikiyle yüksek hâkimiyette mülkiyet prensibini kabul etmiş, askeri kuvvete dayanan yüksek hâkimiyetin hâmilisi olarak ise han hazretleri görülmüştür.

Kazan tahtına geçen hanların listesini gözden geçirdiğimizde, hanların çok sık değiştiğini görürüz. 118 yıl müddetinde (1438-1556) 15 han değişmiş ve bu tespit Kazan Hanlığı'nı işleyen tüm araştırmacıların da dikkatini çeken bir husus olmuştur. Bunların bazıları ikişer hatta üçer kez tahta geçmişlerdir. Bu ahval hanlığın dâhili hayatındaki çeşitli cereyanların çarpışmasından dolayı tahta çıkan bir hanın hâkimiyetine suni revişte son verilmesinden ileri gelmiştir.

Kazan hanlarının ekserisinin gerek nesep cihetinden gerekse de terbiye cihetinden Kaan ile bağlantıları çok zayıftı. Kazan'ın ilk devrinin iki hanı olan Uluğ Muhammed Han ile Mahmud Han, Saray şehrinde doğmuş ve Kazan'a ancak orta yaşlarında gelmiş zatlardı. Fakat bundan sonraki iki batının evlatlarını gerek doğum ve gerek terbiye cihetinden "Kazanlı" saymak mümkündür. Uluğ Muhammed'in dört batınından gelen yedi handan mürekkep sülalesi Kazan kökenli yegâne sülaledir. Cengiz sülalesinin Kazan'da hanlık süren kolu olan bu sülale, Kazan'da seksen yıl hükümdarlık ederler. Bu hükümdarlığın sona ermesi, tabii revişte sülalenin veliahtsız kalmasından değildi, Kazan Hanlığı'na düşman olan komşu ecnebi memleketin hanlığın dâhili işlerine müdahalesinin neticesinde olmuştur (Hudyakov, 2009: 158).

Uluğ Muhammed'in sülalesi kesildiğinden, onun üvey biraderi Kırım şehzadesi Sahip Giray, han olarak Kazan'a davet edilir. Hudyakov (Hudyakov, 2009:159), han olmak için iki şartın olması gerektiğini belirtir: İlki, Cengiz evladından olmak, ikincisi ise Müslüman dininde olmaktır. Uluğ Muhammed evlatlarından bazıları Hristiyanlığı kabul ettikleri için veliahtlık haklarını da kaybetmişlerdir. Nitekim Muhammed Emin'in vefatıyla, Uluğ Muhammed evlatlarından Hristiyan olanlar varsa da, Uluğ Muhammed sülalesi kesilmiştir. Diğer Tatar devletlerinde de aynı usul takip edilmiştir. Her yerde taç-taht Cengiz evladının

öncelikli hakkıydı. Nogay emirlikleri bundan müstesna kalmış, çünkü oraya Edigey Mirza evladı yerleşmiştir.

Komşu ecnebi devletlere istinaden yapılan Kazan firkaları arasındaki taç-taht kavgaları, Uluğ Muhammed sülalesi kesildikten sonra, birbiriyle rekabet eden birkaç yeni sülaleyi meydana çıkarmıştır. Giraylara karşı Timur Kutluğ sülalesinin evlatlarından Rus hizmetinde bulunan Kasım hanları da mücadeleye giriştiler ve Kazan tahtına yerleşmeye çalıştılar. Bu iki sülale arasındaki mücadele 33 yıl devam etti ve bu müddet zarfında Kazan'da terbiye gören hiçbir veliaht Kazan tahtına çıkmadı. Kasım sülalesinin iki hanı Rusya'da terbiye almışlardı. Kırım sülalesinden üç hanın ikisi Kırım'da terbiye görmüş, üçüncüsü Kazan'da doğmuşsa da küçüklüğünde hanlıktan atılmıştı (Hudyakov, 2009: 159).

Kazan hanları arasında pek cesur kumandanlar, zayıf iradeli gençler, geniş görüşlü, çelik iradeli büyük devlet adamları çıkmış olduğu gibi Osmanlı kültürünün bağlıları, Rus terbiyesinin mahsulleri, memleketini Ruslara teslim etmeyi gaye edinenlerle, bir karış toprağı için canını, kanını feda eden şahsiyetler de mevcuttu. Rus terbiyesi görenlerle, millî terbiye görenler arasındaki tezat çok açıktır. Rus mahsulü Muhammed Emin, Şah Ali, Can Ali'dir. Diğer yanda milli terbiye alanlar Abdüllatif, Sahip Giray, Safa Giray hanlardır. Üçüncü grubu oluşturan ve Kazan'ın kendisinde doğup yaşayan Mahmud, Halil, İbrahim ve Ali hanların devirleridir. Hudyakov, bu hanların devirlerinin barış ve selamet devri olduğu için, Rus vakanüvislerinin bunların şahsiyetlerine önem vermediklerini belirtir.

1.3. Tatarların Rusya Üzerindeki Kültürel Tesirleri

Türkler tarih boyunca komşuları olan ülkeleri ve mücadele içinde oldukları toplulukları etkilemişlerdir. Tatarların da Ruslar üzerinde çok açık etkilerinin olduğu kaynaklarla tespit edilmiştir. Hudyakov, Kazan hanlığının tarihini aktardığı çalışmasında Tatarların Ruslar üzerindeki etkilerine geniş yer verir:

Hanlığın idari teşkilatı, memleketin her tarafındaki hazine müesseseleri, bu müesseselerin her bir şubesinde maaşlı memurların çokluğu, mahkemelerin bütün memlekette aynı usulde doğru bir şekilde işlemesi, vergi tarifelerinin bütün memlekette aynı nizam dâhilinde muntazam tatbik edilebilmesi, devlet sisteminin her hangi bir devletten noksan olmadığını gösteren delillerdir ve bu cihetten Kazan Hanlığı, Rusya'dan hiç de geri kalmış değildi (Hudyakov, 2009: 217).

Medreselerde okuma yazmadan başka o zamanın felsefesine kadar tahsil edilmiş, okuma yazma, Kazan Hanlığı'nın geniş halk tabakasına kadar yaygınlık

göstermiştir. Hanlığın her bir köyünde mutlaka bir mescit ve bir medrese mevcut bulunmuştur. Kazan Hanlığı'nın kendi edebiyatı da olmuş ve bazı edebi eserler bugüne kadar ulaşmıştır.

Tatar halkı zengin ve medeni hayatıyla hanlığın gayri Tatar ahalisinden pek farklı idi. Bu hususiyetleri Kazan Tatarları bugüne kadar muhafaza edebilmişlerdir. Rus tahakkümü ve Rus idaresinin Tatarlara karşı kullandığı tahkiramiz istihfatı Tatarların benliğini kıramamıştır. Bulgarlardan kalan ziraatçılık kültürünün bakiyeleri Kazanlılarda her yıl yapılan ilkbahar bayramı olan sabantuyalarda saklanmıştır (Hudyakov, 2009: 218).

Hudyakov, Tatar kültürünün Moskova Knezliği'nin devletçilik teşkilatına ve Rusların umum hayatlarına tesirinin incelenmiş bir konu olmadığını belirtir. Bu hususta Tatar dediği zaman Altın Orda Hanlığı devri ile bu devletin taksiminden sonraki devri de bir bütün olarak alır. Kazan Hanlığı Tarihi adlı eserinde de bu meseleyi farklı şekilde işleme hakkının olduğunu düşünür; çünkü Moskova Devleti'nin bazı teşkilatlarının bizzat Kazan Hanlığı'ndan alındığını, Kazan tarihi ile de görmüştür:

Rus hükümdarlarının “çar” unvanını almalarına da Bizans hükümdarlarına benzemekten ziyade Tatar hanlarını taklidin sebep olduğu açık görülmektedir. Çar unvanını almakla Rus Knezleri kendilerini Altın Orda hanlarının (çarlarının) varisi iddiasında da bulunuyorlardı. Nüfus sayımının Rusya'da Tatarlar tarafından başlatıldığı tamamen tespit edilmiş bir meseledir. Devlet işlerini yazıya bağlama, hükümetin her bir kararını, fermanını yazı ile ilan etme, alışveriş münasebetlerini yazılı defterler vasıtasıyla murakabe etme ve yazılı malumata istinaden vergi toplama usulü de Rusya'ya Tatarlar tarafından getirilmiş uygulamalardır. Bu yazılı muameleler başta Çin, İran, Osmanlı dâhil olmak üzere tüm şark devletlerinin idare usullerinin en karakteristik özelliğidir. Garp memleketlerindeki diplomasi yazışmaları, hiçbir zaman Rusya'nın seviyesine ulaşamamıştır (Hudyakov, 2009: 222).

Harpte barutlu silahların kullanılmasının da Rus askerince, Tatar ve Kırım Türklerinden öğrenildiğini belirten Hudyakov, saraydaki merasimler, veliahtların nişanlandırılması, yeni hükümdarın tahta çıktığı zaman gümüş paraların dağıtılması gibi uygulamaların da Tatar örf ve âdetlerinde bulunan uygulamalar olduğunu belirtir.

Askeri rütbe ve ıstıhlara gelince, ataman, yasaul, karakol, kazak, bahadır, batur, kremlin, kinjal, kabura gibi kelimeleri Ruslar, Tatarlardan almışlardır.

Hayvancılıkta Rusların kullandıkları argamak, arkan, bulan, kosira, otar gibi kelimeler de Tatarca kökenlidir. (Hudyakov, 2009: 224)

1.4. Kazan Tatarlarında Kültür ve Edebiyat

İdil-Bulgar Devleti zamanında İslamiyet'in kabulüyle birlikte Arap alfabesini kullanmaya başlayan Tatarlar'ın eski devir edebiyatı hakkında yazılı metinler yok denecek kadar azdır. Bazı âlim ve müverrihlerin Arapça ve Türkçe eserlerinden bahsedilse de bunlardan günümüze ulaşanların sayısı çok azdır. Diyanet İslam Ansiklopedisi'ndeki Tataristan maddesinde verilen bilgilere göre bazı mesnevilerin tercümeleriyle beraber, Altın Orda Devleti ve Kazan Hanlığı devirlerinden kalma yedi adet yarlık ve bitik bugüne kadar gelen en önemli dil yâdigârlarıdır. Bitiklerden üçü Kazan hanları Uluğ Muhammed, Mahmud ve Ahmed tarafından Osmanlı padişahları II. Murad'a ve Fatih Sultan Mehmed'e yazılmıştır (Türkoğlu, 2011: 166-167).

Kazan Hanlığı zamanında yazılmış dinî ve edebî eserler: Kur'an Tefsiri, Tuhfe-i Merdan, Nûr-i Sudûr, Zafername-i Vilayet-i Kazan; Rus işgalinin ardından kaleme alınan Arap-Türkî Lugati, Elifba, Şeriatü'l-İman, Üstünavi Kitabı, Vakayî'nameler, Ahval-i Çingiz Han ve Aksak Timur, Bedevam Kitabı, Dualık, Falname, Yulduzname, Rüya Tabirleri, Risale-i Gazîze, Edige Destanı, Çora Batır gibi eserler eski Tatar edebiyatının değerli örneklerini oluştururlar(Türkoğlu, 2011:167).

Yirminci asır başlarında ise edipler çeşitli merkezlerden Kazan'da toplanmaya başlamışlardır. Edebiyatçılar üzerinde parti, Sovyet idaresi, yazarlar birliği, basın organları baskı kurmuş, milliyetçi aydınlara karşı karalama kampanyalarına girişilmiştir. Bütün baskı ve sindirmelere rağmen yine de edebi ürünler meydana getirilmiştir. Bu dönemin edebiyatında korku hâkim durumundadır. Meşhur yazar ve bilim adamlarının çoğu Stalin tarafından ortadan kaldırılmıştır.

1917 Ekim İhtilali'nden önce Rusya'da yaşayan Türk toplulukları arasında eğitim seviyesi en yüksek düzeyde olan Tatarlar, sadece Tatarca eğitim veren mektep ve medreselere sahipken Bolşevik rejiminin yerleşmesinden sonra Rusça eğitim almaya başlamışlardır.

Nadir Devlet Tatarlarda eğitim ve kültür alanında yapılan çalışmalar hakkında şu bilgileri verir:

Tataristan'da eğitim Rusça ve Tatarca yapılmaktadır. Fakat Tatarca eğitim ancak ilk ve orta öğretimde yapılmakta olup, bütün yüksekokullarda eğitim dili Rusça'dır. 1925-26 yıllarına kadar Arap harfleri kullanılırken bu tarihten sonra Latin harflerine geçildi. Latin harfleri 15 yıl kullanıldıktan sonra 1940'ta Kril (Rus) harfleri kullanma mecburiyeti getirildi. Bu kadar kısa sürelerde yapılan alfabe değişikliği, bir nesli üç alfabeyle öğrenmeye veya öğrenememeye itti. Değişik alfabelerle okuma yazma öğrenenler kendilerinden önceki alfabelerle yazılan eserleri okuyamaz duruma geldiler ve ister istemez bir kültür kopukluğu meydana geldi. Kazan Tatarları bazı kısıtlamalara rağmen nispeten basın yayıma izin verilen 1905-1917 yılları arası dönemde değişik görüş ve eğilimleri temsil eden, çıkarmak istediklerinin 20 tanesi yasaklanmış olmasına rağmen, ana dilde 36 gazete ve 31 dergi, ayrıca Rusça ve Arapça olmak üzere de 13 gazete neşretmişlerdi (Devlet 2002: 915).

1.4.1. Tatar Halk Edebiyatı

Tatar Halk İcatı kitabında Tatarların halk edebiyatı ürünleri hakkında bilgiler aktaran Fatih Urmançı, halk icatını halkın şifahi olarak asırlar boyunca hafızasında tuttuğu manzum ve mensur ürünler olarak açıklar (Urmançı, 2005:7). Tür olarak ele alındığında söz, rivayet, efsane, masal, mizah, destan, türkü, ağıt, deyim, atasözü, bilmece gibi eserler ve onların hepsini aynı çatı altında toplayan halk icatı ismi yerine uluslararası bir terim olarak folklor kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime İngiliz dilinden alınmış ve iki kısımdan oluşuyor. Folk: halk, lore:akıl, hikmet anlamında. Urmançı folklor kelimesinin halkın akı ve hikmeti şeklinde yorumlanabileceğini belirtir. Avrupa ve Amerika ülkelerinde bu söz ile halk icatının tüm türleri şiiriyat, müzik, oyun, nakış sanatı ve diğerleri adlandırılırken, Tatarlarda ise halk icatı deyimi temel olarak dilden yani şifahi olarak icat edilmiş manzum ve mensur eserleri, halk müziği ve oyunları olarak açıklanmıştır.

Çok büyük bir sözlü geleneğe sahip olan Türk topluluklarının sözün gücünü gerçek güç olarak değerlendirdiklerini belirten Gamirzan Davletşin (Davletşin, 2013: 82), bu düşüncesini Türklerin büyüğü gücüne inandıkları dualar, beddualar ve büyüler olarak örneklendirir. Asırların tecrübî bilgilerinin damıtılmış birer örneği misali olan bu sözlü gelenekle Türk toplumunun yazılı olmayan yasaları şeklinde etkilidir. Millî kimliğin oluşmasında ve toplumsal mutabakatın sağlanmasında yüzyıllar boyunca sözlü gelenek ve töre etkili olmuş, Türk toplulukları her türlü

tecrübe ve birikimini sözlü gelenek aracılığıyla aktarıp yaşatmıştır. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi'nde Tatar halk edebiyatının çok eski ve orijinal bir geçmişinin olduğunu belirten Fatih Urmançı (Urmançı, 2001: 64), bu geçmişin şu veya bu şekilde yazıya geçirilişinin eski devirlerden bugüne kadar gelen geleneklerinin de bulunduğunu vurgular. Sonradan Tatar halk edebiyatında gelişen türlerin, en azından bazı eserlerin ilk ve en eski orijinal nüshaları, benzerleri, eşleri, bundan yaklaşık bin beş yüz yıl önce Çin kaynaklarında ve Orhun-Yenisey mezar taşlarında tespit edilmişlerdir. Meselâ, Şanyuy kızlarının talihlerini yansıtan ve esasında Tatar halk edebiyatının en tanınmış ve son derece eski, orijinal karakterlerinden olan Ak Büri (Boz Kurt) tipiyle alâkalı mitolojik efsaneler bunun bir örneğidir. Eski devirlerin anlayışlarını yansıtan ve Tatar halk hikâyelerinin temelinde yatan kahramanlar ile alâkalı Çin kaynaklarında veya Orhon-Yenisey mezar taşlarında saklanıp günümüze kadar gelen şahıslar ve konular da bu duruma verilecek örnekler olarak belirtilir. Bunların yanı sıra eski Türkî yadigârlarından Kutadgu Bilig ve Divanu Lugati't-Türk'te, Codex Cumanicus diye bilinen Kıpçak-Tatar sözlüğü gibi eserlerde günümüze kadar ulaşan çok sayıda atasözleri, deyimler, bilmece, şarkılar veya mitolojik, masalsı kahraman ve tiplerin parçaları, hatta bazen tamamı korunup gelmiş olan eserler; İbni Fadlan, el-Gırnatî gibi seyyahların eserlerinde bulunan çok sayıda malzeme ve bilgiler, bunların hepsi Tatar folkloruna ve bu folklorun ana kaynağı olan eserlere ilginin çok eski zamanlarda başladığını gösteriyorlar.

Günümüze kadar yayımlanan ve arşivlerde saklanan malumatlardan hareketle Tatar halk hikâyelerini aşağıdaki dört gruba ayırarak incelemek mümkündür: Çok eski devirlerin hayatını yansıtan yarı fantastik, yarı tarihî hikâyeler, meselâ “Tülek ile Susılu”, “Yir Tüşlik”; kahramanlık hikâyeleri, “Ak Kübik”, “İdigey”, “Alpamış”, “Cik Mergen”; aşk hikâyeleri, “Kuzı Kürpeç ile Bayan Sılu”; kitabî hikâyeler, “Tahir ile Zühre”, “Büz Yigit”, “Yusuf-Züleyha”nın halk hikâyesi şeklini alan nüshalar olarak kaydedilmişlerdir (Urmançı, 2001: 67).

1.4.2. Tatar Destanları

Destanların sadece birer öykü ve övünme anlatıları değil, bir toplumun sanat ve edebiyat hazinelerinin sergilendiği müzeler niteliğinde olduklarını belirten Fatih Urmançı, destanî eserlerin, yalnızca tarihte yaşamış veya yaşadığına inanılan

kahramanların yaptıkları işler, gösterdikleri başarılar, fethettikleri ülkeler ve kazandıkları zaferlerden bahsetmediklerini belirtir. Her ne kadar günümüz Türkiye Türkçesinde “destan yazmak” deyiimi, başarılmaması güç bir işin başarılmaması anlamında kullanılmakta ise de, destanlarımızda, göçler, yenilgiler, ihanetler, dostluk ve düşmanlıklar gibi Türk boylarının çeşitli dönemlerde yaşadıkları acılar, sıkıntılar ve sevinçler de geniş ölçüde yer almıştır. Urmançı destanı tarif ederken tam da çalışma konumuzun özeti mahiyetinde bir açıklamaya yapar ve destanların sadece edebi bir tür olmaktan ziyade anlamlar içerdiğine dikkat çeker.

Destanlar; bireyden aileye, aileden topluma ve toplumdan da devlete uzanan bütünlüğün, bir halı motifinin işlendiği gibi motiflerle anlatıldığı eserlerdir. Bu motif yapılarının her bölümünde Türk boylarının insanlık değerleri vardır. Bu temel yapıların oluşturduğu çerçeve incelendiğinde, onlarda Türk insanının, eşyayı, doğayı ve evreni algılaması ve yorumlayış tarzı görülür. (Urmançı, 2007: 8)

Tatar folkloru ile ilgili yaptığı çalışmalarla tanınan M. Ahmedcanov ise Tatar destanlarının daha çok son yıllarda yapılan çalışmalarla ortaya çıktığını, önceki zamanlarda ise göçebe halklara ait bir tür olduğu düşünüldüğünden çok fazla çalışma olmadığını belirtir (Ahmedcanov, 2000: 167). 1990 yılında Kazan’da yayımlanan Edebiyat Bilimi Sözlüğü’nde destan hakkında bir tanım yapıldığını ve manzum-mensur karışık, Şehname gibi eserlerin destan başlığı altında örnekler olarak sunulduğunu belirtir.

Destanlar “çaçan”lar tarafından anlatılarak kuşaktan kuşağa aktarılmışlardır. Manasçı, âşık, jıravçı, çaçan, dastancı gibi adlarla ifade edilen destan anlatıcıları, göçebe halkın destan metinleriyle yerleşik halkların ürettiği metinleri ayırt etmek için çalışmışlardır. Türk boylarının destan anlatıcıları aktardıkları metinleri kendi hayal dünyalarındaki objelerle zenginleştirirlerken, aktardıkları metnin anlatıldıkları dönemin ideolojisine, anlatıcının üslûbu ve aktarış özelliklerine göre değişikliklere uğradığını da belirtilir. Bu durum yabancı araştırmacıların da dikkatini çekmiş, Tatarların yerleşik hayata geçişleriyle beraber ozanların destan anlatıcılığında da bazı değişikliklerin görüldüğü tespit edilmiştir. Ahmetcanov, yerleşik hayata geçişle beraber Tatarların spesifik ozan edebiyatından Müslüman halklar arasında doğmuş konulara dayanan ulusal bir edebiyata değişimin başladığını belirtir.

İdil-Tatar boyunun eski edebiyat konuları Alpamşa, İdigey, Çura Batır, Kuzı Körpe ve Bayansulu gibi eski destanlar özelliklerini kaybedip masala

dönüşmüşlerdir. İslâm coğrafyalarında doğan Yusuf ile Züleyha, Seyfölmölük, Hurluga ve Hamra, Köroğlu, Seyit Battal Gazi gibi metinler, Tatarların millî konularının yerini almaya başlamış, bu süreç ile beraber klasik edebiyat konuları Tatar şairleri tarafından da işlenmeye başlanmış Kıssa-i Ahdem, Kesikbaş, Cümçüme Sultan, Dastan-ı Babahan, Kısasü'l-Enbiya, Kıssa-i İbrahim gibi destanlar Türkî destanların yerini alıp yaygınlık kazanmaya başlamışlardır. (Ahmedcanov, 2000: 167)

14. yüzyılda Altın Orda Devletinde İslâm dininin yerleşmesiyle destanlarda İslâmî motifler artmış ve kahramanlar da dönüşmeye başlamışlardır. Tatarların Aksak Timur ve Moskova ile mücadelelerini anlatan İdigey ve Çura Batır gibi destanlar zamanla kitaplaştırılarak daha geniş kitlelere ulaşmıştır. Tatar el yazmalarında destanlar asırlar öncesinde oluşturulup çoğaltılarak günümüze aktarılmaya çalışıldığından birçoğunun yazarı ve aktarıcısı ile ilgili malumat kaybolmuş veya unutulmuştur. Orta asırlarda Tatarlarda ortaya çıkmış Koblandı, İdigey, Alpamşa, Çura Batır, Cengizname gibi eserler bu kavimlerin vârislerine has olup, ortak bir mirasa dönüşmüştür.

İslâm uygarlığı ile bağlantılar güçlendikten sonra tüm Müslüman dünyası için ortak olan konular daha çok yaygınlaşmıştır. Örneğin Köroğlu Destanı Türkî ve Farisî dilli halkların yazma edebiyatlarında ortaklaşmış bir eser hâline gelmiştir. Tatar destanları tarihinin halkın etnik tarihi ile de yakından bağlantılı olduğunu belirten Ahmedcanov, günümüz Tatarlarının, Altın Orda halkının göçebe ve yerleşik hayatı süren sınıflarından oluştuğunu ifade eder (Ahmedcanov, 2000: 168).

Ahmedcanov Tatar destanlarını iki bölümde incelemenin mümkün olduğunu belirtir. Birincisi yazar, şair ve ediplerin şahsî icatları olan eserlerdir ki - İskendername, Battalgazi, Kıssa-i Meryem, Kahraman Katil, Kıssa-i Yusuf gibi bunlar belli edip veya şairler tarafından üretilmiş eserler olsalar da çoğunun yazarları bilinmemektedir. Bu eserlerden bazıları birbirinden çok farklı varyantlara sahiptirler. İkinci kısımda ise 14. yy'da temellenmeye başlamış ve 17. yy'ın ilk yarısına kadar göçebe Tatarların günümüz Kama nehri boyundan başlayarak Aral ve Hazar denizlerine kadar ve yine İrtiş Nehri ve Karadenize kadar çok geniş stepleri kapsayan Nogay Ordası devrine ve onun vârisleri yaşadığı zamanlara kadar uzandığı belirtiliyor. İdigey, Çura Batır, Dastan-ı Çingizname, Gayseoğlu Amet, Dastan-ı

Aksak Timur, Alpamşa, Tülek ile Susılı, Tahir ile Zühre bu bölüme dâhil edilecek eserlerdir. Metinler incelendiğinde en eski Türkî destanların nazım-nesir karışık olarak söylendikleri görülür. Tamamı nazım şeklinde oluşturulan destanların tarih olarak çok eskiye dayandırılmayan destanlar oldukları ifade edilir (Ahmedcanov, 2000: 169).

1.4.3. Tatar Destanlarının Tasnifi

Altınorda'nın maddi ve manevi kültürü yüksek seviyelere ulaşmış, orada yaşayan Türk topluluklarının sözlü edebiyat ürünleri de böylece gelişme göstermiştir. Altınorda devri Tatar halk destanlarının türleri de bu süreçte şekillenmiş ve halk arasında geniş bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur. Fatih Urmançı Tatar destanlarının birkaç gruba bölünerek araştırmanın mümkün olabileceğini belirtir:

1. Eski masalsı-mitolojik destanlar. Bu gruba giren eserler burada mitolojik destanlar diye bilinir. ("Tülek", "Yirtöşlik", "Altayın Sayın Süme")
2. Kahramanlık destanları ("Mişek Alıp", "Ak Kübik", "İdigey", "Cik Mergen", "Çura Batır")
3. Lirik destanları ("Kuzı Kürpeç bilen Bayan Sılu" "Hurluga hem Hemra")
4. Kitabî destanlar ("Yusuf Kitabı". "Seyfü'l-Mülük", "Leyla ile Mecnun", "Tahir ile Zühre", "Büz Yigit")

Bu listeye Tatar halk destanlarının hepsi dâhil değildir. Çünkü bazı destanlar başka tarihi devirlere, Bulgar veya Kazan Hanlığı devrine, yani bu destanları tamamı Altınorda dönemine ait değildirler. Çünkü eski dönemlere ait olanlar ve sonradan ortaya çıkanlar da vardır. (Urmançı, 2005: 211)

F. V. Ahmetova ise Tatar destanlarını üç başlık altında inceler:

1. Alplar hakkındaki destanlar.
2. Tarihî destanlar
3. Mehabbet destanları

Alplar hakkındaki destanlar en eski devirlerde ortaya çıkan mitolojik destanlardır. Bu destanlar Tatar destanlarının kahramanlar etrafında anlatılanlarını teşkil ederler. Bir kahraman etrafında anlatılması ve tılsım yönünün olmaması bu destanların kahramanlık destanlarının arkaik bir türü olarak incelenmesine imkân sağlar. Mehabbet destanları ile kıyaslandığında alplar hakkındaki destanlarda arkaik

unsurlar, epik fon ve epik çekilmeler olması büyük güçlü insanların merkezde olmaları dikkati üzerine çekmesini sağlayan özelliklerdir. Bu destanların kahramanları, pehlivanlar, batırlar, yiğit avcılar, bahadırlardır. Kahramanlar yiğitlikleri, cesaret ve güçleri ile tasvir edilirler. Eski epik geleneğe bağlı olarak ya yalnız başlarına ya da anneleriyle yaşarlar. Çocuksuz ailelerin ve yaşlı karı-kocaların olağanüstü doğan evlatları olurlar. Kendilerinin yardımcıları konuşan ve her türlü tehlikede onlara yardım eden atlarıdır. Çoğu zaman kahramanlıklarını bu atlar sayesinde gerçekleştirirler. Bu atlar avlanmada, düşmanlarla mücadelede, evliliklerinde büyük rol oynarlar. Bu destanlarda atların düşmanları çok anlatılmaz. Bunlar fantastik düşmanlardır (Ahmetova, 1984: 13).

Alp kelimesi çok eski runik yazıtlarda ve Kaşgârlı Mahmud'un lügatinde de geçtiğini belirten Ahmetova (Ahmetova, 1984: 15), Kaşgârlı'nın, alp kelimesine karşılık mergen, batır, kahraman gibi kelimeler kullanmış olduğunu belirtir. Alplık destanlarında olay kahramanın etrafında döner. Tatar halkının alplar hakkındaki görüşleri bu destanların kendine mahsus özelliklerinin olduğu yönündedir. Bu alpların eski zamanlarda yaşamış olduklarına dair düşünce günümüzde de varlığını koruyan bir düşüncedir. Bunda arkeolojik kazılar sonucu bulunan devasa büyüklükteki insan kemikleri de etkili olmuş ve bu kemiklerin ancak bir alpa ait olabileceği düşüncesi hâkim olmuştur. Hatta köy ve küçük yerleşim yerlerinde topraktan tepecikler, höyükler olduğunda o tepeciğin bir alpin ayakkabısına dolan toprağı temizlemesi sonucu oluştuğu düşüncesi yaygındır.

Tarihî destanların belli bir tarihî şahıs veya kahramanın şiir şeklinde ve birden çok kişi tarafından üretilmiş, çağanların hayal gücüyle ortaya konmuş, vatan kahramanları olarak şekillendiğini belirten Ahmetova, Tatar destan kahramanlarının folklorlaşma sürecinde tarihî gerçekliğinden koptuğunu ve halk dilinde de kaybolmaya başladıklarını belirtir. Bu destan metinleri yazılı edebiyatta parçalar hâlinde de olsa varlıklarını korumaktadırlar. Cik Mergen, Çura Batır, Gayseoğlu Amet gibi mensur eserlerde ormanda yalnız kalmış çocuk motifini görmek mümkündür(Ahmetova, 1984: 17). Kahraman, ataları savaşta öldürüldüğü için ormanda vahşi hayvanlar arasında büyür veya düşman ilinde büyüyerek kendi akrabalarıyla savaşa tutuşur. Epos bir tarih eseri değil bir sanat eseridir. Epik şiirler tarihî şahsiyetleri epik birer karaktere dönüştürür. Destan anlatıcısı çağanlar tarihî olmayan ve hayal ürünü şahısları da bu destanlara bağlayabilirler.

Bu eserler lîro epik, lirik felsefî destanlar olarak adlandırılırlar. Folklorda bu destanlar romantik destanlar olarak da adlandırılırlar. Bu destanlar alplar hakkında anlatılan destanlardan ve tarihi destanlardan şekil, muhteva ve içerik olarak ayrılırlar. Kuzı Körpe, Tülek, Seyfûlmülük destanları alp insanlar üzerine rivayetlere daha yakın olan mehabbet destanlarına birer örnektirler. Bu destanlarda rüyada görülen sevgiliyi bulmak için çeşitli mücadelelere girilir. (Ahmetova, 1984: 21).

Yer altı, su altı gibi dünyalara inip cinler, periler, devasa hayvanlar ve düşmanlarla çarpışıp esir düşseler de onları yenerler. Mehabbet destanlarında mutlu son motifi sadece Yusuf Kitabı ve Kanber destanlarında görülür. Diğer destanlarda ise âşıkların fecî ölümleri işlenir. Bu edebî trajik sonların Leylâ ile Mecnun gibi eserlerin etkisinden doğabileceği tahmin edilir. Şahsenem ile Garip, Tahir ile Zühre, Büzyiğit gibi destanlarda hem aşk konusu hem de özgürlük teması beraberinde ideale ulaşma gibi hümanistik düşünceler ileri sürülür(Ahmetova, 1984: 22). Tiranların adaletsizliği, despotik zorlamalar olduğu ortaya konur. Vakitsiz ölmüş genç motifi Tatar halkının kendi gönlünde ve hayalinde taşıdığı doğruluk düşüncelerini ve kendi ideal diye tasarladığı güzellikleri tasvir etmiştir. Tatar halkının bu destanları üzerinde kendi özellikleri vardır.

Fatih Urmanç, Bulgar devrinde (IX.-XIV. yüzyıllar) destanî kahramanlar hakkında çok sayıda rivayet-efsane ortaya çıksa da bunlara dayanarak Bulgar-Tatarlar'da Alpamış destanının milli varyantının doğduğunu belirtir (Urmanç, 2007: 17). Bu destan yıllar geçtikçe masalsı-destan şeklini alır. Altın Ordu devrinde (1342-1502) Tatar destanının bütün türleri, tamamıyla şekillenip, yüksek bir edebi-estetik dereceye çıkarılır. Bu devirde halk destanının bir özelliği daha meydana gelir. Zaman geçtikçe destanlar halk tarihine yaklaşılmaya başlarlar.

Bulgar ve Altın Ordu dönemlerinde yüksek gelişme derecesine ulaşan sağlam epik gelenekler Kazan hanlığı döneminde de (1438-1552) devam ettirilir. Bu şekilde halk destanının gelişmesi halk tarihinin en önemli aşamaları ile birlikte gider, halkın toplumsal yaşamında olan girift, daha çok mücadeleli ve trajik süreçlerini yansıtır. Onların edebi-estetik ve tarihi önemi bununla belirlenir (Urmanç, 2007: 17).

Tatar Destanları'nı hazırlayan Fatih Urmanç, birçok destan metniyle ilgili görüş ve düşüncelerini belirtirken, genel değerlendirmelerini de kitabın başına eklemiş ve bir anlamda araştırmacılara özet bilgilerle yardımcı olmuş, yol ve yöntem belirlemede ciddi bir katkı sağlamıştır. Urmanç, çok eski zamanlardan beri destan

kahramanının, genellikle mecburi şekilde, öteki dünyaya, kural olarak da, yer altı padişahlığına inip, tekrar çıktığını belirtir. Bu yönüyle Yırtışlık adlı destan metnini de eski Şark destanları kahramanlarına benzetir (Urmanç1, 2007: 17).

Destan geleneğine göre, destan kahramanı hiçbir zaman düşmana kendi isteğiyle teslim olmaz. O ya düşmanı yener, ya da bu kanlı savaşta kendisi ölür. Onun için başka yol yoktur ve olamaz da. Ama “Cik Mergen”de bu kural bozulur. Han düşmanlığına karşı yapılan en son savaşta, kahramanın bütün askeri savaş alanında ölür. O yalnız kalıp uzun süre ve kahramanca savaşır. Ama düşmanına yenileceğini sezer. Askerlerinin savaş alanında öldüklerine şahit olan kahraman, kendi isteğiyle teslim olur (Urmanç1, 2007: 22).

Tatar Destanları I-II’deki bazı destan metinleri ise Tatar halkının tarihi mücadelelerini ve çilelerini yansıtmaları bakımından önemli bir yer tutar. “Çura Batır Hikayeti” adlı destan, Kazan tarihinin en ağır, trajik dönemini ve halkın milli bağımsızlığı için kanlı mücadele yıllarını yansıtmaları bakımından önemlidir. Eser üst tabaka arasındaki hayat ilişkilerinin tasviriyle başlar. Daha sonra ise destan Kazan tarihine yaklaşır gibidir. Çura Batır Kazan’a gelir ve oradaki kahramanlarla birleşip, Kazan’ı işgal eden Rus askeri ile savaşır.

Tatar Destanları’nın ikinci kitabında daha çok halk hikâyesi içerikli ve konulu destanlar görülür. Bu destanlar, klasik Türk edebiyatının en güzide ürünlerinden olan “Leyla ile Mecnun” ve yüce kitabımızda “ahsenü’l kısas” olarak bilinen ve kıssa anlatma geleneğinin de en önemli parçalarından biri olan Yusuf ile Züleyha’nın destanlaşmış anlatımlarının yanı sıra, birer halk hikâyesi konusu ve ürünü olan “Tahir ile Zühre”, “Şahsenem ile Garip” gibi konuları içeren metinlerdir. Fatih Urmanç1, ismi geçen destanların, Türk ve Bulgar-Tatar medeniyetinin eski şark edebiyatı ile sıkı bağlantısına bağlı olarak geliştiğini, bu ortak konu ve ürünlerin, bütün Türk halklarının aynı ümmetin temsilcileri olduğunun bir göstergesi mahiyetinde olduğunu vurgular.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi’nde Tatar halk destanları hakkında, türlü mitolojik-fantastik ruhla icat edilmiş ve genellikle destan kahramanının “öteki dünya” mensupları ile olan mitolojik şahsiyetlerle karışık münasebetlerinden bahsedilir. Bu bakımdan onlar sadece halk mitolojisi değil, tılsımlı mucizeli masallara da yakın dururlar (Urmanç1, 2001: 238).

Tatar halk destanlarında asıl yeri, eski kahramanlık destanları, yani yiğitlik destanları alır. Meseleye bu açıdan bakınca, aşağıdakiler söylenebilir: Destanlar arasında Orta Asya ve Altay halklarında çok yaygın olan “Alpamış” konusu ilk akla geleceklerden biridir. Tatar folklorunda bu destanî konu aslında eski, hatta çok eski kahramanlık masalları formunda saklanmıştır. Alpamış destanının Tatar ve Başkurt halklarındaki varyantlarında onun en eski özellikleri görülür. Alpamış’ın istilacı düşman, hükümdar Kıltap ile mücadelesi anlatılır. (Urmançı, 2001: 238).

Rüstem Sulti’nin kahramanlık destanları ile ilgili görüş ve düşünceleri de aşağı-yukarı aynı şekildedir. Sulti, kahramanlık destanın kapsamına giren konuları; aile kurma ve aileyi koruma, boylar arasındaki savaşlar, ülkeyi yabancı istilacılardan koruma şeklinde sıralar.

İster mitolojik dönemlerin destanı olsun, ister klasik kahramanlık, ya da yakın tarihî olaylardan kaynaklanan kahramanlık destanları olsun, bunların hepsinde Tatar halkının yüzyıllardır süregelen sosyo-kültürel hayatının, dünya görüşünün, inancının ortak motifler vasıtasıyla yansıtıldığı da bir gerçektir (Sulti, 1998: 15).

Tatar halk destanlarının en güzel örneklerinden birisi de gerçek bir kahramanlık destanı olan “Ak Kübik”tir. “Tatar Halk İcatı” serisinin “Destanlar” cildinde, kahramanın ismi “Ak Kübek” olarak verilir. Bu destanda da yine halk kahramanının hanla olan mücadelesi anlatılır (Urmançı, 2001: 238-239).

Tatar ve diğer Türk halklarının sanatında önemli bir yer tutmasına rağmen, kötü bir kaderle baş başa bırakılan “İdigey” destanı üzerinde ise geniş bir şekilde durulması gerektiğini belirten Öner, destanın üst düzey bir sanat eseri olduğuna vurgu yapar. XIV. yüzyıl sonu ile XV. yüzyıl başındaki tarihî vakıaları aksettiren destan metninin, asıl konu olarak da baştan sona kadar Toktamış Han ile İdigey’in karşılıklı mücadelesini, savaşlarını tasvir eder. Fakat destan her iki kahramanı da kötülemez. Esasen bu tarihî şahısların ikisine de objektif ve doğru bir değer verir. İdigey’in siyasetçi ve yetenekli bir diplomat oluşu destanda sadece olumlu bir biçimde verilir. Onun yetenekli bir devlet adamı olması hakkında ise çok az söz söylenir. (Öner, 2001: 239).

İdigey ile ilgili doktora çalışması yapan Rustem Sulti de Tatar halk edebiyatında destanların yerine ve önemine vurgu yaparken, bu edebi eserlerin çıkış kaynağı ve kapsamına dair de bilgiler verir.

“Destan” kelimesi, Tatarlarda hem hacimli şiir tipindeki yazılı eserler için, hem de folklor eserleri için kullanılmaktadır. Tatar folklor biliminde destan için “dönemin halk tarihinin şiir şeklinde yazılmış vakayinamesi” fikri de yaygındır. Aynı şekilde malûm olduğu üzere, “destan” sözü tarihi hikâyeyi de ifade etmektedir. Tatar folklorunda destanların en eski türü olan kahramanlık destanlarının örnekleri epik eserlerde muhafaza edilmiştir. “Edigey”, “Gayse Ulı Amet”, “Cik Mergen”, “Çura Batır” bu tür epik eserlerdendir (Sulti, 1998: 14).

“İdigey” Tatar halk destanında baştan sona kadar manzum şekilde kurulan tek destandır. O, gerçek anlamda epik bir eserdir. Çeşitli savaşlar, mücadeleler ile ilgili tablolar orada oldukça büyük bir yer tutar (Öner, 2001: 240).

Son yıllarda yazılan ve kısmî olarak yayımlanan materyaller neticesinde, Tatar halk destanında liro-epik yani muhabbet destanlarının da önemli yer tuttuğu açıklandı. Bunlar içinden ilk olarak, Siir Tatarları arasında birçok varyantı yazıya geçirilen “Kuzı-Kürpeç bilen Bayan-sılu” destanını saymak gerekir. Destan iki genç arasındaki derin ve aynı zamanda tehlikeli bir aşkı anlatır (Öner, 2001: 240).

Tatar halk destanları arasında çeşitli türlere dâhil olanlar var. Eski yarı-fantastik, yarı-mitolojik eserler de alplar devriyle ilgili kahramanlık eserleri de; halk dilinde yaygınlık kazanan veya yazılı kaynaklar yoluyla halkın gönlünde yer eden aşk destanları da Tatar halkının manzum edebiyatında yer tutar. Tatar halk destanlarının esas kısmı Türk halklarının edebiyatına özgü bir formla kurulmuşlardır. Bunların büyük bir çoğunluğu nesir ile nazımın karışımından ibarettir. Ayrıca bu destanlar arasında tamamen şiir meselâ “İdigey” veya tamamen nesir meselâ “Yirtöşlik” şeklinde kurulanlar da vardır.

İkinci kitabın içindeki neredeyse tüm destanlarda halk hikâyesi özellikleri gösteren ve sonuç itibarıyla de hikâyeli anlatımı andıran destan metinleri buluruz. Bu metinlere doğrudan halk hikâyesi diyemiyoruz çünkü manzum kısımları bulunmamaktadır. Bu destanlarda konu, işleyiş ve sonuç kısımları ilk kitaptaki destanların işlenişinden de farklılıklar arz eder. Kahramanın bireysel anlamda bir başarı sağladığı pek görülmez. Hatta kimi destanlarda savaşçı kimlikleri öne çıksa da kahraman genel itibarıyla yenilen ya da ölen bir karakteri temsil eder. Ayrıca aşk konusu etrafında işlenen bu destanlarda kahramanların kavuşamadıklarına da şahit olmaktayız. Bu kavuşamamanın sebepleri arasında da ya kahramanın sevdiği kızın

babası/ailesi faktörü devreye giriyor ya da başka bir rakibin ortaya çıkmasıyla sevenlerin kavuşmaları engellenmiş oluyor. Destan metinlerinde görmeye alışkın olduğumuz olağanüstü doğumlar, kahramanlıklar, tanrısal özellikler gösteren bir kahraman ya da tanrısal özellikleri vurgulanan bir düşmanla yapılan savaşlar, girişilen mücadele de ikinci kitaba dâhil edilmiş destanlarda görülemeyen durumlar ve ayrıntılardır.

1.4.4. Tatar Destanlarının Motif Yapısı

1.4.4.1. Dua - Beddua Motifi

Tülek destanında kahraman Hızır'dan öğrendiği dua ile manevi gücünü ortaya çıkarmış olur. Bu dua sonucunda her işinde başarılı olmuş, aşamadığı zorlu engelleri aşmış ve sevdiği Susılı'ya kavuşma süreci kolaylaşmıştır. Kahraman, ülkesine dönüş sürecinde de yine aynı duayı okur ve aşılamayacak mesafeleri, uzun bir zaman dilimini göz açıp kapayacak kadar kısa bir zamanda aşar. Kahramanın bu dua sayesinde Tanrı'nın birer lütfu olan tâcı, tahtı, kurulduğu dağı ve malı ve mülküyle beraber kendi yurduna konar.

Mişek Alıp destanında hükümdarın hiçbir emrini ikiletmeyen ve hepsini boynunun borcu bilerek yapan kahraman, bu emirleri devlet ahlâkı ve hükümdara bağlılığı duyularıyla ve hiçbir karşılık beklemeden yerine getirir. Bu gayretleriyle Tebene Kuga Hanım'ı da çeşitli donlara girerek yakalar ve hükümdara getirir. Tebene Kuga Hanım, Mişek Alıp'ın olağanüstü başarılarına hükümdarın kayıtsız kalışı ve hiçbir mükâfat vermemesi sebebiyle beddua eder ve hükümdar bir fareye dönüşerek ortadan kaybolur. Tebene Kuga Hanım kendisiyle evlenmek isteyen hükümdardan kurtulmuş olur ve Mişek Alıp ile evlenerek ülkeyi beraber yönetirler.

1.4.4.2. Don Değiştirme Motifi

Yirtöşlik destanında kahramanın babasının canı kendi canına karşılık bağışlanır ve kahraman yer altı şahının yurduna götürülür. Burada amaç yer altı şahının kızıyla kahramanı evlendirmek ve kahramanın cesareti ve kahramanlığı sayesinde alt edilemeyen düşmanlardan kurtulmaktır. Yirtöşlik'le evlendirilmek istenen yer altı şahının kızı ise beyaz bir yılan donu içinde beklemektedir. Kahramanı öncelikle hayrete düşüren bu durum, kızın gerçek haline bürünmesiyle son bulur.

Altayın Sayın Süme Börükçi'nin yedi akbüz atını yakalamaya gittiğinde atların su içtikleri kuyunun dibine gelir ve burada silkinip bir at kılına dönüşerek atları bekler.

Mişek Alıp destanında hem kahramanın hem de uzun uğraşlar sonucu yakalayabildiği Tebene Kuga Hanım'ın çeşitli hayvan donuna girdiklerini görmekteyiz. Kahraman don değiştirme zelliği olarak rakibinden hep bir adım daha öndedir. Yakalamaya çalıştığı Tebene Kuga Hanım işi zorlaştırdıkça kahraman bunu kolaylaştırmanın yolunu bilir.

Yestey Mönki destanında ise kahramanlığının yanında iyiliksever bir kahraman tipi ile karşılaşırız. Yolda rastladığı bir geyiğin ayağı aksayan yavrusu için ineğinden süt sağıp içirir. Anne geyik ona yedi yıl sonra izlerini takip edip gelmesini söyler ve kahraman yedi yıl sonra izleri takip ederek bir eve varır. O evde bir anne ile kızının yaşadığını görür. Anne Yestey Mönki'nin yanına gelerek yedi yıl önce geyik donunda gelenlerin kendisi ve kızı olduğunu söyler. Yestey Mönki'nin yaptığı iyiliğe karşılık olarak da ona kızını verir.

Kadış Mergen destanında ejderha donuna giren üç savaşçı hükümdarın kahraman ve abilerine ait üç sürü koyunu yutup gittiklerini görmekteyiz.

Şahsenem ile Garip destanında gizlice buluşan kahramanları Şahsenem'in avlanmakta olan babası görmek üzeredir. Şahsenem babasına tanınmamak için dua eder ve Tanrı'ya yüzünü değiştirmesi için yalvarır. Bu dua ile bambaşka bir insana dönüşen Şahsenem'i gören babası, tanımadığı bu güzele gönlünü kaptırır ve Şahsenem çok durmadan ortalıktan kaybolur. Şahsenem'in âşık olan babası kızını seven Garip'i daha iyi anlar ve içtin içe kızını Garip'e vermeye razı olur.

1.4.4.3. Çocuksuzluk ve Olağanüstü Doğum Motifi

Altayın Sayın Süme destanında kahramanın yaşlı bir anne-babadan olduğunu görmekteyiz. Bu destanda da uzun uğraşlar, çeşitli aşamalar ve imtihanlardan sonra çocuk sahibi olma görülür. Birçok destanda karşılaşma imkânı bulduğumuz bu durum, Altayın Sayın Süme destanında biraz farklılık arz eder. Kahramanın anne ve babası çok yaşlıdırlar.

Kara Kükel destanında kahraman yetmiş yaşında bir baba ve kırk yaşında bir annenin evladı olarak olağanüstü bir doğum özelliğine sahiptir. Bu sıradışı doğum kahramanın da sıradışı bir özelliği olduğunun habercisidir adeta.

Ak Köbik destanında kahramanın olağanüstü özelliklere sahip olduğu daha doğmadan öncesinde kendisini hissettirir. Kahraman anne karnındayken konuşmaya başlar ve bu durumu gören ebeleri korkup kaçırlar.

Kuzı Körpe ve Bayansılı destanında bir hükümdar ve vezirinin çocuk sahibi olamamalarının son bulması için gösterdikleri çabaları anlatılır. Kara Han adlı hükümdar ve Ak Han adlı vezirin eşleri yaptıkları çeşitli iyilikler, hayırlar ve dualar ile zamanla gebe kalırlar ve farklı cinsiyette olmaları halinde bu çocukları birbirleriyle evlendirmek üzere sözleşirler.

Tahir ile Zühre destanında da çocuk hasreti çeken bir hükümdar ve vezirinin çocuk sahibi olmak için gösterdikleri çabaları işlenir. Birinin kızı diğerinin oğlu olduğu takdirde de bu çocukların birbirleriyle evlendirilmeleri üzerine sözleşilir. Tahir henüz küçük bir çocukken babasının atından düşüp ölmesiyle hükümdar kızını ona vermek istemez ve bu kavuşma da böylece gerçekleşmez.

Şahsenem ile Garip destanı da çocuksuzluk özlemi ile başlar. İki yakın dost olan kahramanların babaları çocukların farklı cinsiyette olmaları halinde birbirleriyle evlendirilmeleri üzerine sözleşirler. Destan kahramanları bu destanda da kavuşamazlar. Garip'in babasının ölümü Şahsenem'in babası kızını bir yetim olan Garip'e vermek istemez.

1.4.4.4. Olağanüstü Büyüme Motifi

Altayın Sayın Süme destanında yaşlı bir anne ve babadan olan kahraman, daha çocukluk yıllarından itibaren güçlü bir kimliğe sahiptir ve kendisini çevresine kabul ettiren bir kahramandır. Çok büyümeden babasından at isteyen kahraman babasının yılkı sürüsünden kendisine bir at seçer ve onu hem yetiştirir hem de kendisine yardımcı ve yoldaş edinir.

Kara Kükel destanında kahraman bir günde bir yaşına, yedi günde yedi yaşına girer. Bilek gücüne ve kahramanlığına göre kendisinin dengi olacak arkadaşlar bulamadığı için aslanlar ve ayılarla dostluk kurar. Kahraman bilek gücüyle kendisini vahşi hayvanlara da kabul ettirmiştir.

Ak Köbik doğduktan çok kısa bir süre sonra olağanüstü gücü ve zekâsıyla çevresine yardım eder ve aynı zamanda çevresini çok da etkiler. Daha çocukluğunda babasının hizmetçisinin ağına takılan devasa bir balığı denize girip çıkarır ve yüksekçe bir yere asar. Kahramanın bu hali ülkesinde hem takdir edilir hem de hoş karşılanmayan ve kıskançlıklara sebep olan bir haldir.

Edigey destanında kahramanın akranlarına göre olağanüstü büyüdüğünü görürüz. İkisinde ün yapıp üçünde okumaya başlayan kahraman, beş yaşında herkesçe biliniyor kendisinden büyüklere dahi baş olur. Altısında ata binen ve yedisinde yay

çeken kahraman, on yaşına varmadan herkese sözünü dinleten bir kahraman olur. On birinde ozan olup söz söylemede eşsiz bir güce kavuşurken, on dördünde on dört adli davanın hükme bağlanmasını sağlar. On beşine geldiğinde ise güreşte karşısında duracak bir yiğit bulamaz ve hepsine baş olur.

1.4.4.5. Ad Verme Motifi

Altayın Sayın Süme destanında kahramanın ad alması da alışılmışın dışında bir özellik gösterir. Bir kahramanlık göstermesinin karşılığında ve gerçekleştirdiği başarının içeriğiyle yakın manada bir ad verilen destan kahramanlarının aksine Altayın Sayın Süme baba evinden ayrılırken, babasının ona ad vermeyi unuttuğunu hatırlamasıyla yoldan döndürülür ve babası ona ayaküstü Altayın Sayın Süme adını verir.

Cikm Mergen destanında bir baskın sonucu ailesinin tüm birayleri öldürülen kahramanın yabani hayvanlar tarafından büyütüldüğünü ve yabani hayvanlar ve tabiatla içiçe geçen bir hayat içinde yaşamını sürdürdüğünü görmüştük. Henüz bebekliğinde ailesi öldürülen kahraman gençlik yaşlarında rüyasında ihtiyar bir adam olarak babasını görür ve babası ona Cik Mergen ismiyle vermekle beraber, ihtiyacı olan silah, zırh ve atın da yerini söyler.

1.4.4.6. Yardımcı Kahramanlar Motifi

Altayın Sayın Süme Börükçi'nin yedi akbüz atını bulmaya giderken ene Sulım ile karşılaşır ve ondan tek başına bu işin üstesinden gelemeyeceği bilgisini alır. Ene Sulım kız kardeşini kendisine vermesi halinde ona yardım edeceğini söyler ve Altayın Sayın Süme bu teklifi kabul ederek beraber yola koyulurlar.

Kara Kükel destanında kahramanın Yeş Yiğit ile olan mücadelesinde oğlunun yardımına yetiştiğini görmekteyiz. Uzun süre çarpışan iki kahramanın yenilememesi sonucu olarak kahramanın Timer Alıp'ın kızıdan olan oğlu Kuçkar Alıp meydana çıkar ve babasından çarpışmak için müsaade ister. Kuçkar alıp Yeş Yiğit ile vuruşmaya başlayarak onu yener. Bu olay Kuçkar Alıp'ın yiğitliğini ispat edebilmesi için de iyi bir fırsattır.

Altayın Sayın Süme ve Ene Sulım uzun süren bir çarpışmadan sonra yorulup düşer ve uyurlar. Kahramanlar bu uykuda ölürler. Kahramanların atlarının haber vermesiyle Altayın Sayın Süme'nin sevdiği üç aylık meafedeki eniştesine gider ve

kahramanların iyileşip yeniden dirilmeleri için ondan yardım ister. Enişte şifa kitabını alarak çeşitli ilaçlarla yeniden dirilmelerini sağlar ve kendisi oracıkta ölür.

1.4.4.7. Hızır ve Ak Saçlı İhtiyar Motifi

Ak Köbik destanında kahraman rakibi Mangış'ı kendi kılıcıyla öldürünce Mangış ona yüreğini yutmasını ve bağırsağını da beline dolmasını söyler. Ak Köbik Mangış'ın bu söylediklerini yerine getireceği anda Hızır ona görünür ve yüreği denize atmasını söyler. Yüreği denize atan kahraman denizin kuruduğunu görür. Hızır Mangış'ın bağırsağını da bir ağaca bağlamasını söyler. Kahraman bunu yaptığında ise ağacın yanıp kül olduğunu görür ve Hızır'ın yardımıyla kahraman canını kurtarmış olur.

Hurluga ve Hamra destanında çocukları olmayan hükümdar ve veziri Hızır'la karşılaşır ve Hızır onları Hz. Ali'nin türbesine götürerek çocukları olması için bolca dua ettirir. Bu dualarının bir karşılığı olarak da birinin kızı diğerinin ise erkek çocuğu olur ve onları birbirleriyle evlendirmek üzere sözleşirler.

Büzyiğit destanında kahraman ve onun sadık dostu, Karaçeçsılı ile buluşmak üzere yola koyulurlar ve yolda bir ihtiyarla karşılaşır. İhtiyar onları misafir edip ağırlar ve ne için geldiklerinden haberdar olduğunu belirtir. Büzyiğit, yoldaşı ve yardımcısı olan dostu ile yola çıktıklarında ihtiyar onları rüyasında görmüş ve ne amaçla yola çıktıklarını bilmiştir.

1.4.4.8. Kahramanın Atı Motifi

Altayın Sayın Süme destanında kahramanın atı Arık ciren, ölen kahramanının yeniden dirilmesi için olağanüstü bir çaba gösterir. Arık Ciren at sahibinin ölen kahramanın yeniden hayat bulması için Altayın Sayın Süme'nin sevdiğini haberdar eder ve sahibinin hayata dönmesi için olağanüstü bir çaba gösterir.

1.4.4.9. Ölüp Yeniden Dirilme Motifi

Yestey Mönki destanında kahraman ve rakibi Yer Kara, kuş donunda günlerce süren bir mücadeleye tutuşurlar ve iki kahraman yenilemez. Yestey Mönki ölmüş olarak yere düşer. Kahraman mücadeleye girmeden önce baldızına ölmesi halinde kendisini güçlü bir ateşin içine atmasını tembihlemiş ve bunu yapması halinde daha güçlü bir şekilde o ateşin içinden doğacağını söylemiştir. Ateşe atılan kahramanın ölü

bedeni küllerinden doğar ve Yer Kara'yı yenerek ateşlerde yakar ve küllerini havaya uçuşturur.

Ak Köbik destanında kahraman Kiden Han ile mücadelesinde ölür ve ölmeden önce ağabeyine kendisini bir mezara koyup yedi gün sonra mezarı açmasını söyler. Bu yedi günün sonunda kahraman yeniden dirilip hayata dönecektir. Yedi gün dolmadan mezarı açıp kardeşi Ak Köbik'i çağıran ağabeyi kahramanın yeniden dirilip gelmesine de mani olmuş olur. Bu duruma çok sinirlenen kahraman “ölenler bir daha dirilmesin” diye beddua ederek ölür. Bu olaydan sonra ölenlerin bir daha dirilmediği inancı hâkim olur.

1.4.4.10. Büyü-Sihir Vasıtasıyla İyileşme-Dirilme Motifi

Kadış Mergen kendisinin ve abilerinin sürülerini yiyen ejderha donundaki üç hükümdarı bulup öldürür ve eşleriyle beraber sahip oldukları her şeylerini alarak ülkesine döner. Kadış Mergen'in iki ağabeyi zamanla onun canına kastederek öldürmeye çalışsalar da o abilerinin elinden yaralı olarak kurtulur. Yaralı vaziyette ülkesinden uzaklara gitmek zorunda kalan kahraman yolda ayağı aksayan birine nereye gittiği sorar ve ondan sağalmak için Lokman Hekim'e gittiği cevabını alır. Kadış Mergen de Lokman Hekim'e gider. Lokman Hekim şifaya gelen hastaları ağzının içine alır, orada bir gün bekletip hem iyileşmiş hem de gençleşmiş olarak yeniden kusar. Kadış Mergen de aynı süreçten geçerek hem iyileşmiş hem de gençleşmiş olarak yeniden ülkesine doğru yol alır.

1.4.4.11. Ok Batmayan ve Kılıç Kesmeyen Kahraman Motifi

Ak Köbik destanında kahramanı ortadan kaldırmaya çalışan Kiden Han'ın oğlu Mangış, kahramanı yenemez; fakat onun kılıcıyla da ölmez. Mangış sadece kendi kılıcıyla öldürülebileceğini söyler. Ak Köbik de rakibini kendi kılıcıyla canından eder.

Büzyiğit'i zehirletip saraya getirten Karaçeçsılı'nun hükümdar babası cellatlara onun boynunu vurma emri verir. Cellat Büzyiğit'in boynunu vurmaya denese de bunda başarılı olamaz. Büzyiğit kendisine eziyet eden cellatlara ancak topuğunun altındaki elmas kılıçla ölebileceğini söyler ve cellatlar da o kılıçla kahraman vururlar. Böylece kahraman ölür.

1.4.4.12. Rüya Görme Motifi

Cik Mergen destanında kahramanın rüya görmesi ve rüyasında atalarından yardım alması konusu işlenir. Kahraman Cik Mergen, rüyasında kendisine bir ihtiyar şeklinde görünen babası tarafından adlandırılır ve kendisine gerekli olan zırh ve silahlarla beraber ihtiyacını giderecek ve ona yardımcı olacak atın yerini de babasından öğrenir.

Kuzı Körpe kendisine vaad edilen; fakat babasının daha kahraman çocukken ölümü üzerine vaz geçilen eşini bulmak için annesinden yardım ister ve annesi de oğlunun sevdiğini bulabilmek için gideceği güzergâhı ve yolculuğunun kolay geçmesi için uyuyup rüyasında göreceği işaretler vasıtasıyla yardımcı olmaya çalışır. Bu durum İslam geleneğinde yaygın olan “istihare uykusu”na da benzerlik gösterir.

Konusunu Arap edebiyatından alan ve hem bizde hem de diğer birçok Türk topluluğunda geniş bir anlatım sahasına sahip olan Leyla ile Mecnun hakkındaki destanda da ölen iki aşğın ardından ikisine de ders okutan hocaları Zeyd’in gördüğü rüyaya yer verilir. Zeyd kavuşamayan iki öğrencisini rüyasında cennette kavuşmuş olarak görür.

Büzyiğit destanında kahraman ve sevdiği Karaçeçsılı rüya aracılığıyla birbirleriyle haberleşirler ve bu haberleşme Büzyüğü’tin çıkıp onu bulmaya karar verene kadar, yedi yıl boyunca devam eder.

1.4.4.13. Sihirli-Olağanüstü Nesneler Motifi

Seyfölmölük destanında kahramanın sevdiği Sahipcemal’i bulmak ve ona kavuşmak için çıktığı yolda karşılaştığı engelleri aşmak, cesaret ve kuvvetini arttırmak için yüzüğünü kullanır. Kahramanın darda ya da zorda kaldığı zamanlarda yardımcısı olan yüzüğünün Süleyman Peygamberden kaldığı rivayet edilen tılsımlı bir yüzüktür.

1.4.4.14. Hile-Tuzak Motifi

Seyfölmölük destanında Sahipcemal’in han babası kızını Seyfölmölük’e vermeye bir türlü yanaşmaz ve razı olmaz. Kahramanla girdiği hiçbir mücadeleyi de kazanamayan Sahipcemal’in han babası, kızını Seyfölmölük’e vermeye razı olmuş gibi görünerek onu tuzağa düşürmeye çalışır. Düzenlene toyda adamlarını Seyfölmölük’ün üzerine salarak kahramanı tuzağa düşürür ve öldürtür.

Büzyiğit destanında kahramana ve arkadaşına güç yetiremeyen Karaçeçsılı'nun babası, kızını evlendirmek istediği yiğitten Büzyiğit'i ortadan kaldırmasını ister. Karaçeçsılı ile evlenmek isteyen yiğit de Brüzyiğit ve dostundan bir baskından kaçıp sığındıkları ihtiyara bolca altın vererek onları zehirletir ve böylece iki kahraman yakalanırlar.

1.4.5. Kazan Tatarlarında Destan Anlatma Geleneği

Asırlar geçip kuşaklara aktarılması için eposun iki özelliğe sahip olması gerekir: Yazılması ve icracılar tarafından aktarılması. Dünya medeniyeti tarihi için eski epos parçaları anlatıcılar tarafından kuşaktan kuşağa aktarılır. Manasçı, Çaçan, Jırçı, akın, âşık, jırav gibi anlatıcılar bu metinleri aktarırlar. Bilim adamları epos icatçı ve aktarıcı olarak iki bölümde incelerler. İcat edenler belli bir epos kaynağına dayanarak yeni icatlar üretirler. Aktarıcılar ise bir zamanlar birilerinden duydukları ve muhafaza ettikleri eserleri müzik eşliğinde aktarırlar. Bu şekilde âşık ve ozanlardan derlenen eserlerin beş altı yüz sayfaya kadar ulaştığı görülmüştür. Tatar destan icracıları geleneğe göre “çaçan” diye adlandırılırlar. Onları akın, jırav, dastançı olarak adlandıranlar da vardır. (Ahmetova, 1984: 10).

Tatarlarda şiir kitaplarından saz olmadan da besteli okuma geleneği yaygındır. Özellikle uzun gecelerde sesi güzel olanlar tarafından icra edilen bir türdür. Güzel sesli genç kızlar ve yaşlı kadınlar da okurlar. Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Tatarlarda ünlü icracılar yoktur. Daha çok yazılı eserlerden aktarırlar. Farklı kitaplardan okunan veya halktan dinlenen eserler kendi üsluplarınca aktarılırlar (Ahmetova, 1984: 11).

Tatar halk icadında jiren, çaçan, jırav gibi Türkî çaçan motifleri kurulmuştur. Tatarlarda günümüze geldikçe bazı destanların masallaştığı fark edilmiştir. Bir icracıdan aynı eseri farklı yıllarda tekrar tekrar dinlemek dünya folkloristiğinde bilinen bir yöntemdir. Çaçanlar sadece iyi birer şair ve hakîm değil aynı zamanda söz ustası, hazır cevap ve iyi birer hatiptirler. Bir sazla ya da besteli olarak, ilhama bağlı destan söyleme sanatı Tatarlarda çoktan unutulmuş bir gelenektir. Doğaçlama söyleme geleneği sona ermiştir. Göçebe yaşam tarzından yerleşik hayata geçiş ve yazılı edebiyatın gelişmesi çaçanlık geleneğinin kaybolmasına, destan üretme ve aktarma geleneğinin de gitmesine sebep olmuştur. Destanların ortadan kaybolmaları sadece bu sebeplere bağlı değildir. Tatarların farklı bölgelerde de dağınık olarak yaşamaları da bunda etkili olmuştur. Buna ek olarak Bulgar Tatarlarının Türk

dünyasından erken bir dönemde ayrılması ve erken bir dönemde yerleşik hayata geçmeleri ve İslâmın etkilerinin güçlü bir şekilde hayatlarına egemen olması da bu sebeplerin içinde sayılır. 19. Asrın başında Kazan'da Tatar matbaasının açılması ile birlikte ilk dinî olmayan eserlerden Seyfûlmülûk, Yusuf Kitabı, Büzyiğit, Tahir ile Zühre gibi kitapların yayımlanması ve dağıtılması çaçanlık geleneğinin yaygınlaşmasından ziyade değişmesine sebep olmuş, bu süreçle beraber çaçanlar da kendi yazdıkları eserleri bastırma gayretine girmişlerdir. İcra etme geleneğinden kitap yayımlama geleneğine doğru bir sürece girilmiş olur. Daha sonraki yıllarda bazı destanların manzum-mensur karışık şekilde halktan derlendiği görülür. Bu metinlerde destanların içeriği kısaca anlatıldıktan sonra didaktik bir sonuçla bağlanır. Folklorda bu türün kaybolması veya kapsama alanının daralması ile beraber yeni bir türün ortaya çıktığına şahit olunur. Folklor ürünlerindeki bu değişim halkın yaşantısındaki değişimlerin de hem etkileyicisi hem de etkileneni durumundadır (Ahmetova, 1984: 12).

1.4.6. Kazan-Tatar Destanları Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar ve Özetleri

- Edige Destanı'nın Tatar Anlatımları Üzerinde Bir İnceleme-Roustem Soulteev, Ege Üniversitesi, 1998

Edige Destanı, Kıpçak Türklerinin sözlü edebiyatında yaygın olup, birçok yazılı versiyonu olmasına rağmen, bu muazzam eser Türkiye'de pek tanınmamaktadır. Bu çalışma adı geçen destanın Tatar versiyonunu aydınlatmakta, İdil-Ural ve Orta Asya'daki Türk kökenli halkların destanlarının tanınmasına ve anlaşılmasına bir katkı niteliği taşımaktadır. Bu amaçla destanın Tatar varyantlarına ilişkin bütün bilgiler sunulmuş ve eserin en önemli yönlerine değinilmiş ve böylece her şeyden önce ileride yapılacak ilmi incelemelerin zemini hazırlanmıştır. Çalışmayı kısaca şöyle özetlemek mümkündür: Çalışmamız iki cilt olarak hazırlanmıştır. Çalışmanın ilk cildinin giriş kısmında Tatar anlatım geleneğinde destan ve bu geleneğin çerçevesinde Edige Destanı'nın yeri ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde, Edige Destanı'nın tarihî zemini ele alınmış, Edige'nin tarihî kişiliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, Edige Destanı'nın Tatar versiyonlarıyla ilgili malzemeler hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde, kahramanların tanıtımı ve değerlendirilmesi, olayların yaşandığı coğrafya, Edige Destanı'nın epizot ve motif

yapısı, destanın dil ve şekil özellikleri, destanda yer alan hayvanlar ve bitkiler ile bunlarla ilgili kabuller üzerinde durduk. Yapılan inceleme göstermektedir ki, Ediğe Destanı'ndaki epizot ve motif yapısı Türk destan geleneğindeki unsurlarla büyük benzerlikler göstermektedir. Ediğe Destanı'nın Tatar versiyonunun şiir yapısı da destan özelliklerine uygundur. Dördüncü bölümde Ediğe Destanı'na yansıyan Tatar kültür birikimi yer aldı. Değerlendirmemizi yaparken Türk edebiyatının ve kültürünün bütün kollarında ortak olan eserlerdeki belirgin benzerlikler ve ayrılıklar arasında bağlantı kurarak, kültürümüzün çeşitli unsurlarını bütünlük içinde değerlendirmeye çalıştık. Çalışmanın sonuna faydalanılan kaynaklar ile şahıs ve yer adlarının kolaylıkla bulunabilmesi için indeks hazırladık. İkinci ciltte destan metninin Lâtin harfleriyle Tatar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile tarafımızdan hazırlanmış olan metni verilmiştir.

- Tatar Türklerinin Tülek Destanı, İnceleme-Metin-Serdar Şimşek, Gazi Üniversitesi, 2012

Tülek Destanı üzerine yapılan bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır: Çalışmamızın giriş kısmında Tatar destancılık geleneği, destan anlatıcıları, Tatar destanlarının tasnifi hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci Bölümde destanın olduğu coğrafya, zaman ve destan üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. İkinci Bölümde, Tülek Destanı'nın tahlilî incelemesi yapılmış olup, sırasıyla destanın, konu ve vak'a örgüsü, dili, üslûbu, şekil özellikleri incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca destanın elimize ulaşan altı varyantının epizotlarına göre karşılaştırılması da bu bölüm içerisinde yer almaktadır. Üçüncü Bölümde, standaki motifler, Stith Thompson'un Motif Index of Folk Literature adlı eserine göre, indeks'te yer alan numaralarıyla verilmiştir. Dördüncü Bölümde, destanın transkripsiyonlu metni verilmiş ve destan metni Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ayrıca son kısımda sözlük ve kaynakça bölümleri yer almaktadır.

- Tatar Halk Destanı İdigey: Giriş, Gramer, Metin, Çeviri, Dizin-İbrahim Akış, İstanbul Üniversitesi, 1998

Bu çalışmada Tatar halk destanı Edigey üzerine gramer-metin ve çeviri çalışması yapılmıştır. Edigey destanının metninin de verildiği çalışma üç bölümden oluşan tezde ağırlıklı olarak metnin gramer yapısı üzerinde durulmuş ve gramatik bir çözümleme yapılmıştır. Tatar adı, Tatarların tarihi en eski devirlerden itibaren ve en eski

kaynaklardan ele alınmış, Kazan Hanlığının kuruluşu, yıkılışı, diğer Türk topluluklarıyla ve Ruslarla olan münasebet ve mücadeleleri ele alındıktan sonra Tatar alfabesiyle konuya giriş yapılmıştır. Tatarca kelime yapıları, cümle kurguları, ses ve şekil özellikleri ayrıntılı olarak verilmiş ve Edigey Destanının detaylı bir incelemesi yapılmıştır. 480 sayfa olan tezin ilk 65 sayfasını ön söz, giriş ve gramer çalışması, 66-250 sayfaları arasını destan metni, 260-479 sayfaları arasını ise dizin oluşturmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Destan Türü Hakkında Bilgi

Bu bölümde destan türü hakkında bilgi verilecek ve verilen bu bilgiler ışığında Tatar destanlarının birey, aile, toplum, devlet yapısı açısından bir incelemesi yapılacaktır. Destan hakkında yapılan tanımlar ve açıklamalar bu bölümde ele alınıp, çalışma konusu edilen destan metinlerinin özellikleri hususunda bilgilendirmede bulunulacaktır.

2.1.1. Destan

Edebiyat tarihçilerinin yanı sıra, halk edebiyatı ve halk biliminin birçok önemli ismi destan konusunda düşüncelerini belirtmiş, edebiyatla ilgili çalışmalar hazırlayan bütün araştırmacılar da bu türün konusuna ve kapsamına dair görüşlerini dile getirmeye çalışmışlardır. Prof. Dr. Dursun Yıldırım'ın “Atalarımızın tarih kesitleri içinde yaşayış biçimini, dünyaya bakışını ve insan anlayışını, hayat tarzlarını düzenleyen değerler sistemini, nelere üzüldü nelere sevindiklerini, düşmanlarla yaptıkları mücadeleleri, beşerî üstünlük ve zaaflarıyla birlikte anlatan ve gelecek nesillere taşıyan ölümsüz sanat eserleri” (Yıldırım, 1998: 271) şeklinde tanımladığı destanlarımız, farklı araştırmacılar tarafından tanımlandırılıp açıklanmaya çalışılmışsa da, bu edebi türün üzerinde çalışma yapan araştırmacıların birçoğu bu kadim türle ilgili farklı yaklaşımlarda bulunmuş; fakat tanımlama ve açıklama konusunda ortak noktalara temas etmişlerdir. Çünkü tüm açıklamalar ve tanımlamalar hem bu türün tarihi ve kültürel yanını ele almakta hem de içeriğiyle bağlantılı olarak izah edilmeye çalışılmıştır. Birçok araştırmacının ve kurumun hazırladığı Türkçe sözlükler ve halk edebiyatı sözlüklerinin yanında, bu konuda daha çok halk edebiyatı ve halk bilimi sahası uzmanı oluşları dolayısıyla, alan hocalarının destan tanımlaması ve bu türün oluşum aşamalarıyla ilgili verdikleri bilgiler çıkış noktamızı oluşturacaktır.

Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı Büyük Türkçe Sözlük'te destan kavramı:

Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epope: Manas, Şehname, İlyada, Kalevala birer destan örneğidir. 2. Bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri. Daha çok eski çağların kahramanlık olaylarını ve tanrıların, yiğitlerin, ulusların başından geçen olağanüstü halleri anlatan nazımlı ve uzun hikâye (TDK, 1988: 568).

Doğan Kaya ise Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü'nde destan türünü hem kendi tanımıyla hem de bazı edebiyat araştırmacıları ve edebiyat ansiklopedilerindeki ele alınış şekliyle bir tanımlama yoluna girer:

1. Destan kelimesinin aslı Farsça dâstân olup “efsane, mesel, hikâyet-i güzeşteğân” anlamına gelir. Bu kelime Batıda da farklı sözlerle ifade edilmiştir. Lugatlerde “hikâye, efsane, masal, epos” anlamı verilen destanı muhtelif Türk kavimleri de farklı kelimelerle ifade etmişlerdir. Yakutlar (Sahalar), kahramanlık şiirlerine ve hayat hikâyelerine *olongho*, *olongo*, Kuman, Kırım ve Çağatay Türkleri İrtegi (hikâye, kıssa, destan, eski söz) sözünü kullanır. Altaylar destan terimini Kay Çörçök veya Kaylap Aydar Çörçök, Hakaslar Alıptıg Nımah veya Çoñ Nımah, Şorlar da Kay Şörçek sözleriyle karşılarlar. Kırgız Türkleri kahramanlık destanına Comok, Cööcomok, bunu anlatanlara da Comokçu derler (Kaya, 2007: 218-219).

Destan kelimesinin sözlük anlamı ve bu maddenin içeriğiyle ilgili sözlüklerde verilen tanımlamaların ardından, halk edebiyatı ve halk bilimi araştırmacılarının bu terimle ilgili görüşlerine baktığımızda, bu terimin anlamı ve kapsamıyla ilgili ansiklopedi ve sözlüklerin de bu araştırmacıların görüş ve değerlendirmelerine dolaylı ya da doğrudan başvurduklarını görebilmekteyiz. konumuz açısından halk edebiyatı ve halk bilimi araştırmacılarının görüş, düşünce ve tanımlamalarının daha bir değerli olacağı görüşü ortaya çıkacaktır. Şükrü Elçin Halk Edebiyatına Giriş kitabında destan terimini şu şekil de açıklar:

Destan (epos), bir boy, ulus (kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir. Sözlü geleneğe bağlı anonim mahsuller, zaman ve mekân içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan “Kahraman-Bilge” şahsiyetlerin menkabevî ve hakikî hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikâyelerdir... Bu eserlerin teşekkülü için “yaratma zemini” ile savaş, din değiştirme, göç, kuraklık vb. gibi büyük hadiselerin millet vicdanında birtakım sarsıntılara sebep olması lâzımdır (Elçin, 2001: 72).

Destanlarımızın İslamiyetten önce ve sonra şeklinde iki devire ayrılarak incelenmesi gerektiğini vurgulayan Şükrü Elçin, bu ürünlerin oluşum ve gelişim evrelerini de bu iki döneme göre gerçekleştirdiklerini belirtir. Her ne kadar İslam öncesi destan metinlerinin tam metinlerinin ve orijinallerinin elimize geçmemiş olduğunu belirtse de, Çin, Arap, İran ve diğer Türk kavimlerinin tarihi kaynaklarında verilen bilgilere göre destan geleneğimizin çok eski zamanlara dayandığı sonucuna ulaşır. Bu ürünlerde “gün, ay, yıldız, gök, dağ, deniz, bozkurt, ılık, ağaç, güneş, yada taşı” gibi motiflerin yer alması, destan metinlerinde tabiat kültürünün etkili bir yer edinişinin göstergeleridir. İslamiyetten sonraki Türk destanlarında ise siyasî, askerî ve içtimaî hadiselerin etkisiyle oluşmuş destanlarla karşılaşmaktayız. Kâşgarlı Mahmud’un Divanu Lugati’t-Türk’ünde kaydedilen Müslüman Türklerle Budist Uygurlar arasındaki savaşların hatırası olan destan parçaları, Karahanlıların İslâm medeniyeti dairesine girişinin doğurduğu Manas Destanı, Cengiznâme, İslâm-Bizans mücadelelerinin eserleri: Battalnâme (Seyyid Battal Gazi) ve onun devamı Dânişmendnâme; Timur ve İdige gibi büyük mahsullerin yanı başında ve ardından gelen ortalama 3-75 dörtlüğe kadar uzayan küçük manzumelerle karşılaşırız (Elçin, 2001: 79).

Nihad Sami Banarlı da Resimli Türk Edebiyatı Tarihi’nde Şükrü Elçinin düşüncelerine paralel düşünceler belirtir. Özellikle İslamiyet öncesi Türk destanlarının günümüze ulaşmasında Türklerin ilişki ve mücadele içinde oldukları topluluk ve devletlerdeki derlemelerden yararlanıldığı görüşü belirtilir.

Eski Türk destanının bugün elimizde bulunan parçaları çeşitli kaynaklardan derlenmiştir. Bunların bir kısmı, Avrupalı ve Türkiyeli araştırmacılar tarafından, doğrudan doğruya halk dilinde hâlâ yaşayan destanların derlenip yazılmasıyla elde edilmiştir. Bir kısmına eski Çin kaynaklarında Arap, İran tarih ve edebiyatına ait el yazması eserlerde bir kısmına da Bizans tarihi gibi Batı kaynaklarda bulunmuştur (Banarlı, 1971:11)

Nihad Sami Banarlı’ya göre (Banarlı, 1971: 11) Türk milletinin geniş bir coğrafyada ve farklı isimler halinde, birbirinden bağımsız birer devlet olarak yaşamaları bütünlüklü ve uzun bir destanın oluşmasını engelleyen en büyük faktör olarak görülür. Türkler bu özellikleriyle daima destan devri yaşamak durumunda kalmışlar ve bütünlüklü, büyük bir destanın yerine küçük ve sayıca çok daha fazla destanın oluşması gerçekleşmiştir.

100 Soruda Türk Halk Edebiyatı adlı çalışmasında Pertev Naili Boratav, destanları daha farklı yönleriyle ele alır. Destan metinlerinden hareketle bu türün niteliğini, içeriğini ve kapsamını açıklar:

Destanlar, uluların yazı öncesi çağlarında oluşmuş, gelişmiş yapıtlardır. O çağlarda, hem yaradılış ve dönüşümlere, tanrılara ve çeşitli olağanüstü varlıklara hem de toplumun geçmişine değgin bilgileri destanlar verirlerdi. Böylece onların konuları iki kümede toplanırdı: 1)Kozmogoni ve mitoloji konuları: evrenin ve yeryüzündeki varlıkların yaradılışları; Tanrılar, tanrımsı varlıklar, dev, ejder vb.gibi şeytansı kötü güçleri cisimlendirmiş yaratıklar; bu çeşitli varlıkların kendi aralarında, ya da insanlarla alışverişleri, savaşları. 2)Ulusun geçmişindeki önemli olayları, büyük önderlerin dışta ve içte, toplumun düşmanları ile savaşları, toplumu daha rahat bir yaşama ulaştırma çabaları (Boratav, 1995: 36).

Destanın asıl tür niteliğini belirleyen başka olgular hakkında düşüncelerini aktaran Boratav, bu türün toplum içinde üzerine aldığı görevle ilgili olarak konusunda ve kişilerindeki özellikler bakımında diğer anlatı türlerinden ayrıldığını belirtir. Destanların, yozlaşmış biçimiyle, toplumdaki iç çelişkileri, bireylerin ya da sınıfların türlü ilişkilerini değil, toplumu yöneten, ona baş olan “ideal” kişilerin dış güçlerle ve olağanüstü yaratıklarla savaşlarını anlatan bir tür olduğunu ifade eder:

Destanda toplumu bir bütün halinde görürüz; kahramanlar bu bütün adına iş görür; onları kendi aralarında bile birbirinden güçlkle ayırt ederiz; belki adları ve güçlerindeki derecelenme ile destancı onların aralarında yapmacık bir fark yaratmıştır; inceden inceye kişiliği belirleyen seciye ve davranış farkları, sınıf ve toplum içi ortam şartlarını sağladığı ayrı düşünüş ve görüşler bu insanlar arasında belirmez. Destan kahramanları soylu kişilerdir; destancı soylular sınıfının ideal tiplerini çizmek, toplumu yöneten ve onun adına iş gören, savaşan bu kişilerin şanını yüceltmek amacını güder. Bu bakıma destan türünün örnek ürünleri, toplumların göçebe ya da yerleşik “feodal”(beylik, hanlık) düzeni içinde yaşadıkları çağlarda meydana gelir (Boratav, 1995: 36-37).

Boratav, destanın konularının, ona başka bir nitelik daha kazandırdığını; bu niteliğin inanış ve geçmişe dair bilgilerin kaynağı olabileceği düşüncesinden dolayı, toplumun destanlarda anlatılan şeyleri “gerçekten olmuş” saydığını belirtir (Boratav, 1995: 37). Bu görüş Kazan-Tatar masalları üzerine yaptığı incelemede Mustafa Gültekin tarafından da aynı şekilde verilir. Masal-destan ilişkisine değinen Gültekin destanda anlatılan olayların hem anlatıcı hem de dinleyici tarafından kabul edilmektedir.

Destanlar konularını, yaşanmış tarihi olaylardan aldığından destan kahramanlarının isimlerine ve destanlarda anlatılan olaylara tarih sayfalarında rastlamak mümkündür. Destanlarda da olağanüstü bazı olaylar görülmekle birlikte, destan kahramanı fizikî gücüyle zorlukları aşarken, masal kahramanı olağanüstü yardımcı kahramanlar veya sihirli nesneler aracılığıyla zor görevleri yerine getirmektedirler(Gültekin, 2013: 97).

Yukarıda Boratav'ın destan tanımına paralel bir düşünceyle epik destan kavramını tanımlayan Özkul Çobanoğlu da destanların bir toplumun hayatında önemli rol oynayan ya da oynamış olduğu kabul edilen kahramanların kültleşmeleri ve onlarla ilgili ritüelistik fonksiyonları haiz, gerçekliğine inanılarak anlatılan anlatılar değerlendirmesinde bulunur (Çobanoğlu, 2003: 16-17). “Epik destan” kavramını kullanarak destanları tanımlama yöntemini izleyen Çobanoğlu, Türk Dünyası Epik Destancılık Geleneği adlı eserinde bu konuyu geniş bir şekilde ele alır ve destanları tasnif ederek “epik destan” kavramının geniş tanımını yapar:

Türkiye sahası edebiyatında “destan” terimi ile “Oğuz Kağan Destanı” gibi milli destanları, “Âşık Garip Destanı” gibi halk hikâyelerini, “Destan-ı Kırk Harami” gibi manzum masalları, “Destan-ı İmam Ali” gibi biyografik dinî romanları, “Dâstân-ı Yusuf Aleyhisselâm” gibi dini hikâyeleri, “Risaletün Nushiye” gibi fikrî ve tasavvufî eserleri, “Kâbusnâme” gibi mensur edebi eserleri, “Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman” gibi manzum ve “Tacû't- Tevârih” gibi mensur tarihleri, “Düstarnâme” gibi vakayinameleri, toplumu etkileyen ve büyük facialı olayları ve âşıklarca uygun bulunan konuda meydana getirilen uzun hacimli şiirleri karşılamıştır (Çobanoğlu, 2003: 14).

Dede Korkut kitabında Muharrem Ergin'in destanlarla ilgili görüşlerinde destan metnlerinin toplum hayatındaki yerinden ve bu metinlere yansıyan Türk halkının geleneğinden, ananesinden, hayatı algılayış ve yaşayış biçiminden bahsedilirken Dede Korkut metinleri üzerinden konu somutlaştırılmaya çalışılır:

Ön planda beyler bulunmakla beraber, beylerin çevresi ve yaşayışı canlandırılırken adetleri, gelenekleri ve çeşitli yönleriyle bütün bir Oğuz kavminin hayatı bu hikâyelere aksettirilmiştir. Bu aksettirme işi ise bütün hikâyelere yayılmış bulunmakta, bu suretle vakaları bakımından birbirinden ayrılan hikâyeler tek bir topluluk hayatının, bütün bir Oğuz kavminin yaşayış ve dünya görüşlerinin etrafında toplanmaktadır. Hikâyelere bu gözle bakınca asıl anlatılmak istenen şeyin Oğuz kavmi ve hayatı olduğu, hikâye kahramanlarının ise buna örnek ve vesile olmak üzere seçilmiş bulunduğu görülür (Ergin, 2008: 24-25).

Erman Artun (Artun, 2008: 20), destanların olağanüstü ile gerçeği, efsane ile tarihi kaynaştırarak kahramanlık olaylarını veya bazı büyük toplumsal olayları manzum biçimde dile getiren ürünler olduklarını belirtir. İslamiyet öncesi sözlü Türk edebiyatı ürünleri arasında en önemlisi olarak kabul edilen destanlar, sözlü gelenekte oluşur, kuşaktan kuşağa aktarılırken değişikliğe uğrarlar.

Erman Artun destanların ortaya çıkmasının da mitolojik metinlerin ya da mitosların birleşerek oluşması sonucunda gerçekleştiğini belirtir. Destanlar yazı öncesi ilkel insanların tarihinden kesitler sunarlar. Bu yönüyle destan kahramanları Tanrı ile insanlar ya da tanrısal güçlerle insanlar arasında aracı görevi görürler. Artun’a göre bu yönüyle destanlar mitoslara göre daha gerçekçidirler.

Diyanet İslam Ansiklopedisi’nin Destan maddesinde ise bu terim ile ilgili şu bilgilere yer verilir:

Destanlar toplum vicdanının sesi olduklarından ulusal bilinci güçlendiren ve ulusal dayanışmayı sağlayan önemli eserlerdir. Ortak bilinçle oluşan ülkü ve gelenek gibi toplumu canlı tutan öğeler, destanlarda bir hayat görüşü ve felsefesi olarak soylu ya da yönetici sınıftan gelen destan kahramanının kişiliğinde dile getirilir. Bu yönüyle destanlar milletlerin soy özellikleri, sosyal yapıları, ülküleri, milli değerleri, gelenek ve görenekleri üzerinde yapılacak araştırmalarda ilk temel kaynağını oluşturur (Yetiş, 1994: 202).

Aynı maddenin devamında insanları ilgilendiren hemen her olayın destan konusu olabileceği ifade edilir. Daha çok yaratılış, toplum vicdanında iz bırakan savaşlar, bir kişi veya bir milletin kahramanlıkları ve doğal afetler, hikâye dışından katılan öğüt, kıssa, masal ve epik karakterli biyografik bilgilerle zenginleştirilerek genellikle anlatıma dayalı manzumeler şeklinde destana dönüştürülür.

Farsçada “destân” olarak adlandırılan kahramanlık temalı epik anlatılar, Türkçe’de de “destan”, “epope” ve “epik” terimleriyle karşılanmıştır. Öcal Oğuz (Oğuz 2007: 147) epope için “bir edebiyat türü olarak büyük bir olay veya bir kahramanın maceralarını anlatan olağanüstü motiflerle örülü uzun şiir, bir başka ifadeyle anlatmaya dayalı epik şiir açıklamasını yapar.

Türk Boylarının Destanları kitabının müellifi Karl Reichl destan tanımında Aristo’ya kadar uzanan bir metot izler ve ilk tanımlamayı Hegel’in destan hakkındaki düşünce ve tanımlamalarıyla beraber Aristo’dan yapar:

Destanın Aristo tarafından yapılan tarifini başlangıç olarak ele almak uygun olabilir. Aristo'ya göre destan, temsili ve anlatmaya dayalıdır, ölçülüdür ve belli bir uzunluktadır; trajedi gibi destan da kahramanlık olaylarının ölçülü bir şekilde sunulmasıdır; fakat destanın ölçüsü, altı mısralı ve kahramanlık konulu olması itibarıyla farklıdır. Bir milletin dünya görüşü ve bütün tarafsızlığı, gerçekten olmuş gibi kabul edilen bir şeylerin etrafında taraflı bir şekilde sunulur ki, bunların hepsi birlikte destanın şeklini ve muhtevasını en uygun şekilde oluşturur. Hegel, destanı çok ilkel dönemlerde olmamakla birlikte, bir milletin gelişme devrelerinin en erken dönemlerine ait toplumsal şuurunun zayıf bir yansıması ve kahramanlık çağının şiire ait bir ürünü olarak kabul eder ve destanın temel unsurlarının kahramanlık ve yabancılara karşı savaşlar olduğunu söyler (Reichl, 2011: 126-127).

Metin Ekici destanı tanımlarken eski Yunanca bir kelime olan “epos” kelimesinin İngiliz, Fransız ve Rus edebiyatındaki kullanışıyla beraber, bu kelimenin yaygınlığını ve kullanım şeklini ifade ederek bir tanımlamaya başlar.

Eski Yunanca bir kelime olan “epos” terimi şiir anlamına gelmektedir. Terim olarak edebî yaratmaları sınıflamada ve kahramanlık şiirlerini ifade etmede kullanılan epos terimi destanî şiiri ifade ederken “epopiia” veya “epopee” yani “şiir şeklinde anlatmak” anlamını kazanmıştır. Batı dillerinin hemen hepsinde kullanılan ve “epope” veya “epik” şeklinde yazılan kelime, Türk lehçelerine hem “epos” veya “epope” hem de “epik” şeklinde geçmiştir. Epos kelimesi daha çok Rusça etkisinde kalmış olan Orta Asya'daki Türk boylarının lehçelerinde kullanılırken, “epope” ise Fransızca ile ilişkili olan ve “epik” ise İngilizce ile ilişkili Türk lehçelerine girmiştir (Ekici, 2002: 28).

Destan araştırma ve incelemelerinde kullanılan bazı terimler hakkında bilgiler aktaran Metin Ekici, destan terminolojisiyle ilgili de geniş bilgiler verdiği makalelerinde, destanları türlerine göre ayırmış ve örnekleriyle beraber açıklama yoluna girmiştir. Destanı tanımlarken de Karl Reichl ve Şükrü Elçin gibi hocaların görüşlerinden hareketle bir tanımlama yapar:

Bir millet veya toplumun hayatında derin bir iz bırakmış olaylardan kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum-mensur karışık; birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikte; usta bir anlatıcı tarafından veyahut da ustalardan öğrendiğini aktaran bir çirak tarafından, bir dinleyici kitlesi önünde bir müzik aleti eşliğinde ya da bir melodiyle anlatılan; sözlü olarak anlatılanlarından bazıları yazıya geçirilmiş; bir milleti veya toplumu sonuçları bakımından ilgilendiren bir kahramanlık konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda millî değerleri, şahsî değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya yazılı edebî yaratmadır (Ekici, 2002: 18).

Metin Ekici, şekil, içerik, anlatıcı, dinleyici ve fonksiyon bakımından birçok araştırma ve incelemeye kapı aralayan destan türünü makalelerinde on bir başlık altında işler. Bu on bir başlığın tamamı da destanların birer şubesi ve türü olarak belirir. Sözlü, yazılı, tarihî, millî, arkaik, halk destanı ve yapay destan gibi başlıklar altında tanımlamalar yapan Ekici, konuyu kayda geçirilmiş örneklerden hareketle somutlaştırır.

Sadık Tural'ın millî destan kavramıyla açıklama yoluna giriştiği destanlar, milletin ruhundan çıkmış olup millî benliği aksettiren eserler olarak ifade edilirler. Millî destanların, değerler sistemi (din, örf, âdet) ile yurt edindikleri yerler, harp ettikleri yer ve milletleri anlatması bakımından birçok ilme de yardımcılık ettiği belirtilir.

Millî destanlar, millî şuuru ayakta tutan müessir etkili edebî türdür. Hadiseleri millî bir terennüm halindeki tezahürleri, asırlar sonra bile aynı heyecanı verir (Tural, 1999: 39).

Destan anlatım geleneğinin en büyük kuralının dikkati baş kahraman üzerine toplamak olduğunu belirten Özkul Çobanoğlu destanda gerçek veya tarihsel olaylar anlatılıyor olsa da dikkatin kahramanın üzerinde toplandığını belirtir. Öte yandan destan anlatım geleneğinin bir başka kuralı olan destanda iki kahraman belirdiği zaman da dikkat baş kahraman üzerindedir. İki kahraman da olsa sadece bir tanesi her zaman gerçek baş kahramandır. Destan da devamlı olarak onun hikâyesiyle başlar ve bütün dış görünüşüyle o, en önemli karakter olan kahramanın hikâyesiyle devam edip biter. Bu nedenle de epik destan adeta baş kahramanın hayat hikâyesi veya biyografisi gibidir(Çobanoğlu 2003: 18).

Destanların ilk özelliklerinin millî oluşları olduğunu belirten Sadık Tural gibi Özkul Çobanoğlu da destanı, bir milletin ruhundan çıkmış olup millî benliği, değerler sistemini, yaşanan coğrafyayı aksettiren ve bir kahramanın etrafında oluşan uzun manzum ya da mensur ve manzum karışık ürünler olarak açıklar. Nihad Sami Banarlı (Banarlı, 1971: 7) ise millî destanın oluşması için bir milletin belirli aşamalara ve edinimlere sahip olması gerektiğini vurgular. Bunlar o milletin, halk hayalinin efsaneler yaratmaya elverişli bulunduğu, en eski ve iptidai devirlerde yaşamış olması ve o milletin tarihinde unutulmaz tabiat olayları, büyük savaşlar,

göçler, istilalar, yeni coğrafyalarda vatan kuruluşlar gibi halk hayat ve hafızasını nesillerce meşgul edecek hadiselerin bulunması şeklinde sıralanır.

2.1.2. Destan Anlatıcıları

Farsça “dastan” kelimesinden türetilen bu terim, Türk boyları arasında destanî bir anlatma yaratan, anlatan, aktaran ve yazıya geçiren anlamında oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. Şairlik kabiliyetine sahip olan ve genellikle sözlü destan geleneği içinde yetişmiş destancılar belli bir müzik aleti eşliğinde destan yaratma ve anlatma işini gerçekleştirmektedirler. Destanları yazıya geçirenlerin ise, bir müzik aleti kullanımından çok, şairlik yeteneklerinin ön planda olduğu düşünülebilir (Ekici, 2007: 99).

Destan anlatıcı terimi de tıpkı destan terimi gibi, belli ölçüde bir muğlak kapsama sahiptir ve tam olarak hangi tip yaratıcı veya anlatıcıyı ifade ettiği belirsizleşmiştir. Ancak bu terimin en temel olarak “bir destanî anlatmayı bir müzik aleti veya melodisi kullanarak manzum veya ağırlıklı olarak manzum, kısmen de nesir olarak bir dinleyici kitlesi önünde irticalen icra edip, anlatan kişi” şeklinde tanımlamak yerinde olacaktır (Ekici, 2007: 100).

Destan türünün ve destan anlatıcılarının özellikleri sıralandığında, anlatıcının objektifliği konusuna vurgu yapan Boratav, anlatıcının kendi soyundan gelen veya kan bağıyla bağlı olduğu kahraman tiplerine karşı da aynı objektif tavrını koruduğunu belirtir.

Sanatkâr, cemiyet içinde bahsedecek büyük mücadeleler ve derin tezatlar bulunmadığı ve yalnız cemiyetin hariçle olan mücadelelerini ifade etmek mevkiinde olduğu için, kendi soyundan olan bütün kahramanlara karşı objektif bir tavır alması ise, diğer mühim bir hususiyeti de kahramanlarını ve onların maceralarını anlatırken, baştan haber verdiği zaman ve mekân kayıtlarından çabuk sıyrılması ve eserin action’una çok geçmeden iştirakidir. (Boratav, 2002: 45)

2.1.3. Türk Destanlarının Özellikleri, Oluşum, Gelişim ve Günümüze Aktarılış Süreçleri

Yukarıda farklı araştırmacıların tarif ve tanımlama yoluna girdiği destanlarla ilgili, destan, millî destan, epik destan gibi adlandırmaların yapıldığını görmüştük. Bu adlandırmaların ardından yapılmaya çalışılan destan kavramında başat unsurun onun millî bir his, düşünüş, yaşayış ve kavrayışın mahsulü olduğu konusudur. Sadece edebi bir tür olarak değil, toplumun tarihî birikiminin ve

yaşantısının da resmedildiği destanlarda millî bilincin oluşturulması ve bu bilincin toplum hayatına eklenmesi düşüncesi ön plandadır. Öyle ki bazı kavimler destanlarıyla bağımsızlıklarını sağlamışlardır. Finlandiya ve Kalevala Destanı bunun en bilinen örneklerindendir. Millî bilincin oluşup yerleşmesine büyük katkısı olan destanların oluşması için de onu oluşturacak ortam ve zamanın oluşması gerektiği yönünde bilim insanları ortak kanaattedirler. Mehmed Fuad Köprülü'nün bu konudaki görüşleri şu şekildedir ve bu görüş çoğu bilim insanının da düşüncelerini açıklamada istifade ettiği bir görüştür:

“Milli destan”ın doğması için, bir kavmin medeniyet bakımından epey aşağı bir seviyede olması ve hayatının bir takım büyük sarsıntılara uğraması, çok büyük hadiselerle karşılaşmasının gerektiğini belirtir. O zaman o kavmin içinden yetişen hak şarleri bu vak’aları ayrı ayrı “parça”lar halinde terennüm ederler. Göçler, sonra meydana çıkan bazı hadiseler, bütün mazisini şairlerin şifahi rivayetlerinden öğrenen bu halk arasında yeni bir takım “parça”ların daha meydana gelmesine yahut bu gibi muhtelif menkıbeleri bir “kahraman” etrafında toplayan yeni “daire”ler ortaya konulmasına sebep olur. Sonraları bu kavmin medeni seviyesi yükselerek, muhtelif amiller tesiriyle, siyasi ve içtimai bir birlik ihtiyacı da meydana çıktığı zaman “destânî” bir ruha malik olan bir halk şairi bu dağınık parçaları “dâire”ler halinde toplar; bu daireleri de birbirine bağlayarak umumi “millî destan”ı vücuda getirebilir. Böyle olmakla beraber bu kavim, bu “destan” devrini geçirdikten sonra da halk arasında yaşayan ve kısmen vaktiyle halk arasında yaşayıp sonradan kitaplara geçmiş olan parçaları birbirine kaynaştırarak birleştirir. (Köprülü, 2004: 67)

Pertev Naili Boratav destan türünü, onun cemiyetin dâhilinde şiddetli çatışmaların olmadığı ve mücadelelerin yalnız harice yöneldiği devrin mahsulü olmasına bağlar. Destan kahramanları bu mücadeleyi en iyi temsil eden şahsiyetler, reisler, büyük işler başarabilen kahramanlardır (Boratav, 2002: 39-40). Öcal Oğuz ise Türk destanlarının genel özellikleri hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade eder:

İster boy, ister ulus temelinde olsun, ister dar bir alanda, ister geniş bir alanda yaşanmış olsun, ister dışa, ister içe yönelik olsun, toplumun bütün bireylerini doğrudan ilgilendiren ya da etkileyen her hangi bir olayı, ister dar, ister geniş bir alanın bahadırı olsun belli bir tip etrafında toplayarak anlatan, “destancı” adı verilen ve uzun bir süre “edebiyatçı” ve “tarihçi” görevini yerine getiren, atlı göçebe yaşam tarzının sanatkâr tipi olan sanatkârlar tarafından kendine özgü bir forma kavuşturulup müzik aleti eşliğinde ya da değil ezgili ve kendine has bir akış ve üslup ile nakledilen, sanat ve estetik kaygıları taşıyan, tarihteki bölgesel ya da ulusal ölçekteki olayları tam

anlamıyla gerçekçi bir şekilde değil de, efsane ya da tevatür boyutuyla nakleden, teşekkülü için uzun bir süreyi gerektiren, sözlü kültür ortamında teşekkül etmesi ve iletişim vasıtasıyla nakledilmesi nedenleriyle değişime uğrayabilen, toplumun geçtiği kültürel süreçleri ve yazıya geçirildikleri dönemin özelliklerini yansıtan, atlı göçebe yaşam tarzının ürünü olarak çoklukla manzum olarak ortaya konan; fakat zaman zaman mensur ya da manzum-mensur bir yapı sergileyebilen kahramanlık konulu metinlere destan denir (Oğuz, 2007: 145-146).

Özkul Çobanoğlu'nun Türk epik destanlarının teşekkülü ile ilgili görüşleri de destanların oluşumundaki inanç yönüne vurgu yapar ve destanların inanç temelli yaratmalar olduğunu belirtir:

Türk epik destanlarının teşekkülünde, ata kültürünün veya ata ruhlarına tapınma inancının başlangıç noktasını oluşturmasının bir başka delili de yine “eski destanlar”daki mitolojik düşüncenin bir görünüşü olan kahramanların çeşitli hayvanlara ya da hayvanlardan insanlara dönüşmeleridir. Bu özellik ilk totem, antropomorfik görüşlerle sıkıca bağlantılıdır. Bu gibi kahramanlar bütün kabilenin ilk anası ya da atası şeklinde verilir. Nitekim “Bozkurt”, “Maaday Kara” ve “Cık Mergen” gibi destanlarda görülen soyunun ve sopunun son ferdi olan kahramanın şahsında işlenen “yeniden türeyiş” konuları da yine “köken mit”leriyle yakinen ilgili temalardır. Bu bağlamda, Türk mitolojisinin, bir başka ifadeyle, tarih öncesi devirlerde, Türk kültür ekolojisinin, yeryüzü tarihinde kendini ilk idraki ve dışavurumundan başka bir şey olmayan kültürel formülasyonlarının, eski epik destanlarda işlenmiş olması bir tesadüf değildir. (Çobanoğlu, 2003: 37-38)

Karl Riechl, bir destanın, hem nazım şeklinde ve hem de nazım ve nesir karışık şekilde düzenlenmiş olabileceğini belirtir ki bu düşünce de Türk destanları üzerine araştırma yapan bilim insanlarının ortak kanaatlerinden biridir. Dede Korkut Kitabı'nda görüldüğü gibi, nazım ve nesirin karışık halde bulunması, Türk boylarının edebi yaratmalarında oldukça eski bir geçmişe sahiptir (Reichl, 2011:133). Bu özelliği Tatar destanlarında da görmekteyiz. Tatar destanlarının bazılarının tamamen nesir, bazılarının ise nazım şeklinde oluşturulduklarına görmekteyiz. Bazıları da nazım ve nesir anlatım biçimleri bir arada kullanılarak oluşturulmuştur.

Her ne kadar Türk destanlarının şiir kısımları, hem icra hem de şiirlik özellikleri bakımından baskın unsur olsalar da, nesir halde anlatma sanatı da bir destancının becerilerinin önemli bir kısmını oluşturur (Reichl, 2011:137).

Destanların oluşumu, gelişimi ve günümüze aktarılışı ile ilgili Öcal Oğuz'un görüşleri dikkat çekicidir. Destanların oluşturulduğu süreç, mekân, şartlar ve bu türün oluşup yayılmasını sağlayan kişiler Öcal Oğuz'un sıraladığı beş madde ile özetlenir:

Birinci olarak, destanı yaratan topluluğun “destan devri” diye adlandırılabilen bir dönemde yaşamış olması gerekir. Türkler açısından bu dönem, mitoloji unsurlarının toplum hayatında etkisini kuvvetle sürdürdüğü, bozkır kültürünün ortaya çıkardığı “Alp tipi”nin toplum hayatını yönlendirdiği bir dönemdir.

İkinci olarak, destan yaratan topluluğun “sözlü gelenek”e sahip olması gerekmektedir. Kültür unsurlarının, edebi verimlerin kuşaktan kuşağa aktarıldığı güçlü bir sözlü gelenek ortamının bulunması, destanın gelişimini sürdürmesini sağlayacaktır.

Üçüncü olarak, destanın teşekkülüne ilham veren bir çekirdek “vak’a”nın olması gerekmektedir. Toplumu derinden etkileyen veya kurgulandıktan sonra toplumda büyük ilgi uyandıran bu vak’a sözlü gelenek ortamında yayılıp zenginleşmelidir.

Dördüncü olarak, bu vak’a bir “ozan” tarafından edebi bir metin haline getirilmelidir. Bu metin ozandan ozana, kuşaktan kuşağa geçerek, sözlü gelenek ortamında yaşatılmalıdır.

Beşinci olarak, toplu, “destan devri” diye adlandırdığımız zaman dilimini tamamlamadan sözlü gelenekte yaşayan bu metin “tespit” edilmelidir. Destan devrini tamamlamayan toplumlarda, tespit edilen, yani yazıya geçirilen metinlerin, toplumun içinde bulunduğu devrin ürünü olacağını kabul etmek zorundayız. (Oğuz 2000: 51-52)

2.1.4. Türk Lehçelerinde Destan Türü İçin Kullanılan Kelimeler

Türkiye Türkçesinde “destan”, “epope”, “epik” gibi kavramlarla ifade edilen destan türü, diğer Türk lehçelerinde “dastan”, “epos”, “cır”, “comok”, “nımah/alıptığ nımah”, “tool/maadırlıg tool”, “olongho”, “kay çörçök”, “kay şörçek” gibi terimlerle isimlendirilmektedir. (Oğuz, 2007:145) Bu isimlendirmenin yanı sıra “alıptığ nımax”, “comok”, “cır”, “jır”, “batırlar cırı”, “maadırlıg tool”, “kahramandık epos”, “kay çörçök”, “kaylap aydar çörçök”, “olongho”, “ölön”, “alıptıh nımak”, “boy”, “epos”, “epostık jırlar”, “köne epos”, hatta “ırtegi” veya “batırlık ırtegi” gibi pek çok kelimeler de kullanılmaktadır (Çobanoğlu, 2003: 14).

Karl Reichl, destan metinlerinin derlenip düzenlendiği tarihi ve anlatıldığı topluluktaki ortamı da göz önüne alarak destan kelimesinin bazı topluluklarda farklı

adlandırmalarla kullanıldığını ifade eder. Destanın alt türlerinin ve bu alt türe ait özelliklerin de adlandırmada önemli bir yerinin olduğu vurgulanır.

Destan kelimesinin yanında, çoğunlukla sözlü destanın özel bir alt türünü ifade eden, diğer kelimeler de çeşitli Türk boylarının geleneklerinde kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesi'nde 'Jomok' kelimesi Yudahin'in sözlüğünde kahramanlık destanı olarak açıklanmaktadır. Fakat Yudahin, daha sonra, Manas dairesi içinden daha çok bir aşk hikâyesine benzeyen bir paçayı, yani Semetey kısmındaki Ayçörek epizodunu örnek alarak aktarmıştır ki, bu kısım en azından 20. yy'da derlenip kaydedilmiş olan versiyonlara aittir. Kazak Türkçesi'nde 'kıssa' veya 'hısa' kelimesi, dar anlamıyla olay örgüleri Binbir Gece veya Kırk Vezir gibi Arap veya Fars masallarından alınmış ve genellikle dörtlükler halindeki anlatı şiiri için kullanılır. Ancak bu terim çok yaygın olarak, özellikle Doğu Türkistan'daki Kazak Türkleri arasında, destan kelimesiyle aynı anlamda kullanılmaktadır (Reichl, 2011: 131).

2.1.5. Türk Boylarında Destan Anlatıcıları İçin Kullanılan Terimler

Yakut Türkçesinde destanî şiir söyleyicisi "Olonhohut", "Olonho söyleyicisi" adını alır. Uygur Türkçesinde Destan anlatıcısı, "Destançı" veya "Goşagçı" adını alır. Kırgız kahramanlık destanı Manas anlatıcıları, "Manasçı" adını alır. Kırgız Türkçesinde genel olarak kahramanlık şiiri söyleyicisi için kullanılan terim, "Comogçu" terimidir. Karakalpak destan anlatıcılarının bir tipi "Jırav" adını alır. Altay Türklerinin destanî şiir söyleyicisi "Gayçı" adını alıp, bu terim "hususî bir tarzda şarkı, türkü söylemek" anlamına gelen "Gay" kelimesinden türetilmiştir. (Reichl, 2011: 62-63) Özbek Türkçesinde irticalen destanî şiir söyleyenlere, meşhur, saygıdeğer ve itibarlı unvan "şair" adı verilmiştir. Özbekler bunun yanı sıra "bahşı" kelimesini de kullanmışlardır. Tatar Türkçesinde destan anlatıcıları "çaçan" ve Başkurt Türkçesinde "sasan" adını alır. Oğuz destanı Dede Korkut Kitabı'nda destanî şiir söyleyicisi, "Ozan" adını alır (Reichl, 2011: 65).

Yakut ve Saha Türkleri arasındaki destan anlatıcısı "Olonghohut" adını almaktadır. Destanî şiir anlamına gelen "Olongho" kelimesinden türetilen bu kelime, Kazak ve Türkmen Türkçelerinde "Öleng" şeklindedir. Altay Türkleri arasında destan anlatıcılarına "Gayçı" adı verilmekte olup bu kelime "hususî bir tarzda şarkı, türkü, şiir söylemek" anlamına gelen "Gay" kelimesinden türetilmiştir. Uygur Türklerinde destan anlatıcısını ifade etmek için kullanılan "Destançı" kelimesi Özbek Türkleri tarafından da kullanılmaktadır. Kırgız Türkleri, Sovyet dönemi öncesi ve sonrasında çok tanınan ünlü destanları Manas Destanı'ndan hareketle destan

anlatıcıları için “Manasçı” adını kullanmaya başlamış olup, bu terim Manas anlatıcıları için günümüzde de kullanılmaktadır. Sovyet dönemi öncesinde ise, destan anlatıcısı için Kırgız Türkleri arasında kullanılan terim “J/Comokçu”dur. Bu terime kahramanlık destanı anlamına gelen “J/Comok” kelimesinden türetilmiştir. Karakalpak Türkleri arasında destan anlatıcılarının bir tipi “J/Cırav” adını alır. Bu kelime Kazak Türkçesinde de kullanılmaktadır. Kazak Türklerinde destan anlatıcısı “Akın” adını alır ki, bu kelimenin “hatip, öğretici, duacı” anlamlarına gelen Farsça “akun, ahun” kelimesiyle ilgili olduğu iddia edilmektedir. Özbek Türkleri arasında “destancı” teriminin kullanılması yanında, irticalen şiir söyleyen ve destan anlatanlara saygı kavramını da ihtiva eden “şair” kelimesi kullanılmaktadır (Ekici, 2007: 103-104).

Özbekistan’ın Surhanderya bölgesindeki bazı destan anlatıcıları için “yüzbaşı”, Oş bölgesinde “sâgi” ve “sazânde”, Fergana vadisinde ise “bahşı” terimi yanında “sanavçı” kelimeleri kullanılmaktadır. Tatar Türkleri arasında destan anlatıcısı “sasan” veya “şeşen” adını alırken, Başkurtlar arasında “susan” adını almaktadır (Ekici, 2007: 104).

Batı Türklerinin en eski destan anlatıcıları “ozan” adını alır. Bu kelime “usta” anlamına gelen “uz” ile aynı kökten türetilmiş olmalıdır. Günümüz Azerî ve Anadolu Türklerinde ise destan ve hikâye anlatıcıları “âşık” adıyla bilinir ve bu kelime “sevgi, aşk” anlamına gelen Arapça “ışk” kökünden türetilmiştir. Özellikle Türkiye Türkleri arasında hikâye/destan anlatıcılarının bir başka tipi için kullanılan bir başka terim ise “meddah” kelimesi olup, günümüz Türkiye’sinde son temsilcileri de artık mesleklerini icra edemeyecek kadar yaşlıdır (Ekici, 2007: 104).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölümde tezin ana konusunu teşkil eden destan metnlerinin incelenmesi yer alacaktır. Tatar destanlarında birey, aile, toplum ve devlet yapısının nasıl sağlandığı ve bu konuların destan metinlerinde işleniş şekli üzerinde durulacak, metinlerde Tatar halkının birey, aile, toplum ve devlet yapısı hakkında çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır. Prof. Dr. Fatih Urmançı'nın hazırladığı iki kitaptan oluşan Tatar Destanları I-II ve Rüstem Sultı'nın bir inceleme yaptığı Edigey Destanı'ndan oluşan destan metinleri, bu bölümün asıl kaynaklarını teşkil edecektir. Bu iki ana kaynağın yanı sıra hem tarihi kaynaklardan istifade edilecek, hem de Türk aile sistemi, toplum düzeni ve devlet geleneğinin oluşturulup korunması gibi konuları ele alan kitap, süreli yayın ve makalelerden yararlanılarak konu zenginleştirilmeye çalışılacaktır.

3.1. Türk Toplumunda Birey Kavramı ve Tatar Destanlarında Birey

Türk Dil Kurumu sözlüğünde birey kavramı: 1. Kendine özgü nitelikleri yitirmeden bölünemeyen tek varlık, fert. 2. Doğa bilgisinde türü oluşturan tek varlıklardan her biri. 3. man. Bir türün kapsamı içine giren somut varlık. 4. ruh b. İnsan topluluklarını oluşturan, insanların benzer yanlarını kendinde taşımakla birlikte, kendine özgü ayırıcı özellikleri de bulunan tek can, fert. 5. top. b. Toplumlari oluşturan ve düşünsel, duygusal, iradeyle ilgili nitelikleri toplum içinde belirlenen insanların her biri, fert (TDK, 1988: 308) şeklinde geçer.

Sosyal Bilimler Sözlüğü'nde ise Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'e paralel bir açıklamayla: 1-Kendine özgülüğünü yitirmeden bölünemeyen "tek" varlık. Genel olarak her var olan bir birey olabileceği gibi, bağımsız bir kişi olan insan da bir bireydir. 2-(Mantıkta) Bir türün kapsamı içine giren somut varlık. Cins içinde birçok türler vardır, her türde de her birinin kendine özgü nitelikleri olan belirsiz sayıda birey bulunur. Toplumlari oluşturan ve içinde yaşadığı ilişkilerle anlam kazansa da onlardan bağımsız, kendi başına bir varlığı ve kimliği olan insan (Demir, Acar, 2005:

60) olarak açıklanan birey kavramı, incelemeye aldığımız destan metinlerinde kendini gerçekleştirebilmiş ve hatta daha doğru bir ifadeyle kendisini ispatlamış bir kahraman olarak ele alınıp incelenecektir. Öyle ki, Türk destanlarında birey, kendisini ispatlamış bir kahraman olarak ad alır ve toplum nazarında bir kimliğe sahip olmuş olur. Burada bireyin kendisini ispatlaması için çeşitli merhalelerden geçtiği ve hem zekâ, hem de fiziki gücünün sınındığı görülür. Bu aşamalardan bir tanesi de kahramanın ad almasıdır. Kahramanların ad almaları da ya kazandıkları bir başarıya uygun bir ad seçilmesi ya da kahramanın doğumuna yardım eden “Pîr”’in gelip ona bir ad vermesi şeklinde gerçekleştiğini belirten Selami Fedakar, destan kahramanlarının bir başarı gösterdikten sonra ad almalarını, onların sosyal hayatta bir birey olarak var olmaya başladıklarının göstergesi olduğunu belirtir. Böylece kahraman artık çocuk olmaktan çıkmış ve yetişkin bir fert olarak kahraman olarak ortaya çıkabilme adına ilk adımlarından biri de atmış bulunur (Fedakar, 2004: 136)

Kendisini ispatlayan birey, bir kahramanlık göstererek il meclisinden, milli bir ad alır. Bu suretle ‘ildaş’ mahiyetini ‘erkek=ermiş’ değerine ulaşarak vatandaş hukukuna sahip olur. Ailesinin otoritesinden çıkarak, milletin genel otoritesi altına girer (Erkul, 2002: 165). Böylece kahramanın, bir diğer ifadeyle bireyin, savaş veya daha farklı özel ihtiyaç duyulan durumlarda kendisini gerçekleştirmiş ve topluma ispatlamış bir şahsiyet olarak meydanda ya da ihtiyaç duyulan alanda kendisine yer bulduğu görülecektir. Kendisini ispatlayan ve çeşitli imtihanları atlatarak bir ad alan kahraman, böylece, ailevi birliğin kurulması ve korunması hususunda da bir güvence kaynağı haline gelir. Toplumun refahı ve devletin bekası için rol üstlenebilecek bir konuma yükselmiş olur.

Birey kavramı, bilim şubeleri ve kolları içinde farklı tanımlamalarla değerlendirilmiş ve tanımlanmıştır.

Mantıkta tek varlığı gösteren bir terim iken, psikolojide insanların benzer yanlarını kendinde taşımakla birlikte, kendine özgü ayırt edici özellikleri olan tek varlık, sosyolojide ise toplumları oluşturan ve düşünsel duygusal yönleri ile ilgili özellikleri toplum içinde belirlenen insanların her birine verilen ad olarak açıklanmıştır. Görüldüğü gibi birey kelimesinde bir ‘tek’lik ve ‘özel’lik söz konusudur. Birey toplumdaki varlığıyla, kalabalık insan topluluğunun bir parçası değil, toplumu oluşturan önemli bir yapıtaşdır (Gürbüz, 2008: 15).

Gülçin Çandarlıoğlu, Dede Korkut hikâyelerine göre, bir toplumda aranan en büyük değer, kahramanlık olduğunu belirtir (Çandarlıoğlu, 1977: 65). Bu, hem erkekte, hem kadında aranan bir vasıftır. Daima hareket halinde olan bozkır cemiyetinde kadın, gördüğü işler bakımından erkekten farksızdır. Düşman saldırısında erkek kadar kadının da hayatı tehlikeydedir. Kadın da kendisini müdafaa etmek zorundadır. Her ne kadar hikâyelerde masal unsuru fazla ise de Türk cemiyetinde erkeğin kadını, kadının da erkeği kuvvet ve cesaret bakımından denemesi hayatî bir değer taşır. Kadının da, erkeğin de cesur olması şarttır. Bunun örnekleriyle hem tarihte hem de edebî yaratmalarda sıkça karşılaşmaktayız. Bu çalışmanın kapsamına giren “Yırtöşlik” destanında kadının kahramanlığı bir üst aşamaya taşınır ve kendisine talip olan kahramanla savaşmaya kadar varır. Kadının kendisini yenebilecek bir kahramanla evlenmek istemesi, kahramanlık algısı ve anlayışının en üst noktalarından birini temsil eder.

3.1.1. Destan Kahramanı

İncelediğimiz destan metinlerinde, sosyal çevresi ve yetiştiği koşullar bakımından farklı imkân ve şartlar içerisinde ortaya çıkan destan kahramanları ile karşılaşmaktayız. Kimi zaman soylu bir ailenin oğlu olarak gördüğümüz destan kahramanı kimi zaman bir hükümdarın oğlu kimi zaman da çocukluk yaşlarında babasını kaybeden bir yetim, çoban ya da ozan olarak karşımıza çıkar.

Tatar destanlarının mitolojik destanlar başlığı altında tasnif edilen metinlerde kahraman, bireysel anlamda kendisini toplumuna ispat etmiş, kahramanlığını zaferleriyle taçlandırmış, dağılan, yağma edilen ya da zarar verilen aile birliğini yeniden kurmuş, toplumsal huzurun sağlanması adına birlik ve bütünlük olgularının yeniden tesis edilmesini sağlamış ve nihayetinde devlet teşkilâtının da yeniden güçlü bir şekil almasında birincil etken konumuna gelmiştir. Kahraman bazı destanlarda bu başarılarının sonucunda devletin başındaki idareci konumuna gelirken bazı destanlarda ise ülkeyi yöneten yöneticinin en yakınındaki kişi olma hususiyetlerini kazanmıştır. Bu kahramanlar sadece fizikî güçlerinden yararlanan insanlar değil, aynı zamanda zekâları ve tecrübeleri ile de yol gösterici konumunda olan tipler olarak da karşımıza çıkarlar.

Destanın Yapısı kitabında destan kahramanının özellikleriyle ilgili bilgiler aktaran Şakir İbrayev, batırların zengin ailelerden olanları, fakir olup zorluk

ekenleri veya bir hanın yanında bulunan, çalışan şeklinde çeşitli sosyal gruplara ait olan tiplerinin olduğundan bahseder. Batırın çıktığı ortam yetiştiği ailesine ve çevresine bakılmaksızın iyi olarak verilir. Han olursa adil, zengin veya bey olursa alışkan, fakir olursa da kimseye zararı olmayan biridir. Batırın metinlerde baskın bir unsur olduğu dūřuncesi üzerinde yoğunlaşan İbrayev, bir sosyal grubun temsilcisinin hangi ortamda olursa olsun, kıyaslanacak derecesinin batırlık olduğunu ifade eder. Batırlık, hanlık veya beylik gibi alınan, seçilen, babadan çocuğa kalan veya veraset yoluyla gelen bir řey değil, halkı koruyan ve halka emeği geçtiği için kahramanlara verilen bir payedir (İbrayev, 1998: 244).

Tatar destanlarında batır tipinin en güzel örneklerinden biri olarak Yirtöşlik'i sayabiliriz. Yedi kardeşten en kğ olmasına rağmen cesaretiyle babasından devlet idaresini emanet olarak o alır ve babasının vrisi olur. Devleti başıboş bırakmaz ve bu görevi kabullenişi tamamen gönüllü olarak gelişen bir durumdur. Yirtöşlik'in bu kahramanca duruşu onu babasının gözünde en sevgili evladı kılarken, hükümdar evladı olarak destanda boy gösteren kahraman ilerleyen safhalarda kahramanlığıyla ön plana çıkar.

Miřek Alıp destanında kahramanın yiğitliği hiçbir şeyden korkmayan ve verilen tüm emirleri yerine getiren kimliği ortaya çıkar. Aile yapısı ve yetişme ortamıyla ilgili bilgi verilmeyen Miřek Alıp'ın devletine bağlılığı ve hükümdarına olan sadakati onun zorlandığı mücadeleleri dahi sonuna kadar sürdürüp neticelendirmesini sağlayan unsurlar olmuştur. Han buyruğunun kesinlikle yerine getirilmesi gerektiği dūřuncesi, kahramana büyük bir sorumluluk hissi yükler ve kahraman bu görevleri yerine getirmek için çabalar. Bu çabalarının içinde olağanüstü varlıklarla mücadele etmek dahi vardır.

Yestey Mnki destanında anne ve babasını görmemiş, yardımsever bir kahraman tipiyle karşılaşırız. Destanın ilk bölümünde yiğitliği veya kahramanlığıyla değil iyilikseverliğiyle görünen kahraman, asıl kimliğini yaptığı iyiliğin bir karşılığı olarak evlenmesinden sonra göstermeye başlar. Anne baba sevgisi ya da aile ortamı görmeyen destan kahramanı kimliğini ilerleyen bölümlerdeki mücadeleleri ve kahramanlıklarıyla gösterir. Yestey Mnki'nin yeraltı ve yerüstü hanları, yiğitleri ile savaşıp onları alt etmesi kahraman kimliğini daha iyi görmemizi sağlayan unsurdur.

Alpamşa ve Kadiş Mergen destanlarında çobanlık yapan ve geçimini bu şekilde temin etmeye çalışan bir kahraman tipi buluruz. Çobanlık yapan Alpamşa, hükümdarın yaptığı bir yarışmada birinci olarak kızıyla evlenmeyi hak kazanır ve bu birinciliği kahramanlığının da görülüp kabullenmesini sağlayan unsurdur. Kadiş Mergen’de ise çobanlık yapan üç kardeşin küçüğü olan kahraman, sürülerini yiyen üç ejderhanın peşinden gider ve ağabeylerinin kendisini yalnız bıraktığı mücadelede tek başına galip gelen taraf olur. Her iki kahraman tipinde de yokluk içinde yetişip sonrasında cesaretiyle maddi güce kavuşan ve iktidara da yakınlaşan bir kahraman tipi görürüz.

Cik Mergen destanı ise diğer destanlardan farklı olarak bebekliğinde ailesi yok edilen bir kahramanın yabani hayvanlar tarafından büyütülmesi ve tabiatla içiçe bir hayat sürmesiyle kimliğini kazanan bir kahraman tipi görmekteyiz. Cik Mergen gençlik yaşlarına gelene kadar henüz bir isme dahi sahip değildir; fakat kendisini yine de kabul ettirmiş bir yiğit olmuştur. Rüyasında gördüğü babası tarafından isim verilen kahraman, aynı zamanda ihtiyaç duyacağı silah, zırh ve atın yerini de rüyasında gördüğü babasından öğrenir. Bu süreçten sonra ise attığını vurmasıyla ün kazanacak olan Cik Mergen kahramanının kimliği tanışma imkânı buluruz.

Çura Batır destanında kahraman, babası Narren ve Rus kadından olma oğluyla beraber bir kahramanlar ailesinin yiğitlikleri anlatılırken vurgu yine kahraman tipinin üzerindedir. Bir asilzadenin büyütüp yetiştirdiği Narren ailesine uzanan hükümdarlara karşı yürüttüğü mücadeleyle, oğlu Çura Batır ise Kazan’a saldıran Moskova birliklerin karşı verdiği mücadele ile kahraman kimliklerini gösterirler. Çura Batır’ın güç yetiremediği tek rakibi ise kendi kanını taşıyan; fakat tanımadığı ve Moskova birliklerinin başında mücadele eden kendi oğludur. Öyle ki bu mücadelenin sonunda kahraman suya düşerek can verir. Kahramanı canından eden mücadele kendi oğluna karşı verdiği mücadeledir.

3.1.2. Destan Metinlerinde Kendisini Kanıtlamış Bir Birey Olarak Kahraman

İncelememizin ana kaynaklarından ilki olan Tatar Destanları kitabının birinci cildinde, mitolojik destanların ilki olan “Tülek”le ilgili peş peşe beş anlatma mevcuttur. Tülek’le ilgili tüm anlatmalarda birbirine paralel bir olay örgüsü görülürken, beşinci anlatmada kardeşlerinin Tülek’e olan düşmanlıkları ve onu ortadan kaldırmak için yanlarına altmış kişiyi alıp kurdukları tuzakları anlatılır.

Destan kahramanlarına gerek kendi ailesinden ve çevresinden, gerek aile dışı düşmanlarından duyulan kini ve kıskançlığı Mehmet Aça şu şekilde anlatır:

Bazı kahramanlık destanlarında bahadırların gerek yabancı uluslara mensup olan bahadırlara ve gerekse kendi uluslarının zalim han ya da beylerine karşı yürüttükleri mücadeleler sırasında zaman zaman akrabalarının ihanetine uğradıkları da görülmektedir. Tarihî-menkıbevî destanlarda Alpler tarafından yürütülen mücadelelerin daha çok dışa dönük olduğu bilinen bir husustur. Daha çok göçebe bir toplum hayatını yansıtan bu tür destanlarda, cemiyet içi mücadele ya da çekişmelere çok fazla yer verilmez. Zaman zaman görülen mücadeleler de bireysel anlamda olmayıp bütün bir ulusu bir bayrak ya da din altında toplamak isteyen tarihî-menkıbevî kahramanın bu dileğine karşı çıkan akraba boylara karşı güç kullanmasından ibarettir (Aça, 1999: 18).

Tatar Destanları kitabının ilk cildinde Tülek’le ilgili anlatmada da diğerlerinden farklı olarak beşinci anlatmada kardeşlerinin Tülek’e olan düşmanlıkları ve onu ortadan kaldırmak için yanlarına altmış kişiyi alıp kurdukları tuzakları anlatılır. Tülek’in kardeşlerince kıskanılıp tuzağa düşürülmek istenmesi Dede Korkut Kitabı’nın “Boğaç Han” anlatmasındaki kırk yiğidin ihanetiyle de paralel bir durum arz eder. Orada da doğrudan kahramanın ortadan kaldırılması için girişilmiş bir mücadele konu edilir.

“Tülek” destanının son kısmında, kahramanın eşi, tâcı, tahtı ile ülkesine dönemeyip Tanrı’nın kendisine bahsettiği Balkan Dağı’nda yaşamayı tercih etmesi ve öldükten sonra da orada defnedilmeleri işlenir. Bu da Tülek’in kahramanlığının ve sadık bir insan oluşunun güzel bir göstergesidir. Tacı, tahtı ve eşi Tanrı’nın ona bir lütfu olarak verilmiş hediyelerdir.

Gerek Tülek’in iyi bir savaşçı, avcı ve kahraman oluşu bilek gücünü çok iyi şekilde kullanabiliyor oluşu, gerek Hızır’dan öğrendiği dua ile manevî gücünü kullanabiliyor oluşu, onun her işinde başarılı olmasını sağlamış ve böylece sevdiği Susılı’ya kavuşma süreci de kolaylaşmıştır. Ailesini kuran Tülek aynı zamanda sular şahı Çaçdar Han’a da damat olmuştur.

Susılı ile evlenip ailesini kuran Tülek, kendi ülkesine dönmek ve hayatına orada devam edebilmek için hükümdar Çaçdar Han’dan izin ister ve han ona izin verir. Tülek tekrar dua eder ve eşi, kurulduğu Balkan Dağı, tâcı ve tahtı ile kendi ülkesine konar (Urmanç, 2007: 30).

Burada İslamiyet sonrası yaratılmış ya da İslamîleşmiş bir destan metniyle karşılaşırız. Tülek destanındaki olağanüstü durum, kahramanın manevî bir güç ile zor şartlardan ve güç durumlardan selamete çıkışıdır. Namaz kılıp dua eden Tülek, Hızır'dan öğrendiği dua ile bir anda sular ülkesinden kendi ülkesine yerleşir. Destan kahramanlarının ortak özelliklerinden biri de kahramanın olağanüstü durumlarda, fizikî âlemde görülemeyecek başarılar göstermesi, manevî bir başarı ile olağanüstü bir sonuç almasıdır. Bu çoğu göz açıp kapayana kadar geçen bir sürede gerçekleştirilen bir durumdur, bazen de altından kalkılamayacak bir yükü hiç zorlanmadan ve korkmadan omuzlamak şeklinde gerçekleşir. Tülek'in namaz kılıp dua etmesiyle gerçekleşen atalar diyarına dönüşü, aynı zamanda bir dünya değişimi olarak da yorumlanabilir. Çünkü kahraman sular ülkesine gitmiş ve orada hükümdarın kızı Susılı ile evlenerek hayatına devam etmiştir. Kahramanın tamamen yabancı olduğu bir ülkede yaşamını sürdürmesi ve oradan çok kısa sürede kendi ülkesine dönmesi, kendisini fizikî gücüyle kanıtlamış olan kahramanın manevî yönünün gücünü de görmemizi sağlar.

“Yirtöşlik” destanında diğer destanlardan farklı olarak devletin korunması ve sahipsiz kalmaması için yedi kardeşten en küçüğü olan kahramanın fedakârlığına şahit oluruz. Bu destanda bireyin cesur kimliğiyle beraber, ailevi huzur ve devletin devamlılığı için üstlendiği role de şahit oluruz.

Yedi kız babası hanı bulan ve o hanın yedi kızını yedi oğluna istemeye giden Yirtöşlik'in han babası, devleti başıboş ve sahipsiz bırakmamak için tüm evlatlarından sırasıyla rica edip birinin kalıp devleti idare etmesi fedakârlığını göstermelerini ister; fakat bunu sadece en küçük oğlu olan Yirtöşlik kabul eder. Diğer evlatların bu tutumu onların şahsi anlamda olgun ve cesur insanlar olmadığını gösterir. Çünkü destanın ilerleyen bölümlerinde, kızlar babası hanın konmamaları yönünde uyarılarına rağmen dinlenmek için kondukları bölgede, bir ejderha çocukların babalarının canına karşılık Yirtöşlik'i isteyince ağabeyleri hiç düşünmeden verip kurtulmak isterler. Bu olay da Yirtöşlik'in büyük kardeşlerinin ejderhayla savaşmayı göze alabilecek cesaretle ve kudrette olmadıklarının ve devleti emanet alabilmek için güven vermediklerinin yanı sıra kardeşlik bilincinden de mahrum olduklarının göstergesidir.

Yirtöşlik, destanının bir bölümünde ejderha bir bölümünde de yılan olarak tasvir edilen ve babasını esir alan düşmanı takip edip yer deliğine gelir ve yer altı hanının evine girerler. Han bir imam çağırıp kızıyla onu nikâhlar. Burada yine İslamî motiflerle oluşmuş ya da dönüşmüş bir destan görmekteyiz. Yer altı hanının yurdunda dahi İslamî uygulama ve kabullerin egemen bir unsur olarak destana yansıdığını görebilmekteyiz. Yer altı şahının kızı da don değiştirmiş, beyaz bir yılan şeklinde uyumaktadır. Fakat Yirtöşlik, onun çok güzel bir kız olduğunu sonradan fark edecektir. Yer altı padişahının Yirtöşlik'in ne kadar yiğit ve cesur bir kahraman olduğunu ya da olacağını biliyor olduğundan ötürü onu buldurup kızına nikâhlaması, aslında baş edemediği düşmanlarından kurtulmak içindir. Padişah, ülkesini talan eden, hayvanlarına ve mallarına zarar veren su perilerinden, bir boynuzu altın diğeri gümüş olan geyikten, devasa büyüklükteki bir kartaldan ve “Barsa Kilmes” adlı düşmandan kurtulmak için Yirtöşlik'i himayesine alıp kızıyla nikâhlar. Amacı bu yiğitle beraber o düşmanları mağlup etmektir ve bu şekilde baş edemediği düşmanlarından kurtulmanın hesaplarını yapar.

Destanın buraya kadar olan kısmında, kahramanın hem en küçük evlat olduğu halde devleti ve yönetimi emanet alma cesaretini göstermesi, hem de onu kızıyla nikâhlayan padişahın baş edemediği düşmanlarıyla savaşıp hepsini alt etmesi kahramanın bireysel anlamda kendisini ispat edişinin güzel bir özeti niteliğindedir. Bu yönleriyle kahraman, hem kendi ailesi ve toplumunda, hem de onu alıkoyup kızına nikâhlayan yeraltı padişahının toplumunda kendisinden söz ettirebilmiş bir kahramandır. Ayrıca padişahın onu alıkoyması ve babasının canına karşılık onu rehin etmesi de kahramanın yiğitliğinin ya da yiğit olacağının açık delillerinden biridir.

“Altayın Sayın Süme” destanında, kahramanın uzun uğraşlar sonucu ve dualar alarak doğan bir evlat olduğunu görürüz. Bu tablo “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” anlatmasıyla beraber, birçok destan metninde karşılaştığımız bir konudur. Altayın Sayın Süme destanındaki çocuksuzluk diğer birçok destan metninde işlenen çeşitli aşamalardan ve imtihanlardan sonra çocuk sahibi olma durumuna benzerlik gösterse de Altayın Sayın Süme’de kahramanın anne ve babası çok yaşlıdırlar ve çocuksuzluk konusu “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” anlatmasındaki gibi bir durum arz etmez. Orada çocuksuzluk bir ayıplama ve kınama şeklindeyken, “Altayın Sayın Süme” destanında böyle bir durum söz konusu değildir. Daha çocukluk yıllarından

itibaren çok güçlü olan kahraman, biraz büyüyünce babasından at ister ve gidip babasına ait yolkı sürüsünden kendi yakaladığı atı bulup yoldaş edinir.

Gerek doğumu ve gerek olağanüstü büyümesiyle beraber destan kahramanlarının bir diğér özelliği de yoldaş edinecekleri atlarını kendilerinin bizzat bulup yetiştirmeleridir. Bu durum da çoğu destan metninde işlenen bir konu ve kahramanların önemli bir özelliğidir. Destan kahramanının her daim yanında bulunan yardımcısı ya da askerlerinden sonra onun ikinci büyük yardımcısının at olduğunu belirten Dursun Yıldırım (Yıldırım, 1998:151), atın kahramanla olan bağ ve bağlantısını, ona nasıl ve ne şekilde yardımlarda bulunduğunu belirtirken, kahramanla olan münasebetini ve atın eğitim süreçlerini de değèrlendirmesinde ele alır. Yardımcı kahraman olan atın eğitilip yetiştirilmesi görevi tamamen kahramanıdır. Bu eğitim süreciyle beraber de kahraman ve atı arasında ortak bir dil meydana gelecektir. Bu konuda Özkul Çobanoğlu(Çobanoğlu, 2003: 108)'nın düşünceleri de önemlidir. Destanlarda kahramanlarının en büyük yardımcısı onun atıdır. At, destanlarda tıpkı kahraman gibi olağanüstü vasıflara sahiptir. Kahraman onsuz adeta yarımır. Destan kahramanı her ata binmez ve en iyi yol ve mücadele arkadaşı olacak atını en iyi ve soylu atlardan seçer. Özkul Çobanoğlu kahramanın atını anlatırken adeta bir destan kahramanından bahseder gibi bahseder. Hatta kimi yerde vurgu zaferleri kazananın kahramandan ziyade atının olduğu düşüncesi oluşturur.

Altayın Sayın Süme'nin atı da işte böyle bir attır. Kahramanın Arık Ciren adlı atı, uçan, konuşan ve tehlikeleri önceden sezen ve kahramana yardım eden özellikleriyle ön plana çıkan bir yardımcı kahramandır.

Kahramanın atı Arık Ciren, konuşabilen, uçabilen ve olayları önceden sezebilen bir at oluşundan diğér atlardan farklı özellikler gösterir ve kahramana çok yardımcı olur. Ailesinden izin alıp yola çıkan kahramana ad vermeyi unutan baba, kahramanı yoldan döndürüp ona “Altayın Sayın Süme” adını verir (Urmançı, 2007: 172).

Burada kahramanın ad alması da her hangi bir kahramanlık göstermeden gerçekleşen bir durumdur. Destan geleneğimizde ad alma olayı bir yiğitlik gösterdikten sonra ve toplumun ileri gelenlerinden biri tarafından verilerek gerçekleşen bir süreçtir. Bunun en güzel örneği Dede Korkut kitabındaki “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” anlatmasıdır. Burada kahraman göstermiş olduğu yiğitlikle paralel

olarak adlandırılır. Meydanda bir boğayı devirip atması sonucu kahraman, Dede Korkut tarafından “Boğaç” adıyla adlandırılır.

“Altayın Sayın Sûme” bir şehre varır ve o şehrin Han’ı Börükçi’nin yedi akbüz atını getirmesi halinde ona kızını vereceğini söyler. Kahraman bu teklifi kabul eder ve yola düşer. Yolda Ene Sulım adlı kahramana rastlar ve o kahraman Altayın Sayın Sûme’ye tek başına bu işi başaramayacağını, eğer kız kardeşini ona verirse yardım edebileceğini söyler ve Altayın Sayın Sûme bu teklifi kabul ederek Ene Sulım’ı yoldaş edinir (Urmançı, 2007: 172).

Bu yönüyle kahramanın kendisi şehirden ayrıldıktan sonra bir kız kardeşinin de olduğunu öğreniriz ve bu durum Altayın Sayın Sûme ile Boğaç Han’ı ayıran bir diğer durum olarak ortaya çıkar. Zira Boğaç Han tek çocuktur.

Beraber giderler ve yedi yüz cinin vatanına gelirler. Ene Sulım yedi yüz cinle savaşırken Altayın Sayın Sûme yedi akbüz atı bulup almaya gider. Silkinip at kılına dönüşür ve atların su içtikleri kuyunun dibinde gizlenip bekler. Atlar onun kokusunu alınca uçmaya başlasalar da Altayın Sayın Sûme Arık Ciren At’la onların peşinden uçar ve onları yakalayıp yere iner. Dönüşte de halen cinlerle savaşmakta olan Ene Sulım’a yardım eder. Yedi yüz cinin tamamını öldürürler (Urmançı, 2007: 172).

Altayın Sayın Sûme ve ona yardım eden Ene Sulım, bu yardımlaşmaları sonucu hem düşmanlarını alt ederler hem de verilen görevi başarıyla yerine getirerek kahramanlıklarını ilan etmiş olurlar. Bu kahramanlığın karşılığı olarak Altayın Sayın Sûme hanın kızını almayı hak ederken, Ene Sulım’a ise Altayın Sayın Sûme kendi kız kardeşini vererek hem yardımcısını mükâfatlandırmış, hem de yüceltmış olur. Kahramanın iki büyük yardımcısı olan Ene Sulım ve atı Arık Ciren, kahramanın başarılı olmasında ve karşılaştığı zorlukları aşmasında ona büyük destek olurlar.

“Mişek Alıp” destanında kahraman, kendisini kanıtlamış bir yiğit olduğu halde, han buyruğu kesindir, geri çevrilmez ilkesiyle hareket eder ve çok zorlu sınavlar aşmak zorunda kalır. Bu da devlete olan bağlılığı ve devlet idarecilerine verilen değer ve önemin görülmesi açısından önemli bir durumdur. Kahramanın verdiği bu mücadelelerde yine olağanüstü varlıklar ve rakiplerle karşılaştığına şahitlik ederiz. Hanın kahramandan istekleri de farklı ve sıra dışı şeylerdir.

Han, ondan öncelikle Yan isimli balığın altın yanağını, sonra Çüçele adlı kuşun postunu getirmesini ister. Kahraman her ikisini de uzun uğraşlar sonucu alır

gelir. Bu isteklerden en zoru ise Han'ın Tebene Kuga Hanım'ı istemesidir. Büyük bir mücadelenin sonucunda Mişek Alıp onu da alır gelir (Urmançı, 2007: 186).

Hem Mişek Alıp'ın hem de Tebene Kuga Hanım'ın don değiştirme ve çeşitli hayvan kılığına girme özelliklerini görürüz bu destanda. Ki bu durum Mişek Alıp'ın Tebene Kuga Hanım'ı yakalamasını zorlaştırırken, kahramanın farklı özelliklerini görmemize de olanak sağlayan durumlardır. Tebene Kuga Hanım balık olunca Mişek Alıp da sazan olup peşine düşer. Sonra o sivrisineğe dönüşür Mişek Alıp ise şahine dönüşür. En sonunda ise Tebene Kuga Hanım'ın buğday olup saçıldığını ve Mişek Alıp'ın da silkinip horoza dönüştüğünü ve saçılan buğdayı yemeye başladığını görürüz. İki rakip arasındaki bu don değiştirme yarışında kahramanın daima zorlu rakibinden bir gömlek üstte olduğunu görmekteyiz. Rakibi işi zorlaştırdıkça kahraman o zorluğu aşabilmek adına düşmanından daha gelişmiş donlara bürünür. Bu da kahraman olmanın bir gereği olarak kabul edilebilecek bir husustur. Nihayetinde ise kahraman, Tebene Kuga Hanım'ı yakalayıp hanın yanına oturtur. Buraya kadarki kısımda kendisini kanıtlamış olan kahramanın tüm yiğitliği ve kahramanlığı hanın buyrukları için kullandığı görülür. Kahramanın devlete ve idarecisine bağlılığı, tüm vasıf ve özelliklerini bu doğrultuda kullanması gerektiği düşüncesinin oluşmasını sağlar zihninde. Bunda her hangi bir karşılık da beklenmez. Tam bir teslimiyet ve emirleri iki ettirmeme ilkesi görürüz.

“Yestey Mönki” destanında ne annesini ne de babasını görmemiş bir kahraman tipi ile karşılaşırız. Bu kahraman çok yardımsever ve iyi kalplidir ve yolda rastladığı bir geyiğin ayağı aksayan yavrusuna ineğinden süt sağıp içirir. Anne geyik ona yedi yıl sonra izlerini takip edip gelmesini ve onları bulmasını ister. Yestey Mönki de bunu yapar ve izleri takip ederek bir eve varır. Orada bir anne ile kızını görür. Anne, yıllar önce geyik donunda gelenlerin kendileri olduğunu söyler. Yestey Mönki'nin kendilerine yaptığı iyiliğe karşılık kızını ona vermek istediğini söyler. Don değiştirme olayının bir başka örneği olan bu destanda, kahramanın yaptığı iyiliğe karşılık bir vefa ve mükâfatlandırma örneği görebilmekteyiz. Anne ve babanın olmadığı yerde aile ortamından da bahsedilemeyeceği için Yestey Mönki'nin bir aile düzeni ve yapısı dâhilinde olmaksızın yetişen bir kahraman olduğunu görürüz. İlk planda da bir mücadele ya da zaferle değil, yardımsever kimliğiyle öne çıkan bir kahraman o. Bu durum kahramanın yiğitliğiyle ilgili bir şüphe oluşmasına sebebiyet teşkil edecek bir durum değildir. Çünkü geyik donunda gelen kızla evlendikten sonra

yolda karşılaştığı Timer Yilbegen’le savaşı ve onun başını keser. Daha sonra ise eşine savaşıacak biri olup olmadığını sorar. Buraya kadarki bölümde kahramanın hem iyiliksever biri olduğunu hem de yiğit bir savaşçı olduğunu görmekteyiz. Ne annesi ne de babası olmayan kahraman, bir nevi kendi gayretleriyle ve iyiliğinin bir karşılığı olarak evlenerek ailevî ortamını kendi çabalarıyla kurmuş olur.

Eşinin savaşıacak biri istemesi üzerine Yestey Mönki’ye Yer Kara’dan haber vermesi de yine Tatar Destanları kitabında konu olarak birkaç örneğine rastladığımız, kahramanı düşmana yönlendirme ve düşmandan kurtulma, düşmandan emin olma ve zorla alıkoyduğu biri ya da bir şeyler varsa onlara tekrardan kavuşma konusunu görürüz. Yer Kara Yestey Mönki’nin baldızını zorla kendisine eş yapmak isteyen, yerin bittiği yerde yaşayan bir hükümdardır. Yestey Mönki’nin savaşıacağı Yer Kara’nın bulunduğu yer ve mevki de destan kahramanın kendisini kanıtlamasına ve bir yiğit olduğunu göstermesine yeterli bir kanıttır. Çünkü destan kahramanları hem yer üstü hem de yer altı dünyasındaki rakip ve düşmanlarıyla savaşa girerek kahramanlıklarını kanıtlarlar.

Yerin bittiği yerde yaşayan Yer Kara, Yestey Mönki’nin baldızını kendisine zorla eş yapmak için çabalayan bir hükümdardır ve Yestey Mönki onu bulduğunda toy düzenleyip düğün yapmaktadır. Yolda karşılaştığı bir çobanın yardımıyla baldızını kurtarır ve peşine düşen Yer Kara ile savaşımaya başlar. Yer Kara don değiştirerek ala doğan olur ve onun peşine düşer. Bu durumu fark eden Yestey Mönki ise mavi kartal olup kanatlanır ve günlerce gökte çarpıştıktan sonra, ikisi de yere düşer. Yestey Mönki, baldızına düştüğü takdirde kendisini kızgın bir ateşin içine atmasını tembihlemiştir ve bu şekilde daha güçlü olarak döneceğini bildirmiştir (Urmançı, 2007: 198).

Destanın bu bölümü Zümrüd-ü Anka kuşu efsanesini hatırlatan bir olaydır. Zira Anka kuşu da küllerinden doğduğu rivayet edilen efsanevi bir kuştur. Yestey Mönki destanının kahramanı, düştüğü zaman kızgın bir alevin içinde yeniden dirileceğini söylemiş olması itibarıyla, Anka Kuşu efsanesini hatırlatan unsurlara sahip bir destandır. Yer Kara’yı yakıp küllerini göğe savuran kahraman, baldızını ve kendisine yardım eden çobanı da yanına alıp yurduna döner. Kendisine yardım eden çobana baldızını verir ve kendisi han olur, çobanı da kendisine vezir yapar. Yardımcı kahraman bu destanda yer yön bulma işlemindeki yardımıyla ön plana çıksa da kahraman, onun bu yardımını karşılıksız bırakmaz ve düşmanının elinden kurtardığı

baldızıyla onu evlendirerek mükâfatlandırır ve kendisine vezir yaparak da mevkisini yükseltmiş olur.

“Kara Kükel” destanında kahramanın yetmişinde bir baba ve kırkında bir anneden olduğunu görmekteyiz. Normal hayatta pek az rastlanacak bir durum olan bu doğum, sıra dışı bir kahraman tipiyle karşılaşılacağı fikrinin de habercisi niteliğindedir. Kara Kükel’i diğer destan kahramanlarından ayıran asıl özelliği ise, bir günde bir yaşına, yedi günde yedi yaşına girmesidir. Kara Kükel, bu özellikleriyle mitolojik bir destan kahramanı kimliği gösterir ve destan kahramanı oluşunu bir nevi bu olağanüstü büyümesiyle de kanıtlamış olur. Atına binip yol gider ve kendine denk arkadaş bulamadığından aslanlarla ve ayılarla dostluk etmek zorunda kalır. Kahramanın hem olağanüstü büyüüşü hem de kendine denk kuvvette dostluk edecek birini bulamayışı, yiğitliğini bilek gücüyle insan dışı canlılara da kanıtlamış olduğunun göstergesidir.

Kara Kükel kendisine yiğitlik ararken Timer Alıp’la savaşı ve tam onun boğazını kesecekken Timer Alıp canını bağışlaması halinde kızını ona vereceğini söyleyerek canını onun elinden kurtarır. Kara Kükel Timer Alıp’ın kızını alır ve üç gün uyuyayım derken üç ay uyur. Uyanınca da savaşıacak birini arar. Ona Çuyın Alıp adlı kahramandan bahsedilir ve gidip onunla da güreşir. Çuyın Alıp ile yaptığı güreşte, önceki sahne bir kez daha canlanır. Kara Kükel, Çuyın Alıp’ın da ona kızını vereceğini söylemesi üzerine canını bağışlar. Onun kızıyla da evlenir ve yine üç ay uyuyup uyandığında savaşıacak bir yiğit bulunmasını ister (Urmanç, 2007: 206).

“Kara Kükel” destanında kahramanın olağanüstü doğumu, büyümesi, yaşayışı ve kahramanlığı vurgusu ön plana çıkan unsurdur. Savaşıp galip geldiği ve tam başını keseceği sırada eman dileyerek canlarını bağışlaması halinde ona kızlarını vereceklerini söyleyen Timer Alıp ve Çuyın Alıp adlı kahramanlar, Kara Kükel’in elinden hayatlarını kurtarmış olmanın yanı sıra, ona kızlarını vererek onunla akraba olma vasfına da erişmiş olurlar. Kara Kükel adlı yiğitle akraba olmak, bir anlamda kendi hayatlarını teminat altına alma, bir anlamda da o yiğitten olacak evlatların da ataları konumuna gelmelerini sağlayacak bir durumdur. Cihana nam salmış bir kahramandan olacak çocuklar, aynı zamanda Kara Kükel’in elinden canlarını kurtaran iki hükümdarın da bu çocuklarla kan bağına sahip olmalarını sağlayacaktır. Bunun sonrasında ise geleceği temin altına alıp, bir anlamda can güvenlikleri sağlanmış olacaktır.

Kara K kel son olarak Doğu'daki Yeş Yiğit'le savaşmaya gider. Günlerce savaştığı halde ona kolay g   yetiremez. Timer Alıp'ın kızıdan olan oğlu Kuçkar Alıp babası Kara K kel'i bulur ve yardımına yetişir. Babasından izin alıp Yeş Yiğit ile vuruşmaya başlar ve onu yener. Kara K kel Yeş Yiğit'in kızını oğluna alır. Sonra da beraber yurtlarına dönerler (Urmançı, 2007: 206).

Destanın bu bölümünde artık yaşlanmış olan kahramanın yardımına oğlunun yetiştiğini ve babası gibi onun da yiğitliğini savaşarak ve düşmanını mağlup ederek kanıtladığını görmekteyiz.

“Alpamşa” ile ilgili iki farklı destan vardır. Bunların ilkinde kahraman fakir bir ailenin çobanlık yapan evladıdır ve padişahın yapacağı yarişmada birinci olacak kişiye kızını vereceğini duymasıyla o da yarişmaya katılır. Birinci olarak hükümdarın kızı Sandugaç'la evlenmeyi hak kazanır. Hükümdar, onu damadı olacağı için sahip olduğu tüm mal ve mülküne de ortak eder. Alpamşa Sandugaç'la girdiği mücadeleyi kazanarak yiğitliğini kanıtlamış olur ve kendi bileğinin gücüyle Sandugaç'la evlenmeyi hak eder. Burada kahramanın kendisini kanıtladığı ortam diğer destan metinlerinden farklı olarak talip olduğu kadınla savaşma şeklindeyir. Bu ortamı bir anlamda sağlayan kahramanın talip olduğu kadındır. Çünkü o, kendisinden daha yiğit biriyle evlenmek istemektedir. Dursun Yıldıırım, kahramanın sevdiğine kavuşabilmek için mücadele etmek ve aşmak zorun kaldığı engelleri sıralarken bir maddede de bu konuya temas eder. Kahraman sevdiğine kavuşmak için sadece düşmanlarıyla ya da vahşi hayvanlarla mücadele etmek zorunda kalmaz. O aynı zamanda talip olduğu kadını da yenmek zorundadır (Yıldıırım, 1988: 276). Eski Türk kadınının savaşçı kimliği ve cesareti bu destanda bir kez daha gözler önüne serilmiş olur. Alpamşa'nın Sandugaç'ı yenmesiyle de evlenmeleri gerçekleşmiş olur. Fakat onları Kıltaç isimli bir padişah rahatsız etmektedir; çünkü o da Sandugaç'la evlenmek niyetindedir. Kıltaç adlı hükümdar Alpamşa ve Sandugaç  zerine akın düzenler ve savaşırlar. Günlerce uyumamış olan Alpamşa'yı uykuda yakalayarak esir eder. Sandugaç'ı da kendisine zorla eş yapmak için düğün hazırlıklarına başlar. Düşman geldiğinde günlerdir uyumamış Alpamşa'yı uyandırmaya kıymayan Sandugaç kendisi savaşır ve ağır yaralı olarak baba evine dönmek zorunda kalır. Sandugaç'ın çok iyi bir savaşçı olduğunu ve eşine olan sadakati ile aile kurumuna ne kadar önem verdiğini de düşmana karşı verdiği bu mücadelesinden görebilmekteyiz.

Alpamşa esir düştüğü zindandan Kıltaç'ın kendisine âşık olan kızının yardımıyla kurtulur ve gidip Sandugaç'ı alarak sevdiğine kavuşur. Kahramanın kendi ailesinden fertlerin, kardeşlerinin ya da anne veya babasının tuzağına düşürülmesi konusunun geçtiği önceki destanların aksine, Alpamşa destanında düşmanı tarafından esir edilen kahramanın düşmanın kızı tarafından esir edildiği yerden kurtarılması konusu işlenir. Bu da kahramanın savaşçı ve kahraman kimliği yanında, fizikî özellikleriyle de rakibini veya çevresini etkilemesinin bir sonucudur.

“Alpamşa” destanında aile kurumunun bir araya gelmesinde Sandugaç'ın büyük çabasını görürüz. O, Alpamşa'yı koruyabilmek için canı pahasına olacak zorlu bir mücadeleye girişmiş ve eşi için kendisini düşman önüne atmıştır. Alpamşa destanının ilk bölümü hem kahramanın yiğitliğini anlatması hem de eşi Sandugaç'la düşmana karşı verdikleri mücadeleyi anlatması bakımından, aile kurumunun ne kadar güçlü bağlarla tesis edildiğini gösteren bir anlatıdır. Alpamşa ile ilgili kaydedilen ikinci destan metninde ise kahraman dört kardeşli ailenin en küçük çocuğu olarak tanıtılır. İlk destandaki düşman hükümdar rolünde olan Kıltaç, bu metinde kahramanın en büyük ağabeyidir ve bu destanda da Alpamşa, büyük ağabeyi Kıltaç'a karşı mücadele etmek zorunda kalır. İkinci destanda Kıltaç, Alpamşa ve diğer kardeşlerinin yokluğunu fırsat bilerek anne ve babasına türlü eziyetler eder ve onları tahttan uzaklaştırarak hanlığa oturur. Kıltaç karakterinin şahısları farklı olsalar da her iki destan metninde de sevimsiz ve rahatsızlık verici bir karakter olarak karşımıza çıkar.

“Kadış Mergen” destanında kahramanın çobanlık yaparak geçimini sağlayan üç kardeşten biri olduğunu görürüz. Bu üç kardeşin sahip oldukları üç sürü hayvan ejderhalar donuna girmiş hükümdarlar tarafından yenir ve bu ejderhaların peşine düşen üç kardeşin ilişkisi anlatılır.

Uzun bir yolculuk olduğundan iki ağabeyi yoldan geri dönseler de en küçük kardeşleri olan Kadış Mergen yola devam eder. Üç ejderhayı bulup öldürür ve en küçüğünün eşini kendisine, diğer ikisinin eşlerini de ağabeylerine alıp, tüm mallarını da ganimet olarak alıp evine döner. Çok zengin olurlar. Anne babaları ölünce, iki ağabeyi Kadış Mergen'i öldürmek için aralarında anlaşır. Sarhoş edip ona vurmaya başlarlar. Kadış Mergen ellerinden yaralı olarak kurtulur ve ülkesinden uzaklara gitmek zorunda kalır (Urmançı, 2007: 258).

Kadış Mergen'in bu cesareti ve kahramanlığı sayesinde üç kardeş huzur ve refah içinde yaşasalar da, diğerk iki ağabeyin Kadış Mergen'e karşı duydukları kıskançlıktan dolayı canına kast etmek istemeleri, bu huzur ortamını kahraman için bir anda huzursuzluğak çevirir. Kardeşlerinin ortadan kaldırmaya çalıştıkları kahraman, onların ellerinden ağır yaralı olarak kurtulur ve oradan uzaklaşarak canını kurtarır.

Yolda karşılaştığı sakat birine nereye gittiğini soran kahraman, onun şıfa bulmak için Lokman Hekime gittiğini öğrenir. O da iyileşmek için Lokman Hekim'e gider. Lokman Hekim yaralıları ve hastaları bir gün boyunca ağzında tutarak oturur ve hastalarını hem iyileşmiş, hem de gençleşmiş olarak tekrar kusarmış. Kadış Mergen'i ve yolda karşılaştığı sakat kişiyi de bir gün boyunca ağzında tutar ve sonraki gün kustuğunda ikisi de iyileşmiş ve gençleşmiş birer delikanlı olarak çıkarlar. Her iki yiğit de Lokman Hekim'e saygı ve hürmette bulunup onun için avlanırlar, ihtiyaçlarını görüp ona bir müddet hizmet ederler (Urmançı, 2007: 258).

Kadış Mergen'in kardeşlerinin zulmünden canını kurtarıp Lokman Hekim'e giderek yaralarını sağalttırması, Lokman Hekim'e sağlığına kavuşmasına yardım ettiğı için saygı, hürmet ve hizmette bulunması, kahramanın ince ruhunun ve kendisine yapılan yardıma karşı vefalı duruşunun bir göstergesidir. Kadış Mergen cesareti ve karakteriyle de diğerk ağabeylerinden farklı olduğunu bir kez daha böylece göstermiş olur.

“Ak Köbik” adlı kahramanla ilgili anlatılan destanda da kahramanın sıra dışı doğumu ve hatta doğum öncesi gerçekleşen olağanüstü bir durumdan bahsedilir. Öyle ki o daha anne karnındayken konuşmuş ve bu durumla karşı karşıya kalan ebeleri korkup kaçışmışlardır. Ak Köbik doğduktan sonra, daha çocuk yaşlarındayken, babasının hizmetçisinin ağına takılan ama çıkaramadığı devasa bir balığı atıyla denize girip çıkarır ve onu yüksekçe bir yere asar. Bir tören yapıp herkesi bu törene çağırarak ister. Kahramanın daha çocuk yaşlardaki bu başarısı ve gücü toplum nazarında takdir edilse de, bu durum bazen ters sonuçlar da doğurabilmekte ve toplumda kahramanın başarılarının çekilememesi ve kıskanılması gibi durumların da oluşmasına sebep olabilmektedir. Nitekim Kiden Han adlı hükümdar, oğlu Mangış'tan Ak Köbik'i daha küçük yaşlarındayken öldürmesini ister. Büyüyünce daha zorlu bir rakip olmasından çekinmektedir; fakat o başarılı olamaz ve Ak Köbik'e yenilir. Ak Köbik, Mangış'ın başını kesmeye çalışsa da

başarılı olamaz ve o an gözüne Hızır görünür. Hızır'ın yönlendirmeleri ve yardımıyla ancak rakibinin başını keser.

Kiden Han'ın oğlu Mangış Ak Köbik'i canından olurken dahi tuzağa çekmeye çalışır. Amacı onun da canından olmasıdır.

Ak Köbik onun kılıcını alır ve başını kesmeye çalışır ama kılıç kesmez. O an Hızır Peygamber görünür ve ona kılıcı aşağıdan yukarı doğru sallamasını söyler. Tam başını keseceği anda Mangış beni öldürünce yüreğimi yut yiğit olursun ve bağırsağımı beline dolarsan hiçbir kılıç seni kesmez der. Ak Köbik tam yüreğini yutacağı anda Hızır Peygamber onu denize at der. Denize atınca deniz kaynar. Bağırsağını beline dolayacağı anda Hızır Peygamber yine görünüp onu ağaca bağlar der. Bağladığı ağaç bağlandığı yerden yanıp kül olur. Köbik evine döner (Urmançı, 2007: 266).

Ak Köbik destanında gerek kahramanın sıra dışı doğumu ve büyümesi, gerek savaşçı özelliği, gücü ve gerek Hızır Peygamber'le sağladığı iletişim ve ondan yardım alışı, kahramanın da sıradan bir kahraman olmadığı konusunda bize fikir verir. Fizikî anlamda güçlü, cesur ve zeki olan ve bunu çeşitli vesilelerle ispatlamış olan kahraman, manevi yönünü de, dara düşenlerin yardımcısı olan Hızır ile olan irtibatıyla ortaya koymuş olur. Buradaki yardımcı unsur olan Hızır, birebir olmasa da Mehmet Kaplan(Kaplan, 2005: 109)'ın velî tipine yakın bir rol üstlenir. Velî tipi kahramanla yanyana ve ona yakın bir konumda durup manevî motivasyon olarak kahraman ve topluma destek olurken, destan metnindeki Hızır tipi, kahramanın zorda kaldığı veya aşamadığı güç durumlarda kendisini göstererek ona yardımda bulunur. Ak Köbik Hızır'ın yardımıyla Kiden Han'ın oğlu Mangış'ın onu öldürecek yönlendirme ve tuzaklarından da korunarak hayatta kalır. Ak Köbik her ne kadar normal bir insan olarak anlatılıyorsa da destan metninin son kısmında Kiden Han ile savaşının anlatıldığı bölümde ölüp tekrar dirildiği, gücünü kuvvetini kazanmak için yedi gün boyunca bir mezarda gömülü olarak kalması gerektiğini görmekteyiz. Ve bu yedi gün tamamlanmadan bozulup mezardan çıkmasına sebep olan ağabeyine kızarak “ölenler bir daha dirilmesin” diyerek beddua etmesi, kahramanın ölüp yeniden dirilme gibi bir özelliğinin de olduğunu gösterir. Bu bedduasıyla beraber kahramanın da öldüğüne şahit oluruz. Ak Köbik'in ağabeyine yaptığı bu bedduasıyla artık ölenlerin tekrar dirilmeyeceği bilgisinin aktarıldığı destanın son bölümünde, destan kahramanının yaşadığı dünyada ölüp tekrar dirilme gibi hususiyetlerin de gerçekleştiğine dair tahmin yürütmemizi sağlayacak bir hususiyettir.

“Cik Mergen” adlı destanda, kahramanın yalnız başına hayata atılması ve kahramanlığı anlatılır. Namı büyük bir ordu komutanının torunu olarak dünyaya gelse de, babası ve sekiz amcasının bir zaferden sonra eğlenip içmeleri ve uyumaları ve düşman tarafından yapılan bir baskınla öldürülmeleri sonucu annesi tarafından saklanarak ölümden kurtarılan bir kahraman tipiyle karşılaşırız. Bir zaman sonra diğer aile fertlerinin ölümü sonrası kederinden çok fazla dayanamayan annesinin de ölmesiyle kahraman yabancı koyunlar tarafından emzirilip büyütülür ve kuşlar onun arkadaşı olur. Bu durum da Tatar Destanlarında özel bir hususiyet olarak göze çarpar. Aile ortamı görmeyen kahraman, yabancı hayvanlar ve tabiatla bir dostluk ve işbirliği içine girer ve onları adeta ailesi olarak görür. Kahraman, ailesine dair her hangi bir bilgi sahibi olmaksızın yaşar ve dolaştığı bir gün tesadüfen ailesinin yıllar önce yaşadığı ve atalarının can verdiği bölgeye gelir.

Kahraman Cik Mergen bir gün dolaşp gezerken bir zamanlar ailesinin yerleştiği atalar diyarına gelip orada kırık ok ve yay parçalarıyla beraber çok fazla kemik görür ve buranın atalarının diyarı olduğunu anlar. Orada uykuya dalar ve düşünde atına binmiş, omzunda çelik ok ve yayı bulunan bir ihtiyar görür. Rüyasındaki ihtiyar onun babasıdır ve ona adını rüyasında vererek okunun, yayının ve küheylanının yerini söyleyerek Batı’ya doğru gitmesini söyler. Cik Mergen Batı’da Kazan hanına vergi veren Başkurtları kendi çevresinde toplar ve artık vergi vermeyeceğini söyler. Namı cihana yayılır ve türkülerde bile ismi anılır olur. Bunun üstüne Kazan Hanı ile savaşır. Cik Mergen’in önünde kimse duramaz; ama tüm arkadaşları ölünce o da teslim olmak zorunda kalır (Urmanç, 2007: 322).

İncelediğimiz destan metinlerinde kahramanı teslim olan tek destan metni Cik Mergen ile ilgili anlatılan metindir. Tatar Destanları içinde bunun ikinci bir örneği yoktur. Destan geleneğimizde de çok az karşılaşılan bir durumdur bu. Destan kahramanları genel itibariyle başarılı olup düşmanlarını yenerler ve ülkelerine dönüp han olurlar. Aksi bir durumda ise canlarını verene kadar savaşp mücadele ederler ve teslim olmayı akıllarından geçirmediikleri gibi böyle bir fiilde de bulunmazlar. Kahramanın zaferini elde edip ülkesine han olarak dönmesi aynı zamanda ülkede huzurlu bir ortamın oluşmasını ve toplumsal refahın büsbütün halka yansımını da sağlayabilecek bir durumdur. Çünkü kahraman içinden çıktığı ve bir parçası olduğu toplumunda kendisini feda edencesine çarpışmalara girişmiş ve yurdunun varlığını devam ettirebilmesi için hayatını ortaya koymuştur. Cik Mergen’in bir aile ortamı görmeden hayatını sürdürmüş olması ve yabancı hayvanlar ve tabiatla içiçe bir ömür sürmüş olması, bu destanda sadece bireysel başarısı ve yiğitliğiyle ortaya çıkan bir

kahraman tipiyle karşılaşmamızı sağlamıştır. Kazan Han'ı ile yapılan savaşta tüm adamlarının ölmesi sonucunda da kahraman teslim olur ve hapse atılır. Onu hapisten kurtaracak şey ise yiğitliği ve attığını vuran bir savaşçı olması özelliğidir. Kazan Hanı'nın Ak Kuşu vurması karşılığında Cik Mergen'e yeniden özgürlüğünü verdiğini görmekteyiz destan metninin sonunda.

“Çura Batır Hikâyesi”nde bir asilzadenin büyüttüğü babası Narren'den başlayarak tüm aile bireyleri cesur birer yiğit ve savaşçı olan kahramanlar silsilesi görmekteyiz. Bu kahramanlık, Çura'nın tanımadan savaştığı ama güç yetiremediği Rus kadından olan oğlunda dahi kendisini gösteren bir durumdur. Narren, oğlu Çura ve onun Rus kadından olan oğlu sırasıyla yiğitlikleri ve savaşçı özellikleri ile ön plana çıkmışlardır.

“Çura Batır” Kazan'a saldıran Rus ordusuyla kıyasıya bir mücadeleye girer ve orada sadece bir kişiyi alt edemeden suya düşüp ölür. O da kendisine güç yetiremeyen Rusların, kendisine gönderdikleri Rus kadından olan oğludur. Ve kahraman kendi kanını taşıyan ve kendisi kadar cesur ve yiğitçe savaşan bu genç adamı bir türlü yenemez. Tüm bu bilgiler kahramanların yiğitliklerinin ve savaşçı kimliklerinin kan yoluyla geçtiğine dair de bize bilgi verir. Çura Batır, babası Narren ve Çura Batır'ın Rus kadından olan ama tanımadığı oğlu kahramanlıkları ve savaşçı kimlikleriyle ön plana çıkmış karakterlerdir.

“Arzu ile Kamber” adlı halk hikâyesinin isminin biraz değişmesiyle oluşturulmuş olan bu destanda kahramanın yine yetim bir kimliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Arzu ile Kamber'in hem yazılı hem de sözlü kaynaklarda nüshalarının bulunduğunu belirten Ali Berat Alptekin (Alptekin, 2005: 211), kaynaklarımızda destan olarak işlenen bu konunun Kerkük menşeli bir halk hikâyesi olduğuna dair bilgiler verir. Hikâye Anadolu sahası dışında Azerbaycan, Balkanlar ve Irak Türkmenleri arasında yaygın bir anlatıma sahiptir.

Küçük yaşta yetim kalıp ablasıyla beraber büyüyen Kamber'in destanının anlatıldığı bu metinde Kamber büyür, mal-mülk sahibi olur ve bir gün padişahın kızı Arzımbike'yi görerek ona âşık olur. Ablası vermeyeceklerini bile bile ve gönülsüzce de olsa kardeşini kırmamak için istemeye karar verir ve bu isteme Arzımbike'nin babasının evde olmadığı bir güne denk gelir. Arzımbike'nin üvey annesi onu Kamber'e verip nişanlamış, babası ise Arşımbuy adlı kahramana nişanlamıştır. Eve döndüğünde eşinin Arzımbike'yi nişanladığını söylemesi üzerine babası da onu

nişanladığını fakat önce Kamber'e nişanlandıysa o şekilde nişanlı kalmasının uygun olacağını belirtir (Urmançı, 2007: 330).

Destanın buraya kadar olan kısmında, tezin ana başlığını oluşturan unsurlar etrafında destan kahramanının şahsıyla ilgili çok fazla gelişme olmamışsa da, Arzımbike'nin babasının, eşinin tercihinine saygı duyup, verdiği karar doğrultusunda devam edeceği yönünde görüş belirtmesi, kadınların düşüncesinin ve kararlarının aile içindeki yerini ve önemini görmemiz anlamında dikkate değer bir durumdur. Bu karara bağlılığın ve saygı duruşun üstelik bir hükümdar tarafından gerçekleştirilmiş olması da ayrıca dikkate değer bir husus olarak belirtilmelidir. Kadının aile içinde ve destan metinlerinde ne kadar önemli bir mevkide bulunduklarını bu destandan da açıkça görebilmekteyiz. Metin Ekici (Ekici, 1999: 15)'nin Anadolu sahasında anlatılan Köroğlu anlatımlarındaki kadın tipleri üzerine yaptığı incelemede, Köroğlu metinleri üzerinden anlatı geleneğimizde üç kadın tipinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bunlardan birincisi Köroğlu ve askerlerince evlenmek istenen gruptur ki bu gruptaki kadın tipi Köroğlu'nun her türlü işinde de ona yardımcı olacak özelliklere sahiptir, ikincisi Köroğlu ve askerlerine yardım eden ve onların barınma, beslenme gibi ihtiyaçlarının yanı sıra gelişmelerden de haberdar eden yaşlı, dul ve fakir insanlardan oluşan gruptur, üçüncü grup ise Köroğlu ve askerlerine tuzaklar kurup onları aldatan kötü ve hain kadınlardan oluşan gruptur. Arzımbike'nin üvey annesi de bu destandaki rolüyle hem han yardım eden bir karakterde hem de hanın sözüne itibar ettiği ve düşüncesine saygı duyduğu bir roldedir.

“Kuzı Körpe ve Bayansılı” destanında çocuksuzluk hasreti çeken bir hükümdar ve vezirinin, çocukları olması için gösterdikleri çaba işlenir. Çocuksuzluk hasretleri bitmesi halinde de eğer çocukları farklı cinsiyetlerde olursa onları evlendirmek üzere sözleşirler.

Ak Han ile Kara Han adlı iki hükümdarın eşleri hamile kalır ve bu kadim iki hükümdar kendi aralarında anlaşır. Birinin kızı diğerinin erkek çocuğu olursa, onları birbirleriyle evlendirmeye söz verirler. Ak Han'ın oğlu, Kara Han'ın kızı olur. Ak Han bir gün atından düşer ve boynu kırılıp ölür. Kara Han, babası öldüğü için artık onun oğluna kızını vermeyeceğini söyler ve tüm malını, mülkünü, ailesini alıp yaşadığı bölgeden uzaklara taşınır (Urmançı, 2007: 48).

Kuzı Körpe akranlarıyla oyun oynadığı zamanlarda, arkadaşlarını hem oyun oynamada hem de güreşte mağlup etmeye gücü yettiğinden bir arkadaşı ona, yiğitse

kendisine vaat edilen eşini bulup gelmesi gerektiğini söyler. Annesine gidip bu durumu sorar ve kendisine söz verilip de engellenen eşini nasıl bulabileceğini sorar. Annesi ona yatıp uyuyayım der ve gideceği yolu böylece bilebileceğini söyler. Anne oğluna rüyada göreceği işaretler vasıtasıyla yardımcı olmaya çalışır. Annenin rüyaya yatması ve oğluna göreceği işaretler vasıtasıyla yardımcı olmak istemesi de yine bu destanda işlenen İslamî bir unsur olarak yorumlanabilir. Öyle ki bu durum günümüzde de yaygın olan “istihare uykusu”na yatma yöntemidir. Bir şeyin hayırlı olup olmayacağına dair istihare uykusunda rüyada görülecek işaretler üzerinden yorum yapılmaya çalışılır.

“Kuzı Körpe” de rüyaya yatan annesini uyandırır ve ondan nasıl hareket etmesi gerektiğine dair ipuçları almaya çalışır. Annesi kötü düş görse de o yola çıkar. Yolda fikrin otuz kurdu ve kırın kırk kurduyla savaşıp onlardan kurtulur. Aladağı elmas kılıcıyla yıkıp kendisine yol yapar. Sarı Çöl’de bir kuzgundan yol sorar. Kuzgun onu kızdırınca okuyla onu vurur. Bir deniz kıyısında atının yularını, eyerini çıkarıp tam altı ay boyunca uyur. Güzü ve kışı uyuyarak geçirir. Uyandığında atı da başucunda semirmiş olarak bekler vaziyettedir. Bu özellikleriyle de tipik bir destan kahramanıyla karşılaşma imkânı yakalarız. Kuzı Körpe kendisini daha çocukluk yıllarında arkadaşlarına ispat etmiş ve söz verildiği halde kendisine yar edilmeyen eşini aramaya çıkmıştır. Kahramanın kurtlarla mücadele etmesi, bir dağı yok edip kendisine yol yapması, bir yerde Sarı çölü geçmesi ve öte yanda bir denizin kenarına varması, kuzgundan yol sorması ve uyuyunca altı ay aralıksız uyuması Kuzı Körpe’nin tarif edildiği gibi bir destan kahramanı olduğunun göstergeleri olduğu gibi kahramanın karşılaştığı güç durumları ve zorlu rakipleri yenmesiyle de yiğitliğini gösteren durumlardır.

“Hurluga ve Hamra” destanında kahramanların bireysel anlamda her hangi bir kahramanlıklarını görememekteyiz. Destan kahramanı olmaları hasebiyle, destan kahramanlarının niteliklerini gösterecek her hangi bir yiğitliği ya da bu yiğitliklerini gösterebilecekleri bir ortam bulunmamaktadır. Kahramanların bu destandaki ele alınabilecek tek özel hususiyetleri, fakir olan halkı doyurmaları ve onların hayır dualarını alarak kendilerine biçilen on dört yıllık ömürlerinin bereketlenerek artmasını sağlamış olmalarıdır. Öyle ki onların bu yardımseverlikleri ve cömertlikleri, doyurdukları fakir halkın nazarında destan kahramanlarının özel bir

konuma gelmesini sağlar. Halk Azrail'den onlara uzun bir hayat bağışlanması için Allah'a dileklerini iletmesi temennisine kadar vardırır bu durumu ve bu dua ve temenniler sonucu kahramanların canları bağışlanır. Destan kahramanları her ne kadar savaş ya da mücadele ortamında kendilerini gösterebilecek bir ortama sahip olmasalar da, halkın ihtiyaçlarını karşılamaları ve onların hayır dualarını alarak destanlaşmaları, kahramanların ömrünün uzamasını sağlayan husustur. Kahramanların ömürlerinin bu şekilde bereketlenmesi de onların kavuşmaları ve uzun yıllar bir arada ve beraberce yaşamalarını sağlayan konudur.

Kaynağını Kur'an-ı Kerim'den alan "Yusuf ile Züleyha" destanı da bir halk edebiyatı konusu olarak hem yazılı hem de sözlü geleneğimizde yaşayan bir anlatıdır. Yazmalarda mesnevi tarzında işlenen konu, halk arasında ise nazım-nesir karışık şekilde anlatılan bir hikâyedir (Alptekin, 2005: 271). Hazreti Yusuf ile ilgili kıssadan hareketle oluşturulan "Yusuf Kitabı" adlı destan metninde de kardeş kıskançlığı kahramanın çocuk yaşta çile çekmesi, eziyet görmesi ve hatta kuyuya atılması ele alınır. Diğer destan metinlerine nazaran burada eziyet eden sekiz büyük kardeştir ve hepsi birlik olup Yusuf'u ortadan kaldırmaya çalışırlar. Çünkü babaları hepsinden çok Yusuf'u sevmekte, ona gözü gibi bakmakta, bir an olsun yanı başından ayırmamaktadır. Bu durum Yakub Peygamberin diğer evlatları arasında önüne geçilemez bir kıskançlığın oluşmasına sebep olmaktadır. Yusuf'un diğer büyük kardeşlerinden bunca şiddet ve eza görmesinin bir diğer sebebi olarak da ağabeyleriyle aynı anneden olmayışı sayılabilir.

Yusuf'un kuyuda bir ticaret kervanınca bulunup, satılması ve hükümdarın onu köle pazarından satın alıp eşi Züleyha'ya hediye etmesiyle de kahramanın asıl hikâyesi başlamış olur. Güzelliğiyle kendisine hayran bırakan Yusuf, Züleyha'yı kendisine âşık etmiş ve onu reddedişi ile hapse mahkûm edilmiştir. Yusuf zindandaki arkadaşlarının rüyalarını yorumlamakla ün kazanmış ve tüm yorumları da gerçekleşince, bu durum hükümdarın dikkatini çekmiştir. Hükümdarın da rüyasını yorumlar ve onun güvenini kazanarak, hükümdarın birinci adamı olur. Kısaca Yusuf atıldığı zindandan hükümdar olarak çıkar ve tahta oturur. Böylece kıssadan hareketle oluşturulan destanda, kahraman bilek gücüyle değilse de, zekâ gücü ve kendine özgü rüya yorumlama maharetiyle kendisini ispatlamış olur. Kahramanın bu destan metninde de savaşçı ya da kahramanlık özellikleri bulunmaz. Hükümdar olduğu

zamanda, kendisini kuyuya atan kardeşlerinden dahi intikam alma güdüsü içine girmez ve onları bu yollu her hangi bir kınama girişiminde de bulunmaz. Bu yönleriyle Yusuf, edep timsali bir karakter rolüne bürünür.

“Tahir ile Zühre”nin Türkçe’nin konuşulduğu tüm coğrafyalarda bulunduğunu belirten Ali Berat Alptekin, bu anlatmanın da halk hikâyesi başlığı altında bir incelemesini yapmış ve kaynağının Azerbaycan olduğunu belirtmiştir (Alptekin, 2005: 231). “Tahir ile Zühre” destanı da çocuksuzluk konusu ile başlar. Yine bir padişah ve vezirinin çocuk özlemlerini giderebilmek için göstermiş oldukları gayretleri anlatılır. Bu durum yukarıda incelemeye çalıştığımız çoğu destanın da ortak bir ögesi durumundadır. Ve yine ortak bir husus olarak, bu iki baba, çocukları farklı cinsiyette oldukları takdirde birbirleriyle evlendirmek üzere sözleşirler. Kuzı Körpe ve Bayansılı anlatmasında olduğu gibi Tahir ile Zühre’de de Tahir’in babası atından düşerek ölür ve Zühre’nin hükümdar babası kızını bir yetim olan Tahir’e vermek istemez. Tahir, kızını başkasıyla evlendirmek gayretinde olan Zühre’nin babası tarafından öncelikle sürgün edilir. Tekrar çıkıp gelince, yine Zühre’nin babası tarafından, bu defa tuzağa düşürülür ve öldürülür. Zühre de önce zorla evlendirilmeye çalışıldığı adamı sonra da kendisini öldürür. Ve kahramanlar yan yana defnedilirler.

Kızını kendi istediği biriyle evlendirme gayreti ve inadı içerisinde olan baba iradesinin ve gayretinin evlat canına mal olduğu bu anlatmada, fizikî güçleriyle değil hissî gayretleriyle ön plana çıkan iki âşığın birbirine kavuşmalarının engellenmesi, toplum yaşantısında ağır tahribatlara yol açacak bir durum olarak kendisini okutacak cinsten bir konudur. Bu durum yeni kurulacak olan bir aile yapısının temellerini başlamadan bitirirken, aynı zamanda kahramanların da canına mal olacak kadar ileri bir boyuta varır. Tipik bir âşık hikâyesi konusu olan Tahir ile Zühre’nin bir destan metni olarak derlenip kitaba konması haricinde bu metnin destan olduğuna dair her hangi bir bilgi ve beyan bulunmamaktadır. Halk edebiyatında âşık hikâyeleri başlığı altında işlenen ve bu yönde bir değerlendirmeye ele alınan Tahir ile Zühre, içeriği ve konuların işleniş itibarıyla de hikâye özelliğini koruyan bir üründür.

Konu, içerik ve işleniş bakımından mesnevi tarzındaki anlatmalardan olan Leylâ ile Mecnun, Arap menşeli bir mesnevi olup, Arap, Fars Türk edebiyatında işlenmiş bir aşk hikâyesidir. Halk edebiyatındaki anlatının büyük ölçüde Fuzulî’nin

mesnevisinden alındığını belirten Alptekin, bu konunun köken olarak da Emevi ya da Mervan soyundan bir gence ait olduğuna dair bilgiler verir (Alptekin, 2005: 268). “Leyla ile Mecnun” aşk destanı olarak derlenip Tatar Destanları’nın ikinci kitabına konmuş bir destandır. Bu anlatmada da birbirine kavuşamayan iki âşık işlenir ve onların acılı ölümleri konu edilir. Gerçek adı Kays olan Mecnûn, Leylâ’ya kavuşamamanın derdiyle kendisini çöllere vurmuş olduğundan halk arasında Mecnûn olarak anılmaya başlar. Bu destanda da ikinci kahraman olan sevgili, Leyla, kendi iradesinin dışında, baba iradesi ve zoruyla başkasıyla evlendirilir. Burada önceki anlatılardan farklı olarak çaresizce evlenmeyi kabul eden Leylâ, tavrını evlendiği kişiye yaklaşmamakla ve onu da kendisine yaklaştırmamakla gösterir. Leylâ’nın sevdiğine sadakati ve bağlılığı böylece daha net şekilde görülmüş olur. Zaten bu zorla evlilik de çok uzun sürmez ve Leylâ ölür. Onun öldüğünü haber alan Mecnun ise Leyla’sının kabri başında feryat edip inleyerek ruhunu teslim eder. İkisini yan yana gömerler ve ikisine de ders okutan hocaları Zeyd, onları rüyasında görerek cennette kavuştuklarına şahit olur.

Destanın ilk bölümündeki konuya giriş kısmı, hükümdar baba karakterinden farklı ise de eylem olarak aynı tutum ve davranışlara sahip bir baba tipi koyar önümüze. Kızın kendi tercihi değil, babasının tercihi kızın hayatına dikte edilir. Burada bir diğer fark, itiraz ederek canına kıyan kahraman değil, üzüntü ve kederinden canından olan bir evlat görürüz.

Leyla ile Mecnun’un özelliği klasik edebiyatın fazlaca işleyip, yer verdiği bir anlatı oluşudur. İncelediğimiz kitaplarda bir destan metni olarak verilen Leyla ile Mecnun, içerik ve konu anlatımı olarak klasik edebiyatta işlenişinden her hangi bir farkın olmaksızın ele alınır burada da, sadece şekil olarak farklılıklar görülür ve burada mensur tarzda işlenen bir konudur. Kahramanların bireysel anlamdaki başarıları bu destanda birbirlerine duydukları samimi aşk ve sadakatleri olarak ele alınabilir. Bir kahramanlık destanının kahramanı veya eşi ya da sevdiği gibi yiğitlikleri ile ön plana çıkan savaşçı kahraman tipleri bu anlatmada da yoktur. Burada mücadele, yine baba iradesine ve zorla evlendirilmek istenen kişilere karşı verilir ki bu da cılız bir karşı koyuştur. Kahramanın sevdiğinin derdiyle kendini kaybetmesi ve ortada her hangi bir mücadele, çarpışma ya da savaş konusunun olmayışı bir destan kahramanı tipinin çok çok gerisinde kalmasına sebep olur

Mecnun'un. Bu durum aynı şekilde Leyla için de geçerlidir ki, kahraman kadın tipi onun karakterinde de yer edinmeyen bir tiptir.

Çocuksuzluk özlemini gidermek için çalışan hükümdar-vezir anlatmalarının bir örneği de kökeni itibariyle Azerbaycan'a dayanan ve hem yazılı hem de sözlü gelenekte yaşayan bir halk hikâyesi olan "Şahsenem ile Garip" destanında karşımıza çıkar. Eser Doğuya ve Batıya Azerbaycan'dan yayılmıştır (Alptekin, 2005: 216). Babalarının farklı cinsiyette olmaları halinde birbirleriyle evlendirilmek üzere sözleşip plan yapılması, Garip'in babasının ölümüyle bir kez daha gerçekleşmez ve kahraman da Şahsenem'e olan aşkından dillere düşer ve hükümdar tarafından sürgün edilir. Daha sonraki süreçte ise kahramanın iyi bir şair oluşunun anlatılışını görürüz. Kahraman zamanla derdinden ve ağlamaktan gözlerini kaybeder ve bir kuyuya düşerek can verir. Bu destanın kahramanı da yiğitliği ya da savaşçı özellikleriyle değil, şiir söylemedeki ustalığı ve sevdiğine sadakati ile ön plana çıkar. Halk ve destanda Garip'in yaşadığı toplum, onu şiirleri ve aşkıyla bilip kahramanlığını bu şekilde kabul ederler ve bu özellikleriyle toplum onu kabul eder. Kahraman sadakati ve şiir söylemedeki hüneriyle kendisini ispat edip topluma kabul ettirir.

"Seyfölmölük", Tatar Destanları kitabının ikinci cildindeki kahramanlık ile aşk konusunun iç içe geçmiş bir örneğidir. Yine halk hikâyesi özellikleri göstermiş olsa da kahraman bu destanda olağanüstü güçlere, zor durumda kaldığında cesaretini ve kuvvetini arttıran bir yüzüğe sahip olmakla birlikte, gaipten yardımcılarla bütün engelleri aşmayı başarır ve sevdiği Sahipcemal'e kavuşur. Seyfölmölük'ün kendisine zor anlarında yardım eden ve yol gösteren yüzüğü de Süleyman Peygamber'den kaldığı rivayet edilen bir yüzüktür. Kahramanın böyle bir yüzüğe sahip oluşu, onun Tanrı tarafından kendisine kut verilen ve yardımcı olunan bir kahraman olduğunun gösterir. Yüzüğün bir peygamberden kalmış olması ve kahramana nesilden nesile emanet edilerek ulaşmış olması kahramanın da seçilmiş bir kişi olduğunun göstergesidir.

Kahramanın sevdiği Sahipcemal'i rüya aracılığıyla tanıyıp bulması ve rüyasında gördüğü sevdiğini aramak için babasından izin alıp yollara düşmesi kahramanın güç, kuvvet ve dirayet sahibi bir kahraman oluşunun göstergelerindendir. Öyle ki kahraman, yardımcısı olan vezirin oğlu ve babasının yanına verdiği elli kölesiyle, cin padişahını ve dev perisini yener, Sahipcemal'in ülkesine kavuşup onu

almak için çokça çaba harcar. Sahipcemal'in babası ise kızını bir türlü kahramana vermek istemez ve onu çeşitli imtihanlarla sınamak isteyip, ortadan kaldırmak ister. Kahramana yardımcı olan unsurlar bu destanda biraz daha ileri bir boyuta varır ve vezirin oğluyla beraber babası Seyfûlmülük'e elli tane de köle verir. Bu elli köle kahramanın hem ihtiyaçlarının giderilmesinde hem de savaş ve mücadele zamanlarında yardımda bulunurlar.

Kahramanın olağanüstü güçlerle donatılmış oluşu, parmağında Süleyman Peygamber'den kendisine ulaştığı rivayet edilen bir yüzüğünün oluşu ve gaipten yardımcılarını onu darda kaldığında gelip kurtarışı standart bir destan kahramanı görmemize olanak sağlar. Sahipcemal'in babasının her fırsatta bir bahane uydurup Seyfûlmülük'ü sınaması ve ortadan kaldırılması için çabalaması, bu çabayı kendi başına değil de onlarca askeri ve adamıyla yapması da kahramanın savaşçı kimliğinin ve bir anlamda yenilmezliğinin bir göstergesidir. Tüm bu ağır şartlar, kahramanın nasıl bir yiğit oluşunun görülmesi, kahramanlığının gün yüzüne çıkması anlamında yeterli durumlardır. Hükümdar en sonunda Seyfûlmülük ile kızı Sahipcemal'in düğününü yapmaya razı olur ve birebirde kesinlikle öldürülemeyeceği bilinen kahramanın üzerine düğün esnasında adamlarını salarak onu öldürtür. Bu da bize kahramanın yiğitliğini bir kez daha görme imkânı sağlar.

“Büzyiğit” destanında, kahraman ile sevdiği Karaçeçsılı arasındaki aşkı anlatan destanda, diğer destanlardan farklı olarak iki âşığın rüya aracılığıyla haberleştiklerini görmekteyiz. Yedi yıl süren bu rüya aracılığıyla haberleşme, Büzyiğit'in yanına en sadık dostunu da alıp Karaçeçsılı'yu aramak için yola koyulmaya karar verene kadar sürer ve Büzyiğit ve arkadaşı yıllar sürecektir bir yolculuğa böylelikle çıkmış olurlar. Hem kahramanların rüya yoluyla haberleşmeleri, hem de Büzyiğit'in yanına sadık bir dostunu alarak, bu haberleşmeden sonra yıllar sürecektir bir yolculuğa çıkması, Büzyiğit destanının kitaptaki diğer tüm destanlarla farklı bir başlangıçla başlayışını gösterir. Kahraman kendinden emin bir tavırla yola koyulur ve ne aradığının da bilincindedir.

“Büzyiğit” destanında da diğer çoğu destanda olduğu gibi kahramanların birçok engel, düşman ve zorluklarla mücadele ettiklerini görmekteyiz. Yolda yaşlı bir âlimin onları misafir etmesi ve birkaç gün öncesinde onları rüyasında görüp ne amaçla buralarda olduklarını bildirmesi, bu yaşlı âlimin gaibi bilgilerle destan

kahramanlarına yardımcı oluşunu gösterir. İhtiyar âlim destanın bu bölümünde, kahramana yardım eden velî tipine bir örnek olarak ele alınabilir. Mehmet Kaplan (Kaplan, 2005: 109)’ın tasnifinde yer verdiği velî tipi, kahramanın daima yanında bulunmuş, manevi olarak ona ve topluma destek vermiş bir tiptir. Destandaki yaşlı âlim ise kahramanla çok yakın olmamakla birlikte, onun geleceğini günler öncesinden biliyor oluşu ve onlara yol göstericiliğiyle velî tipine benzer özellikler göstermektedir. Hızır gibi bir anda ortaya çıkıp kahramanlara yardım ediyor olmasa da, onların amacını biliyor oluşu ve onlara yol gösterişi ile velî tipinde bir yardımcı kahraman modeli görebilmekteyiz.

“Büzyiğit”in rüyasında sevdiği Karaçeçsılı ile konuşması sonucu sevdiğinin sesini tanıyor oluşu, onun şehrine vardığında hasret dolu bir türkü söylerken sesin geldiği tarafa yönelmesini sağlar ve böylece ilk buluşma gerçekleşmiş olur. Kahramanın bu olağanüstü haberleşme yöntemi ve iletişimi sayesinde buluşma daha hızlı gerçekleşir. Bu durum kahramanın niteliğini de ortaya çıkarır ki, sevdiğini rüyada buluyor oluşu onu diğer insanlardan ayırmaya yeter bir özelliktir. Hem iyi bir savaşçı, hem iyi bir ozan, hem de rüya aracılığıyla bir haberleşme imkânı bulan kişiliğiyle kahraman çok vasıflı bir yiğit olarak kendisini gösterir.

Karaçeçsılı’nun han babasının adamlarından biri bu buluşmayı hâna haber verir ve kızının gayri ahlaki davranışlarda bulunup, yabancı bir erkekle koyun koyuna oturduğunu bildirir. Bu da daha önce incelediğimiz birçok destanın ortak motiflerinden biridir. Daha önceki bölümlerde Mehmet Aça (Aça, 1999: 18)’nın aile içinden ve yakın akrabalar tarafından kışkanılıp, tuzağa çekilmek istenen kahraman üzerine düşüncelerini aktardığımız bu kıskançlık durumu, Büzyiğit destanında Karaçeçsılı’nun han babasının adamlarından biri tarafından gerçekleştirilir. Özellikle âşık hikâyeleri ve Tatar Destanları’nın ikinci kitabındaki yazılı destanlar başlığı altındaki destanlarda, kıskanç ve padişah kızını kendine almak isteyen kötü niyetli tipler olarak bu insanlar görünürler. Bu destandaki örneğini ise hanın bu adamı temsil eder.

Bu olaydan sonra da Karaçeçsılı’nun han babası yüz yirmi adamıyla Büzyiğit ve dostunu ortadan kaldırmak ister; fakat onlar yüz yirmi askeri de öldürüp kurtulurlar. Kahraman yiğitliğini ve savaşçı kimliğini öylece kanıtlamış olur ve padişah da Büzyiğit’i savaşarak öldüremeyeceğini anlar. Kahramanı, kızını ona vermeye ikna olduğu yalanıyla aldatıp tuzağa düşürerek öldürmeye çalışır.

Düzenlediği toyda onu iyice sarhoş edip öldürtmeye çalışır; fakat bu defa da dostu onu kurtarıp yaşlı âlimin evine ulaştırır. Padişah, kızını evlendirmek istediği kişiye onu bulmasını emreder ve o da yaşlı âlimi bol altınla kandırıp Büzyiğit'i ona zehirletir. Zehirlenen Büzyiğit'i alıp saraya götürür. Bu olay da yaşlı âlimin canından olmasına sebep olur. Büzyiğit'in dostu, olayı haber alınca onu öldürür. Büzyiğit'i sarhoş ederek öldürtemeyen padişah bu defa ele geçirdiği Büzyiğit'in boynunu cellâtlara vurdurmaya çalışır. Ancak kendi kılıcıyla ölebileceğini söyleyen Büzyiğit, canına eziyet eden cellâtlara topuğu altındaki elmas kılıcı boynuna vurdukları takdirde öleceğini söyler. Onlar da böylece Büzyiğit'in boynunu vururlar (Urmançı, 2007: 324).

Bu da çoğu destan metninde görülen ortak bir durumdur. Kahraman, düşmanın ya da başka herhangi birinin kılıcıyla ölmez. Ancak kendi kılıcı boynuna vurulduğu zaman ölür. Bu durum sadece destanın kahramanlarında değil, kimi anlatmalarda onların düşmanlarında da karşılaştığımız bir durumdur. Netice itibariyle düşman olsalar da onlar da birer kahramandır ve ancak kendi kılıçları tenlerine vurulduğu zaman can verirler. Büzyiğit destanındaki kahramanın kendisine yardımcı olan arkadaşıyla göstermiş oldukları yiğitlik ve mücadele, onların kahramanlıklarının görülebilmesi için çok fazla ayrıntıyı ihtiva eder. Bir yanda kahraman, yedi yıl boyunca rüya aracılığıyla haberleşip kavuşmaya çalıştığı sevdiğine kavuşma çabası gösterirken, öte yandan onları durdurmaya çalışan bir baba ve onun oyun ve tuzaklarıyla karşılaşırız. Büzyiğit ve arkadaşının yüz yirmi kişilik bir orduyla mücadele edip dağıtmaları ve gerek hanın doğrudan tuzakları gerek han tarafından tutulan adamları aracılığıyla hazırlanan tuzakları atlatmaları Büzyiğit ve arkadaşının kahramanlıklarının görülebilmesinin en belirgin temalarını oluştururlar. Bir aşk hikâyesi özelliği gösterse de Büzyiğit destanı, kahramanın olağanüstü çaba ve gayretlerinin ardından elde ettiği yiğitlik, canını yiğitçe ortaya koyması ve amacının peşinden ısrarla gitmesiyle yiğit bir kahramanın destanının ortaya çıkmasını sağlar.

Çalışmamızın ana kaynaklarından ikincisi olan Edigey destanı, giriş yöntemi ve betimlemeleriyle bir kahramanlık destanı olarak başlar. Kahramanın öncelikli olarak doğumu anlatılmasa da, olağanüstü büyüyüşü, hiçbir şeyden korkmayışı, töreye ve Türk yaşantısına uygun hareket edişi, mensubu olduğu topluluğa bağlılığı ve saygısı, elinden her türlü işin geliyor oluşu ve yiğitliğiyle tarihî ve edebî bir sembol olan kahraman, herkese kendisini kanıtlamayı başaran bir kahraman tipi ile karşılaşmamızı sağlar. Birçok destanda karşılaşılabileceğimiz,

kahramanın yakın çevresine veya ailesinden her hangi birisine verilen bir zarar ya da cezalandırma konusu, bu destanda da ilk işlenen konudur. Toktamış Han, Edigey'in babası Kutlukaya'nın hediye ettiği kuşları beğenmemesi sonucu onu ve beşikteki evladı Edigey'i öldürtmeye karar vermesi destanın giriş bölümünü oluşturur. Kahramanın bu olaydan kurtuluşu da ancak bir destan kahramanı ya da âşık hikâyesi kahramanının yaşayabileceği bir olaydır.

Babasının boynu vurulan Edigey'i beşikteki katliamdan kurtaran Atabey Cantimir'dir. Onu alıp evine götürür ve kendi evladı gibi yetiştirerek büyütür. Gerçek adı Kobogil olan kahramana Edigey adını veren de yine Cantimir'dir.

Edigey akranlarından farklı bir şekilde büyür. İkisinde ün yapıp, üçünde okumaya başlar. Beş yaşında herkesçe tanınıp kendinden büyüklere dahi baş olur. Altısında ata binen ve yedisinde yay çeken kahraman, on yaşına varmadan herkese sözünü dinleten bir kahraman olur. On birinde ozan olup söz söylemede eşsiz bir güce kavuşurken, on dördünde on dört adli davanın hükme bağlanmasını sağlar. On beşine geldiğinde ise güreşte karşısında duracak bir yiğit bulamaz ve hepsine baş olur (Sulti, 1988: 45-46).

Doğumundan on beş yaşına kadarki süreçte hem fiziki anlamda kendisini kanıtlamış, hem de aşılamayan meselelere getirdiği çözümler ve kararlarla zekâsının kıvraklığını herkese gösterebilmiş bir karakter olarak, fiziken ve zihnen kendisini ispatlamış bir kahraman görürüz. Daha çocuk yaşta kendisini çevresine kanıtlayan Edigey'in bireysel anlamdaki gücü ve dehası, onu diğer yaşlılarından ve yaşadığı toplumun fertlerinden ayıran bir özelliği olmuştur.

Toktamış'ı ortadan kaldıran Edigey ve oğlu Noradın savaş meydanında çarpışırken, onlara yardım eden Aksak Timur'un tüm savaş ganimetini ve ele geçirdiği köleleri alıp Semerkand'a doğru kaçması Edigey'i çileden çıkaran olaydır. Kahraman, Timur'un yerine bıraktığı emirle beraber on altı veziri ve otuz beyi daha öldürür ve bir kez daha yenilmezliğini herkese göstermiş olur. Toktamış'ın ölümünden sonra emirliğini ilan eder. Bu başarısı onun hem yiğitliğinin, hem de hak ettiği hükümdarlığının bir diğer kanıtı niteliğini taşır. Türk düşünce dünyasında devlet algısının oluşumu kahramanların şanlı mücadelelerinin bir sonucu olarak kendisini gösterir. Kahraman alplar, yiğitliklerini kurdukları ya da ele geçirdikleri devletlerin tahtına geçerek bir anlamda kendi yiğitliklerini taçlandırmış olurlar.

3.2. Türklerde Aile Kavramının Önemi ve Destan Kahramanının Ailevi ve Toplumsal Bütünlüğü Sağlamadaki Rolü

Yukarıda, Türk destan geleneğindeki tipleri ele alırken bilgi vermeye çalıştığımız kadın tipinden, kadın ve ailenin Türk geleneğindeki önemine kısaca değinmiştik. Bu bölümde konuyu biraz daha geniş olarak ele alacak ve inceleme konumuzun önemli bir bölümünü oluşturan bireyin ailevi ve toplumsal bütünlüğü sağlayıp koruması konusu ile metinler arasında ilişki kurmaya çalışacağız.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde aile ilk anlamı olarak; evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik şeklinde açıklanır. Aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü, birlikte oturan hısım ve yakınların tümü, aynı gaye üzerinde anlaşılan ve birlikte çalışan kimselerin bütünü (TDK, 1988: 50) şeklinde bu tanımlama devam eder

Sosyal Bilimler Sözlüğünde ise aile kavramı şu şekilde açıklanır:

Evlilik, süt veya kan bağıyla birbirine bağlı insanlardan oluşan ve toplumun temeli kabul edilen küçük toplumsal birim. Sanayileşme ile birlikte akrabalık bağlarının eski işlevlerini kaybetmesi, bunun sonucu olarak geleneksel geniş aile yapısının çözülmesiyle ortaya çıkan ve sadece anne, baba ve evlenmemiş çocukların bir arada yaşaması esasına dayanan aile tipine çekirdek aile veya dar aile; anne, baba ve çocukların yanı sıra büyükanne, büyükbaba, dayı, amca gibi yakınlardan biri veya birkaçını da içine alan aileye ise geniş aile denir (Demir-Acar 2005:8).

Birbiriyle çok yakından ilişkili olduğunu düşündüğümüz iki kavram olmaları hasebiyle burada “toplum” kavramını da açıklamamız gerekir. Çünkü aile, toplumu oluşturan en küçük birlik olarak, toplumsal yapının kurulup işlemesine de en büyük katkıyı sağlayacak olan topluluktur. Ve bu durum bizim bu iki kavramı birbirinin peşi sıra düşünmemizi gerektirir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde toplum kavramı için şu bilgilere yer verilir:

Aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için iş birliği yapan insanların tümü, cemiyet. 2. Topluluk. 3. Bilinçli bireylerden ve özellikle aralarında örgütlenme bağları ve karşılıklı görevler bulunan kişilerden kurulu topluluk (TDK, 1988: 2236).

Yine bu terimin sosyal bilimler sözlüğündeki karşılığı şu şekildedir:

Belirli bir coğrafi bölge üzerinde temel ihtiyaçlarını karşılamak için örgütlenmiş, aralarındaki etkileşim ve iletişimi düzenleyen kuralları ve kurumsal ilişkileri olan, benzerlerinden görece de olsa farklı özellikler taşıyan, hem biyolojik hem de kültürel olarak kendisini yeniden üretecek mekanizmalara sahip, görece büyük insan topluluğu (Demir-Acar, 2005: 405-406).

Aile ve toplumun bu kısa tanımlamalarından sonra, birbirini tamamlayan bu iki kavramda huzurlu bir birliktelik ve ortamın sağlanması aynı zamanda toplumsal devamlılığın da sağlayıcısı olacaktır. Bunda en büyük rol eşler arasındaki sağlam saygı, sevgi ve sağlam ilişkiye bağlıdır. Eşler arasındaki bağların güçlenmesi aile kurumunun sağlam ve sarsılmaz bir vücut halini almasını, bu vücudun da toplumdaki bağları kuvvetlendireceği su götürmez bir gerçekliktir. Ailede huzurun sağlanması ve sağlıklı bir yaşam alanının oluşması için eşler arasında saygı, sevgi ve anlayışın gerekliliğine vurgu yapan Nihat Nirun, her türlü ihtiyaç durumunda da karşılık beklemeksizin ve severek eşlerin birbirlerine yardım etmeleri hususuna vurgu yapar:

Karı ve kocadan meydana gelen aile yuvasında huzur, erkeğin ve kadının karşılıklı anlayış, saygı, sevgi ve dayanışması, farklı alışkanlıklarını terk etmeleri, ortak duygu-düşünce-davranış kalıpları ağında birleşmeleri, temel ihtiyaçlarını karşılamada birbirlerini göz ardı etmemeleri, beden ve ruhen karşılıklı rahatlıklarını sağlamaları, birçok faktörlere ve gerçekleşen rollerin olumlu yanlarına bağlıdır (Nirun, 1994: 68).

Tuncer Baykara ise kadın ve erkeğin Türk töresindeki yerleri ve önemine dikkat çeker. Bu bilgilerin de tarihî ve tecrübî bilgilerden günümüze ulaşmış bilgiler olduğu anlaşılır:

Türk ailesinde, kadın ve erkek, adeta birbirini tamamlayan iki unsurdur. Ailede birinin üstünlüğü söz konusu olduğunda, erkek önderdir ve etkindir. Aslında Türk kadını, kendisi çok güçlü olsa bile, sosyal açıdan erkeğini öne çıkararak hem onu yüceltir, hem de ailenin içindeki dengeleri gözetir. Kadın eğer erkeği evinde yoksa onun bütün işlerini üstlenir ve yerine getirir. Bu konuda sadece çevredeki kurallara göre hareket etmek gereğini duyar. Bu yüzden Türk kadını, tarihin hemen her devrinde hayatın içinde olmuştur (Baykara, 2009:170-171).

Tatar destanlarında kahramanların evlendikleri eşleriyle ayrı bir ev kurup oraya yerleşmeleri, iç güvelliğin olmadığı konusunda da bize bilgiler verir. Ali Erkul(Erkul, 2002: 163), eski Türklerde, bir gencin evlenirken, ne karısını kendi babasının ocağına götürdüğünü ne de kendisinin karısının ocağına gitmediğini belirtir.

Türklerde iç güveylik olmadığı gibi iç gelinlik de görülmemiştir. Erkek baba ocağının mallarından payını alır, kız da ‘yumuş’ adlı bir çeyiz getirirdi. Bu çeyiz, aile arasında verilen hediyelerden, armağanlardan oluşur. Böylece gelin ile damat mallarını birleştirerek, ortak bir ev sahibi olurlar.

Eldeki bulgulara göre eski Türk aile yapısı hakkında şu genellemeler yapılabilir: Göçebe Türk ailesi; ‘çekirdek aile yapısındaydı ve kadın erkek eşit haklara sahipti’. Tek eşle evliliğin esas olduğu, çok eşli evlilik nadir görülmüştür. Eski Türk ailesi zannedilenin aksine ilk olduğu dönemlerde ve uzunca bir süre ‘küçük aile’ özelliğine sahipti. Çünkü dağınık, göçebe yaşamı ‘büyük aile’ kurmaya elverişli değildi. Dıştan evlenmenin esas olduğu ve sultaya değil, velayete dayanan baba hukukunun geçerli olduğu Türk ailesinde evlenen oğulların hisselerini alıp yeni aile kurmak üzere evden ayrılmalari da eski Türklerde aile yaşamının çekirdek olduğuna başka bir örnektir (Erkul, 2002: 169).

3.2.1. Tatar Destanlarında Ailevi ve Toplumsal Bütünlüğün Sağlanması

Tatar Destanları kitabının ilk destanı olan Tülek anlatmasında kahramanın çeşitli badireleri ve imtihanları aşarak Susılı’ya kavuştuğunu ve bu birliktelikle ailevi bütünlüklerini sağladığını vurgulamıştı. Tülek, eşini ve kendisine Tanrı’nın birer armağanı olan tâcını, tahtını, mal ve mülkünü alarak kendi yurduna dönmek ister ve orada hayatına devam etmek istediğini Susılı’nın hükümdar babasına iletir. Hükümdar da bu dileğini geri çevirmez ve onlara izin verir. Kahramanın manevi gücü burada da kendisini gösterir ve Hızır’ın kendisine öğrettiği dua ile çok kısa zamanda kendi yurdunun kapısına ulaşır. Duasının gücü ve teslimiyetin bir sonucu olarak tekrardan kendi yurduna yerleşir. Kahramanın tüm bu çaba ve gayretleri ailesinin yanında hayatına devam etmek istemesi, vatanında ömrünü devam ettirmek istemesidir. Kahraman bunda eşinin desteğini de kazanmıştır.

Destan kahramanlarının çoğunda olduğu gibi Tülek anlatmasında da kahramanın hükümdarlık payesine eriştiğini görmekteyiz. Üstelik bunda her hangi bir mücadele ya da çarpışma olmaksızın. Hükümdarı ölmüş olan yurdunda, toplumun ileri gelenlerinin şehre ilk gireni hükümdar yapma kararı aldıklarından habersizdir ve bu da destanın başkahramanı Tülek’e kismet olur. Burada yine Allah’ın bir lütfu olarak kahramanın mükâfatlandırıldığını görebiliriz. Çünkü kahraman olan bitenden habersiz bir şekilde yurduna dönüp hem ana-baba, hem de vatan hasretini bitirmek

isteğiyle ülkesine dönmeye niyet etmiştir. Ülkesine geldiğinde ise kendisine sadakatle teslim olabilecek ve onu baş yaparak tüm iradeyi kendisine teslim edecek insanlardan kurulu bir ortam bulur. Hükümdarlığının ilk üç yılında kimliğini açıklamayan Tülek, bu süre içinde toplumsal huzuru sağlama gayretinde olur.

Yirtöşlik destanında kahramanın, su perileri, geyik ve kartalla zorlu mücadeleleri sonucunda onları yenip, Barsa Kilmes'in kızını da yenerek kendisine ikinci eş olarak alıp yurduna döndüğünü görmekteyiz. Kahraman bu destanda da bir zaman sonra ülkesine dönmek ister ve hükümdardan izinle iki eşini alıp döner. Kahraman, yurduna döndüğünde yaşlı bir kadının hayvan güttüğünü görür ve ona kimin hayvanlarını güttüğünü, kimin eşi olduğunu sorar. O yaşlı kadının kendisini bekleyen nişanlısı olduğunu öğrenir; fakat kadın buna inanmaz. Vaktiyle nişanlısının kendisine hediye ettiği, elindeki elmas kılıcı gösterince kadın buna inanır. Yirtöşlik böylece üç eş sahibi olur. İlki yer altı padişahının yılan donuna girmiş kızı, ikincisi Barsa Kilmes'in kızı, üçüncüsü ise ilk nişanlısı ve kavuşamadığı eşidir. Kahraman üç eşini de yanına alıp evine gider ve vatanına yerleşir.

Yirtöşlik'in gösterdiği cesaret ve kahramanlık sonucu hükümdara damat oluşu, Barsa Kilmes'i yenip onun kızını da kendisine eş olarak alışı onun kahramanlığının birer göstergesidir. Destanın son kısmında kahramanın iki eşini alıp yurduna dönmesi ve orada sabırla kendisini bekleyen nişanlısını bulması ise bir anlamda Türk kadınının sadakatının ve bağlılığının bir resmi mahiyetindedir. Sabırla yiğidini bekleyen kadın, sözünü tutmuş ve başkasına yar olmamıştır. Aile bağlarının ve verilen sözün nasıl güçlü bir olgu olduğu buradan da rahatlıkla çıkarılabilecek bir sonuçtur.

Han kızına kavuşma gayretiyle çabalayan ve bu uğurda bir mücadele ortaya koyan Altayın Sayın Süme destanında, kahramanın ağır ve uzun süren bir mücadelenin sonunda öldüğünü görmekteyiz. Kahramanın bu sıradışı ölümü, destan metinlerinde sık karşılaşılan bir durum değildir. Kahramanın ve yardımcısının bir tedavi sürecinden sonra tekrar dirildiğine şahit olmaktayız. Bu da kahramanı diğer kahramanlardan ayıran bir özelliğidir. Altayın Sayın Süme'nin atı Arık Ciren'in, kahramanı tekrar hayata döndürme hususundaki büyük gayreti de onun çok iyi bir kahraman atı oluşunun açık delili gibidir. Bunda hem altayın Sayın Süme'nin Arık Ciren'i hem de Ene Sulım'ın kahraman atları tam bir yiğitlik örneği oluştururlar.

Altayın Sayın Süme ve Ene Sulım, dönüş yolunda yine bir düşmanla karşılaşp yedi gün yedi gece durmadan savaşır. Kendileri de çok yaralar alıp düşüp uyurlar ve uyuyunca da ölürler. Ene Sulım'ın atı Arık Ciren At'a gidip han kızına haber vermesini söyler. O da gidip han kızına durumu bildirir ve han kızı üç aylık mesafedeki eniştesine gidip Altayın Sayın Süme ile Ene Sulım'ı yeniden diriltecek bir

ilaç yapmasını ister. Hanın kızı evine döner ve eniştesi şifa kitabını alıp ölen yiğitleri diriltmeye gider. Enişte onları diriltir ve kendisi orada ölür (Urmançı, 2007: 172).

Hanın kızı eniştesini bu durumdan haberdar ederek babası tarafından verilen sözün gerçekleşmesini sağlamak için katkıda bulunmaya çalışır. Han kızı kurulacak ailenin reisi olacak kahramanının hayata yeniden dönebilmesi için yoğun bir çaba harcar ve bunun gerçekleşmesini de sağlamış olur bir anlamda. Kahramana yardım eden han kızı hem yardımcı kahraman rolünü üstlenmiş olur hem de aile kurumunun gerçekleşmesinde büyük bir katkı sağlamış olur. Tarihî ve edebî yaratmalarda Türk kadının vasıflarının ve aile içindeki etkilerinin neler olduğuna dair sayısız çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların tamamında kadına atfedilen kutsallığın yansımalarını görmekteyiz. Ve bu kutsallık Türk kadınının anne vasfını edinmesiyle zirveye ulaşır.

Türklerde kadın her zaman ve her şeyin üzerinde tutulan, ailenin kurulmasında ve korunmasında en büyük rolü üstlenen iki önemli parçadan biri olduğu belirtilen ve vurgulanan, şeref ve hayânın değişmez bir parçasıdır. Bu düşünce ile kadın eşinin en büyük destekçisi ve yardımcısı olmuş ve çoğu zaman gözlerden irak olmasına rağmen, eşinin moral ve motivasyonunun en büyük kaynağı olmuştur. Öyle ki buna bir de “annelik” sıfatı eklenince kadın tamamen mukaddes bir kimliğin sahibi olmuştur. Gerek İslam öncesi eserlerde ve gerek İslamiyetin kabulünden sonra oluşturulan eserlerde “anne”ye olan özen ve ona gösterilmesi gereken saygıya vurgu yapılır. Öyle ki bu konu hadislerde dahi sık işlenen bir konu olmuştur.

Çeşitli kaynaklarda ve farklı eserlerde Türk toplumunda kadının yeri ve rolü işlenmiş ve tarihi kaynaklardan hareketle Türklerin tarih boyunca kadınlara olan saygı ve sevgisiyle beraber onların konumunu ne şekilde belirlediğine dair sayısız çalışma yapılmıştır. Bu kaynaklardan biri olan Necdet Sevinç’in Eski Türklerde Kadın ve Aile isimli çalışması destan ve efsanelerde işlenen kadın ve aile konusu ile ilgili çok önemli ayrıntılar verir:

Yazarı, zamanı ve çoğu zaman mekânı belli olmayan, ama mutlaka ve mutlaka Türk duygusunu, Türk ruhunu, Türk hayat ve ahlak telakkilerini aksettirmesi bakımından, milli Türk tefekkürünün ilk ve gerçek ürünleri olan, Türk destan ve efsanelerinde kadın, daima bir şeref, ahlak, kahramanlık ve fedakârlık sembolü olarak düşünülmüştür (Sevinç, 1987: 11).

Yazar bazı destan ve efsane metinlerinden hareketle Türk dünyasının kimi eserlerinde kadının bir melek olarak algılanıp o şekilde işlendiğini ve kadının fedakârlıklarının kimi yerde erkeğinden daha fazla olduğunu tespit etmiştir. Bazı Türk boylarının destanlarında kadın, evin talih ve namusunun koruyucusudur. Kahramanları, ciddiyet ve soğukkanlılıklarını kaybederek, ahlak dışı bir iş yapacakları dakikada kadın kurtarır. Kadının sözüne kulak asılmadığı gün, kahramanın ölümüdür. Kadının sadakatinde ve aile yuvasına muhabbetinde hudut yoktur. İl içinde kadının namusunu lekeleyecek dedikodular, kadının mevkisini sarsmaz.

Türk mitolojisindeki kahramanların hatunları Tanrı tarafından gönderilen, kutsal kadınlar olduğu gibi, erkek insanî, kadın da ruhanî bir kisveye bürünmüştür (Sevinç, 1987: 15-16).

Altayın Sayın Süme ve Ene Sulım atları hana getirdikten sonra düğün yapılır. Han o yedi atı serbest bırakır ve amacının kahramanın yiğitliğini sınamak olduğunu belirtir. Kahraman bir müddet sonra ülkesine dönmek ve orada kendi ailesiyle beraber yaşamak isteğiyle handan izin alır ve yurduna döner. Yıllar önce çıkıp gittiği yurduna dönen kahraman, tekrar ailesiyle buluşur ve ailevi birlik ve bütünlüğünü yeniden tesis etme yoluna girer. Kız kardeşini de Ene Sulım'a verdiğini belirterek onlara düğün yapar.

Alpamşa destanında kahramanlığını kanıtlayıp padişahın kızını kendisine eş olarak almayı hak eden kahraman, atalarına eziyet eden ağabeyi Kıltaç'la savaşarak da büyüklerine saygı ve hürmetiyle beraber, aile kurumunun dağılmadan ve sarsılmadan devam etmesi için çaba gösterir.

Ağabeyi Kıltaç'ın anne ve babasına eziyet ettiği haberini alınca baba evine gelir ve anne ve babasına eziyet eden ağabeyi Kıltaç'la savaşır, tahttan indirerek, bir daha anne ve babasına eziyet etmeyeceğine dair söz alarak savaşıma çıkar. Alpamşa ve Karlıgaçsılı, onlara zarar veren bir hükümdar ile günlerce savaşır. Uzun zaman sonra ise yurtlarına dönerler ve ağabeyi Kıltaç ile baldızı Gölşılı'nın da düğünü vardır. Tebdili kıyafetle gitseler de baldızı Alpamşa'yı tanır ve tekrar kendi elbiselerini giyerek tahtı ağabeyinden alır, hükümdar olur (Urmançı, 2007: 222).

Alpamşa destanında kahramanın kendisini kanıtlayarak eşini almaya hak kazanması ve ailevi düzeni kurarak toplumsal bütünlüğün sağlanması adına zemin

teşkil edecek aile kurumunu aktif hale getirmesini görürüz. Alpamşa destanının ilk metninde kendilerine rahatsızlık veren bir hükümdar olan Kıltaç, ikinci anlatmada ise kahramanın ağabeyidir ve fakat bu defa da anne ve babalarına eziyet eden bir tip olarak karşımıza çıkan bir tiptir. Bu haliyle Alpamşa'nın hem hükümdar olan Kıltaç ile hem de ağabeyi olan Kıltaç ile savaşarak ailevi ve toplumsal bütünlüğü sağlamadaki rolünü görmekteyiz. İlk metinde ismi Sandugaç, ikinci metinde Karlıgaçsılı olan kahramanın eşi de savaşçı kimliği ve kahramana yardımıyla önemli bir konumda durur. Kahramanın eşi hem cesur, hem savaşçı, hem de fedakârdır. Kahramanın günlerce uykusuz oluşundan dolayı düşman baskınında onu uyandırmaya kıymaz ve kendisi karşı koymaya çalışır. Aileye ve eşe bağlılığın güzel bir örneğini sergileyen kahraman kadın, aile kurumunun devamının sağlanması adına da canını ortaya koyacak kadar cesur ve savaşçı bir kimliğe sahiptir. Buradaki kadın tipi bir anlamda Türk kadınının prototipidir.

Ak Köbik destanında kahramanın tüm bireysel özellikleri, zekâsı ve cesareti, onu toplum nazarında da çok önemli pozisyonlara getirir. Kahramanın kıskanılması hadisesi ve tuzağa düşürülmek istenmesi durumları da eklendiği zaman, daha küçük yaşlarından itibaren kahramanın çok büyük bir mücadele ortamı içinde olacağına tanık tutar bizleri. Kahraman, sürekli savaşmak ve mücadele etmek zorunda kalacağı bir ortam ve karakterlerle yüz yüze gelir. Savaşarak ve kahramanlığını dört bir yana ilan ederek kendini kanıtlayan kahraman, toplumunun desteğini de arkasına alarak yaşamını devam ettirir.

Çura Batır destanında daha çocukluğunda akranlarını etrafında toplayan ve İdil halkının çekinip yerlerini terk etmelerine sebep olan Çura Batır'ın kahramanlığı, kendisini Kazan Hanı'nın komutanı yapacak kadar ileri bir boyuta varır. Çura Batır, kahramanlığıyla düşman askerlerinin korkulu rüyası olmuş ve onunla baş etmekte çok zorlanan Rusların farklı yollarla onu durdurma gayreti içine girmelerine sebep olmuştur. Çura Batır'ın bu yiğitliği sadece onun kimliğini ön plana çıkarmamış, Kazan ülkesinde toplumsal bütünlük ve beraberliğin sağlanmasında ve düşman tehdit ve tehlikelerine karşı emin bir ortam oluşmasının sağlanmasında da önemli bir rol oynamıştır. Bireyin kendisini topluma ispat etmesi, bunun bir sonucu olarak toplumsal huzurun ve sükûnetin sağlanması gerçekleştirilmiştir. Kahramanın tüm bu yiğitliği ve cesareti yine kendi kanından olan biri tarafından sona erdirilir. Kahramanın bilmediği ve tanımadığı kendi oğlu tarafından yenilmesi, kahramanın

ancak kendi kanını taşıyan biri tarafından yenilebileceği hükmünü çıkarmamızı sağlayan bir durumdur bu destanda. Bu aile içi bir mücadele sayılmasa da aile fertleri arasında bir mücadele olarak gözlemlenir.

Kamber adlı destan metninin geneline göz attığımız zaman, yukarıda da belirttiğimiz gibi halk hikâyesi unsurlarının daha baskın olduğunu görürüz. Hikâyelerdeki sevip de kavuşamama, çeşitli badireler atlatma ve kahramanın atının yanı sıra doğaüstü güçlere sahip yardımcı karakterlerin yardımıyla kahramanın rahatladığını görmekteyiz. Her ne kadar Türk kültüründe, yaşantısında ve anlatılarında genellikle çift eşlilik göremesek de bu destan metni istisnai bir durum teşkil eder. Çünkü eşlerden biri olan Gölimsılı beşer değil peridir ve sevdiği eşinin âşık olup da kavuşamadığı yârine kavuşup mutlu olması onu da sevindireceğinden ona yardım eder. Bu durum ailevi bütünlüğün daha sağlam işlemesi ve birliktelik ruhunun pekişmesine de örnek teşkil edecek bir çalışmadır. Gölimsılı'nun bu fedakârlığı her ne kadar beşer değilse de aynı his ve heyecanla hareket ettiğinin bir göstergesidir. Kahramanın sevdiğine olan özlemi ve kavuşma arzusu, evli olduğu Gölimsılı tarafından da görülebilecek ve bu durum her hangi bir kıskançlığa yer bırakmadan, peri kızının kendisine yardım etmesi durumuna kadar farklı bir boyutta ilerleyecektir.

Kuzı Körpe ile Bayansılı destanında, Bayansılı'nun babası Kara Han'ın kızını vermek istememedeki kararlılığı ve Kuzı Körpe'yi ortadan kaldırmak için gösterdiği gayret, kahramanın ailevi ve toplumsal bütünlüğü kurmada ve sağlamadaki en büyük engelidir. Nitekim Kuzı Körpe aile mefhumunu gerçekleştirilmeden bir tuzakla öldürülür. Onu tek başına ve normal şartlar altında alt edemeyeceğini bilen Kara Han, kahramanı sarhoş edip büyük bir orduyla etrafını kuşatarak öldürür. Kızı Bayansılı da onun cansız bedenine sarılarak can verir. Kuzı Körpe ve Bayansılı destanının bu son bölümü de bitişiyse yine halk hikâyesi özellikleri gösterir. Sevdiğine kavuşmadan ölen ya da öldürülen bir âşık ve onun üzüntüsüyle ölen sevgili. Bu sonun yaşanmasının baş müsebbibi ise genellikle kız babası ya da ailesidir. Kahramanın bir entrikayla ya da aldatmayla öldürülmesi ise onun normal şartlarda savaşarak öldürülemeyeceğinin de bir kanıtıdır ki, bu yönüyle destan kahramanının kendini kanıtlamış bir kahraman oluşuna yeter bir delildir.

Hurluga ve Hamra destanının başlangıç bölümünde de çocukları olmayan padişah ve vezirinin Hızır'la karşılaşmaları ve Hızır'ın onları Hazreti Ali türbesini ziyaret ettirip bolca dua ederek çocuk dilemeleri konusunda yönlendirmesiyle çocuk sahibi olan iki babayı görürüz. Türbe ziyaretleri günümüzde de halk arasında yaygın olan bir yardım dileme şeklidir. Burada türbesi ziyaret edilen başta peygamber, sahabe, evliya, âlim ya da halkın sözüne itibar ettiği büyük zatlar hürmetine Allah'tan yardım dilenir ve amaç, yardım ve istekler için türbesi ziyaret edilen ulular bir nevi aracı edilir. Bu destanda da padişah ve veziri Hızır'ın yönlendirmesiyle Hz. Ali'nin kabrini ziyaret edip dua eder ve onu dualarının kabulü için aracı kırlarlar. Duaları kabul olarak biri kız biri de erkek çocuk sahibi olurlar. Fakat bu çocuklara on dörder yıl ömür biçilmiştir. Çocuklarına biçilen on dört yıllık kısacık ömürleri için üzülen iki baba, aynı zamanda çocuk sahibi olmanın da mutluluğunu yaşamaktadırlar. Padişah ve vezirinin ailevi bütünlüklerini çocuk sahibi olarak daha sağlama almaları ve toplumsal bütünlüğün perçinleşmesine katkıları evlat sahibi olmaları sonucunda gerçekleştirilmiş olur. Çünkü hükümdar ve ailesi toplumun örnek modeli olan bir ailedir. Ailede evlat olmaması ise hem Türk toplum yaşantısında, hem de anlatı geleneğinde bir eksiklik hatta ayıplama sebebidir. Erkek çocuk sahibi olmamanın Türk toplumunda büyük bir ayıplama sebebi olduğunu gördüğümüz Dede Korkut destanlarında, hiç çocuk sahibi olmamak ise daha ağır ithamların yapılma sebebidir.

Tahir ile Zühre destanındaki baba inadı ve tutumu, kahramanların sadece ailevi bütünlüğü sağlamalarını engellememiş, aynı zamanda bu tutum, kendi ailevi huzurunun ve toplumdaki saygınlığının ağır bir sarsıntı geçirmesine de sebep olmuştur. Günümüzde de bu tip bir “baba” karakteri fazla olmasa da görülen bir tiptir. Yeşilçam sinemasının bazı örneklerinde de işlenen, aşırı tutucu aile yapısının tipik bir lideri olan bu baba karakterlerinde, niyet her ne kadar kız çocuğunun geleceğini ve hayatını tanıdık bir damat aracılığıyla güvene almak ise de sonuç farklı bir şekilde tezahür etmekte veya kendisini cezalandıran ya da aileler tarafından cezalandırılan gençlerle ilgili bir sonla âşıkların hikâyeleri anlatılmaktadır. Aile birliğinin dramatik ve acılı bir sonla sarsılması, bu “baba” tiplerinin toplum nazarında da kötü birer örnek olarak yerleşmelerine sebebiyet teşkil eder.

Şahsenem ile Garip destanında da ilk planda kızını yetim olan Garip'e vermek istemeyen bir baba tipiyle karşılaşırız. Bu destanı diğer halk hikâyesi özellikleri gösteren destanlardan ayıran ise babası Ak Vezir'in atından düşüp ölmesiyle yetim kalan Garip'in hükümdar tarafından büyütülmesidir. Her ne kadar kahramanı hükümdar büyütse de ona kızını vermez. Ta ki Şahsenem ile Garip'in gizlice buluştukları bir yer ve zamanda, hükümdarın da aynı yerde avlanmasının aynı yer ve zamana denk gelene kadar.

Kahraman sürgüne gönderilmiş olsa da Şahsenem ile Garip gizlice buluşmaktadırlar. Hükümdar baba ava çıktığı bir zamanda Şahsenem ile Garip buluşup hasret gideriyorlardır ve baba bunların buluştuğu yere yakın bir yerde avlanmaktadır. Hükümdar babasının kendilerini görmemesi için dua eden Şahsenem, Tanrı'dan yüzünü değiştirmesi için dua eder ve bir nevi don değiştirerek babasına farklı biri olarak görünür. Hükümdar baba da şekil değiştirip bambaşka bir güzelliğe bürünen kızını görür ve bu güzelliği karşısında kendinden geçerek Garip'in düştüğü karasevdaya düşer. Artık Garip'i daha iyi anladığını düşünerek kızını ona vermeye karar verir (Urmançı, 2007: 262).

Bu bölümde Şahsenem'in hükümdar babasının kararının nasıl değiştiğine şahit olmaktayız. Hükümdar baba, âşık olma hissini, don değiştirip başka bir yüze bürünerek yanından geçen kızında yaşamış olduğundan, kızına âşık olan Garip'i daha iyi anlayabilmekte ve kendisini onun yerine koyabilmektedir. Her ne kadar kızını Garip'e vereceğini beyan etmiş olsa da artık çok geçtir ve en büyük mahareti söz söylemedeki gücü olan kahraman, sevdiğinin hasretiyle ve aşkının derdiyle kör olup bir kuyuya düşerek can verir.

Destan kahramanları bu destanda da çeşitli badireler atlatıp, sıkıntılara göğüs germek zorunda kalırlar. Destan kahramanı Garip, saray çevresinden uzaklaştırılıp sürgün edilirken, Şahsenem ise sevdiğine kavuşamamanın hasretiyle yaşamını devam ettirmeye çalışır. İnadında kararlı olan ve sevenlerin kavuşmasına mani olan baba tipi sonraki aşamalarda değişime uğrasa da bu hiçbir işe yaramaz ve Garip'in aşk derdiyle canından olmasına sebep olur. Şahsenem de onun cansız bedenine sarılarak can verir. Kahramanların bir aile kurmak ve bu bütünlüğü devam ettirmek gaye ve hedefleri de böylece engellenmiş olur. Kızını Garip'e yar etmeyen baba tipi, bu destanda biraz daha farklı bir karakter oluşturur. Kendi kişisel tecrübesi ve hisleri sonucunda inadı kırılmış olsa da sonuç değişmemiştir. Ve hükümdarın

kararı değişse de Garip canından olur, şahsenem de onun derdinden ve cansız bedenine sarılarak can verir.

Seyflmlk destanında birebirde yenilemeyeceği anlaşılan kahramanın, düğünü esnasında hükümdarın güçlü adamlarınca öldürülmesi sonucu, Sahipcemal'in de kendi canına kıydığını görürüz. Hükümdarın Seyflmlk'e olan bu sert tavrı ve tutumu böylece çok daha acı bir sonuçla nihayete kavuşur. Bir ailenin oluşturulmak istenmesi engellenmiş olmaz sadece, aynı zamanda hükümdar ailesinin sarsıntıya uğramasına sebep olunur. Yiğitliği ve mücadelesiyle kendisini kanıtlayan kahraman, mücadelesi ve çabasıyla hem bir destan kahramanı tipi hem de bir halk hikâyesi kahramanı tipiyle karşılaşmamızı sağlar. Destanın başlangıcı, ilerleyişi ve konunun işleyişi halk hikâyesi özellikleri gösterse de kahramanın kişisel mücadelesi ve yiğitliği bir destan kahramanı tipi koyar önümüze.

Büzyiğit destanında Karaçeçsılı'nun da kendisini başkasına yar etmek istememesindeki gayretini görürüz. Bu destanda hükümdarın kızı ve Büzyiğit'in sevdiği Karaçeçsılı, diğer destanlardaki sondan biraz farklı olarak sevdiğinin kesik başı için altından bir saray yaptırır ve kesik başa sarılarak hayatına son verir. Karaçeçsılı'nun sevdiğinin kesik başı için yaptırdığı saray ve kesik başa sarılarak hayatına son verişi de kahramana olan bağlılığını gösteren bir durumdur.

Metnin son kısmında da yine kendisini başkasına yar etmemekte kararlı olan padişah kızının, sevdiğinin cansız bedenine sarılarak ve bu anlatıya mahsus onun kesik başına altından bir saray yaparak orada kendi canına kıydığı görülür. Ailevi huzuru darmadağın eden bu durum hükümdar ailesinde ailevi huzursuzluğun oluşması yanında, toplumsal huzurun da bozulmasına sebebiyet gösterebilecek bir durumdur. Çünkü toplum nazarında yöneticinin şahsı, yaşayışı ve ailesi örneklik teşkil edecek bir kurumdur ve bu gibi durumlar da toplum yaşantısında sarsıntılara sebep olacak olaylardır. Adeta kendi elleriyle kızının ölümüne sebep olan hükümdar baba tipi, ailedeki bu büyük dramın da baş müsebbibidir. Aile kurumunun ciddi tahribatlara maruz kalması toplumun da derin yaralar almasına sebep olacaktır.

Edigey destanında kendisini daha ocuk yaşlarından itibaren hem zekâsı hem de fiziki gücüyle kanıtlayan kahramanın zekâsı ve fizikî gücü, Toktamış Han tarafından takdir edilerek, kahramanın daha sonraki yaşamını hanın yanında sürdürmesini sağlayacak bir ortamın da doğmasını sağlar. Verdiği bir hükme itiraz

edilip hâna şikâyet edilmesi sonucu han tarafından çağrılır ve neden itiraz edilen bu hükmü verdiğini açıklayınca da Toktamış Han tarafından övülerek kendisine kadılık görevi verilir ve hanın yanı başında yaşaması sağlanır. Han Edigey'i evlendirir. Kahramanın bilek ve zekâ gücü ile kendisiyle ilgili oluşturduğu bu güven ortamı, onun ailevi düzeni kurmasına ve böylece toplumun daha etkili bir parçası durumuna geçmesine de zemin hazırlamıştır. Bireysel olarak kendisini kanıtlamış olan kahraman, ailevi bütünlüğünü de kurmuş ve toplumun daha önemli bir unsuru haline gelmiştir.

Toktamış Han'ın eşi Yenike'nin Edigey'e güvenmemesi ve onun gözünün Toktamış Han'ın tâcında ve tahtında olduğundan şüphe etmesiyle Edigey'i Han'a şikâyet etmesi bu huzurlu ortamın uzun süreli olamamasına sebep olmuş, aynı zamanda Edigey'in de gerçekleri öğrenmesini sağlayan unsur olmuştur.

Eşi Toktamış Han'dan Edigey'i imtihan etmesini ister. Toktamış Han şairleri etrafına toplayarak Edigey'le söz yarışı yapabilecek birini arar. Niyeti söz oyunları ile Edigey'in niyetini ortaya çıkarmaktır. Mecliste bulunan yaşlı bir ozan Edigey'in de henüz bilmediği gerçek kimliğini açıklar ve herkesi şaşırtır. Toktamış Han onu yakalatma emri verse de Edigey içeriden dostlarının yardımıyla o ortamdan canını kurtararak Aksak Timur'a sığınır (Sulti, 1988: 54-55).

Edigey'in gerçekleri öğrenmesiyle artık her şey değişmiş hatta tersine dönmüştür. Kendisine kadılık görevini veren Toktamış Han, Edigey'in gerçek kimliğini bilmeden ona bu görevi vermişken; Edigey de babasının katili ile aynı çatı altında bulunmuş ve ona hizmette bulunmuştur. Hali hazırdaki düzenini bozup canını kurtarmak zorunda kalan Edigey, Toktamış'ın düşmanı Aksak Timur'a sığınarak hem canını güvene almış hem de Toktamış'a karşı kendisine bir dayanak bulmuştur. Edigey'in Aksak Timur'a iltica edişi esnasında, Aksak Timur'un kızı Akbilek'i de esir olduğu Kara Tiyin Alıp'tan kurtarması sonucu Edigey kahramanlığını bir kez daha herkese göstermiş olur. Aksak Timur da onu kendisine hem dost hem de damat yapar. Böylelikle kahramanın sarsıntıya uğrayan ailevi bütünlüğü bir kez daha tesis edilmiş olur. Üstelik kahraman bir kez daha bir hükümdara damat olacak kadar güçlü ve kendini kabul ettirmiş bir şahsiyettir. Kahramanlık ailevi bütünlüğün yeni baştan tesis edilmesinde baş aktör olmuştur.

Edigey'in canını kurtararak uzaklaştığı Toktamış Han, bununla yetinmemiş, Edigey'in oğlu Noradın'ın da potansiyel bir tehlike olabileceği şüphesiyle, eşini ve oğlunu da ülkeden sürmüştür.

Edigey, oğlunun Toktamış tarafından sürgün edildiğini öğrenir ve oğlu babasına intikam almaları gerektiği teklifini yapar. Aksak Timur'un yanında komutan olarak yaşamaya devam eden Edigey, bu teklife önce yanaşmasa da daha sonra savaş hazırlıklarına başlar. Kırk yiğidini ve oğlunu da alarak büyük bir ordu hazırlayan Toktamış'ın konuşlandığı yere doğru yola çıkarlar. Edigey, oğlu ve kırk kişilik ordusuyla beraber, babasının katilinden intikamını alarak, topluma da zulmeden bu zalim hükümdarı ortadan kaldırmak ister ve toplumsal huzurun, güven ortamının yeniden sağlanması için çaba harcama gayretinde girişir (Sultı, 1988: 108-109).

Bir anlamda destan kahramanının amacını ve görevini sıralayan Dursun Yıldırım (Yıldırım, 1998: 150), kahramanın doğumu, ad alması, büyümesi ve evlenmesinin ardından ailesine zarar veren, esir alan, canına kıyan, ülkeye saldıran, toprakları istila eden düşmana karşı kahramanın çıktığı mücadeleyi anlatır. Edigey'in sonlarına doğru kahramanın tam da bu çaba ve mücadelesine şahitlik ederiz. Edigey'in bu çabası sadece bir intikam alma hırsı ve çabası olarak değil, aynı zamanda toplumsal huzurun sağlanması ve yaşanabilir bir ortamın yeniden inşa edilme çabası olarak da okunmalıdır. Öyle ki Edigey'in bir halk kahramanı oluşu ve toplum nazarında itibar sahibi biri oluşundan ötürü halk tarafından kabul görmüş ve o da mensubu olduğu halkın ve toplumun varlığını sürdürebilmesi uğrunda mücadelelere girişmiştir. Amacı ülkeye ve halka zulmeden ve aynı zamanda babasının da katili olan hükümdar Toktamış'ı tahttan indirip halkı rahata erdirmek, toplumu huzura kavuşturmak ve babasının canına kıyan, kendisinin canına kasteden ve eşiyle oğlunu süren bir zalim hükümdardan intikam almaktır.

3.3. Türk Toplumunda Devlet Anlayışı ve Tatar Destanlarında Devlet Yapısı

Edebî ürünlerde ve özellikle destan anlatma geleneğinde kahramanın kendisini ispat etmesiyle beraber çeşitli mücadeleler içine girdiğini görürüz. Bu mücadeleler sonucunda yiğitliğini kanıtlayan kahramanın öncelikle ailevi birliğini kurma çabasına, daha sonra ise toplumun içinde bulunduğu zorlu koşulların ve rahatsız edici durumların içinden nasıl kurtulduğuna ya da kurtulmak için ne tür gayretler içine girdiğine şahit oluruz. Dairenin tamamlanmasının ise devletin güvenliğinin ve devamlılığının sağlanmasıyla gerçekleştiğini görmekteyiz. Bireyden

aileye ve topluma, son aşamada ise devlete doğru sıralanan bu yapının sonucunda anlatı geleneğine yansıyan bir hayat tarzının da izlerini yakalama şansı buluruz. Bu yansıma toplum hayatında yer etmiş sıkıntıların, çetin ve zorlu şartların, mücadelelerin, kahramanlıkların, ayrılık ve kavuşmaların bir anlatıda nasıl işlendiğini gösterdiği gibi, anlatılar vasıtasıyla elde edilen çıkarımlardan da toplumun ne tür mücadeleler içine girdiğine ve bunlarla nasıl mücadelelere tutuştuğuna dair bilgi sahibi olmamızı sağlarlar.

Türklerde ‘devlet’ fikri çok önemli ve öncelikli bir konudur. Öyle ki binlerce yıllık Türk tarihinde Türklerin kesinlikle hiçbir kavim ve devletin boyunduruğu altında yaşamadığını ve her daim kendilerine ait bir devlet kurma çabası içinde olduklarını ve bunda çoğu zaman da başarılar sağladıklarını görürüz. Devlete bağlılık, onu ebediyen yaşatma gayreti ve azmi, onun kutsal olduğu düşüncesi, devlete olan sadakatin ve bağlılığın da kaynağını teşkil etmiştir. Devlet anadır, ana ise insan gözünde ve toplum yaşantısında, canlılar arasında en kutsal olanıdır. Devlet ile beraber yönetici de her zaman kutsal sayılmış ve yönetici Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi kabul edilerek, ona bu görevin Tanrı tarafından verildiği inancıyla “kut” inancı geliştirilip pekiştirilmiştir. Teoman Duralı bu konuda şu bilgilere yer verir:

Devlet, kağanın şahsında kaimdir. O, devletin kutsal, öyle ki tanrısal ortasıdır, merkezidir. İslam devirlerinde birtakım değişikliklere uğramakla birlikte, bu devlet anlayışı, esasında Göktürklerden Osmanlılara değin sürmüş kesintisiz bir gelenek çizgisidir (Duralı, 2002: 469-493).

Devlet kavramı ile ilgili onlarca tanım yapılmıştır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde devlet:

Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık. 2. Devletin yönetim organları. 3. Mutluluk; talih. 4. Büyüklük, mevki (TDK, 1988: 573).

Sosyal bilimler sözlüğünde ise devlet kavramı ile ilgili şu bilgilere yer verilir:

Halk (insan unsuru), ülke (toprak unsuru) ve egemen bir siyasal otoritenin (egemenlik unsuru) birlikteliğinden oluşan siyasal örgütlenme. 2. Belli bir ülkede meşru egemenlik iddiasıyla, o ülkede yaşayan bütün insanların hak, görev, sorumluluk ve davranışlarının kontrolünü elinde tutan siyasal kurum. 3. Bir toplumdaki bütün

siyasal kurumların soyut düzeyde toplamını ifade eden kavram (Demir, Acar, 2005: 92).

Tüm bu tanımlama ve açıklamalarla beraber, Salim Koca bu tanımlamaları özetler nitelikte devletin tanımı yapmıştır:

Devlet, bir topluluğun belirli bir toprak parçası üzerinde hâkimiyet haklarını hiçbir sınırlama olmaksızın kullanmak suretiyle kurup, geliştirdiği siyasi, sosyal ve hukuki bir teşkilattır (Koca, 2002: 1450).

İnsan kitlelerinin belirli bir kültür etrafında bir araya gelmesiyle meydana gelen en büyük topluluk millettir. Öte yandan, insan topluluklarının kurdukları en büyük müessese ise devlettir. Türklerde millet ve devlet fikrinin çok erken çağlarda doğup gelişmiş olduğunu belirten Salim Koca, Türkler'in, Orta Asya'ya bütünüyle hükmeden büyük devletler kurdukları gibi, zaman zaman Orta Asya'nın dışına taşarak, gittikleri yerlerde de yeni, siyasi teşekküller meydana getirmiş olduklarını ifade eder. Türkler tarihin hiçbir devrinde devletsiz kalmamışlar, devletin milli varlığı koruyan, yaşatan ve geliştiren vazgeçilmez bir müessese olduğunun daima farkında ve bilincinde olmuşlardır (Koca, 2002: 1458).

Türk devlet düşüncesinin teorik temellerinin bir bakıma Oğuz Kağan Efsanesi'nde atılmış olduğunu belirten Ayhan Bıçak ise, söz konusu efsanede çizilen dünya devleti modelinin, hem düşünce, hem de düşünceyi gerçekleştirme çabası olarak, Türk tarihinde etkili olmuş bir aktivite olduğunu belirtir:

Oğuz Kağan Efsanesi'nde evren tasavvuruyla yakından ilişkili devlet modeli ortaya konulmuş ve model çerçevesinde Türk devleti ile hükümdarının arketipi oluşturulmuştur. Söz konusu efsanenin, adı dâhil, içerdiği konuların her biri, devlet düşüncesiyle evren tasavvuru arasındaki bağlantıları sergilemektedir (Bıçak, 2009: 64).

Ayhan Bıçak, değerlendirmelerinin devamında yine Oğuz Kağan destanı üzerinden yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiyi anlatırken, Oğuz Kağan'ın, doğumunda ve gelişiminde Tanrı tarafından olağanüstü yeteneklerle donatılmış olduğunu belirtir. Tüm bu olağanüstülüklerin, kahramanın etkinliğinin toplum üzerine nasıl aksettiğinin ortaya çıkmasına yardım ettiğini de belirtir.

Oğuz Kağan evlendiği kadınlar aracılığıyla, evren tasavvurunun temel unsurlarının desteğini de sağlamıştır. İkincisi, kut'un gerekliliklerine uygun

davranarak toplumun ihtiyaçlarını giderecek beceriye sahip olmaktır. Oğuz Kağan, yaptığı işler aracılığıyla, kişisel gücünü ve becerilerini topluma kanıtlamıştır (Bıçak, 2009: 66).

Türklerin devlet anlayışı ve yaşayışı konusu asırların getirmiş olduğu miras ve tecrübeyle de anlaşılacağı gibi, devletin kutsallığı, bekası ve halkı için huzur içinde yaşanabilecek bir kurum olmasıdır. Bu düşüncenin insanlar arasındaki güven ve huzur ortamını temin ve teşkil etmedeki önemi ise tartışmasız bir konudur. Tuncer Baykara, devletin devamlılığını sağlamasını ve halkına karşı yükümlölüklerini şu düşünceleriyle ifade eder:

Türk Devleti, her şeyden önce varlığını sürdürmek, yaşamasını devam ettirmek ister. Devlet teşkilâtının temel ve en önemli görevi budur. Devlet, içindeki insanını, Türk'ünü mutlu yaşatmak istediği gibi, "Devlet"ini yaşatmak da Türk'ün en büyük görevidir. Bu da iki yönlüdür: öncelikle içerde huzur ve güvenin sağlanması, sonrasında komşularından herhangi bir tehlike ve düşmanlık gelmemesinin teminidir (Baykara, 2009: 185).

3.3.1. Tatar Destanlarında Devlet Yapısının Kurulması ve Korunması

Tülek destanında kahramanın öncelikli hedefi karşılaştığı güzele kavuşması ve onunla evlenmesi düşüncesidir. Bu amaç doğrultusunda kahraman çeşitli imtihanları aşmak zorunda kalır ve çileli bir yola girer. Tüm engelleri aşp sevdiğine kavuşan kahraman, öncelikle ailevi birlik ve bütünlüğün sağlanmasını yerine getirmiş olur. Karşılıklı bağlılığın, saygı ve sevginin aile temelini oluşturduğu bu anlatıda, kahramanın bir zaman sonra hükümdardan izin isteyip kendi yurduna dönmek istemesi ve hayatına burada devam etmek istemesi, kahramanın hem aile hem de vatan hasretini dindirmek için giriştiği bir çabadır. Destan metni boyunca daima Tanrı'nın yardım ve lütuflarıyla zorlukları aşan kahraman, son olarak başsız kalan yurduna hükümdar olur ve gelebileceği en üst noktaya da erişmiş olur. Bunda kahramanın manevî gücü, Tanrı'nın lütfu ve kahramanın yiğitliği başlıca faktörlerdir.

Kendisini kanıtlamış bir birey olarak kahraman, kimliğini üç yıl sonra açıklar ve yıllar önce yurdunu terk etmesine sebep olan altmış haini ortadan kaldırıp, toplumun huzurunu ve devletin devamlılığını tehdit etme ihtimali olan unsurları da bertaraf etmiş olur. Böylece kendisini ve ülkesini rahatsız etme ihtimali olan bir düşman grubunu da dağıtmış olarak toplumsal barış ortamını temin eder. Kahramanın devletin devamlılığını sağlamak adına giriştiği bu mücadele, çoğu

destanda da karşımıza çıkan bir durumdur. Tülek'in destanın son kısmında kendi yurduna hükümdar olması ve Tanrı'nın birer lütfu olan eşi, tacı, tahtı ve dağı da kendisiyle beraber yurdunda devamlılığını sürdürür. Bu süreç kahramanın ölümüne kadar devam eder ve kahramanın ölümüyle beraber, Tanrı'nın birer ikramı olan bu unsurlar da ortadan kaybolur. Kahramanın sadece bir savaşçı değil iyi bir insan ve halis bir Müslüman oluşunun da birer göstergesi olan bu unsurlar, edebî ürünlerin ve destan metinlerinin İslamî bir form kazanmış olmalarının da birer kanıtı olur.

Yırtışlık destanında kahramanın eşlerini alıp yurduna dönmesi ve hem aile hem vatan hasretini dindirmesi, öncelikle ailesinde olmakla beraber toplumda sevinçle karşılanmış, kahraman bu dönüşünün ve yurduna olan bağlılığının karşılığını ülkesine han olarak almıştır. Babası Yırtışlık'e hanlığı annesi de gelinlerine han kadınlığını vererek yurdu hiçbir kaygı ve tereddüt duymaksızın yiğit oğulları Yırtışlık'e ve onun eşlerine emanet etmişlerdir. Bu son bize destan kahramanıyla beraber gerçekleşen üç gelişmenin zincir halkaları misali birbirini etkilemesi sonucuna götürür ki bu üç halka tezimizin de başlığını belirleyen konulardır. Kahramanın bireysel başarısı ve kahramanlığını ispat etmiş olması, onu ailevi bütünlüğü tesis etmede de başarıya götürür ve toplumun önemli bir parçası olması yolunda ciddi bir adım atmasını sağlar. Yırtışlık'in bu gayreti ve başarısı, onu son aşamada devletin hükümdarlığına kadar çıkaracak ve bireyin kişisel çaba ve gayretleri ailede, toplumda ve devlet yapısında huzur ortamıyla beraber devamlılığı da temin edecektir.

Altayın Sayın Süme destanında da eşini ve yardımcısını alıp yurduna dönen kahramanın halk tarafından han ilan edilmesi ve bir anlamda kahramanın en üst mertebeye kadar yükselmesinin işlenmesiyle destan bitirilir. Eşini ve yardımcısı Ene Sulım'ı alıp yurduna dönen kahraman, halk tarafından yurduna han yapılır ve Ene Sulım da ona vezir olur. Kendini ispatlamış olarak dönen kahraman, halk gözünde de büyük bir itibar sahibi olduğundan han ilan edilir ve Türk düşüncesinin ve yaşantısının temel taşı olan devlet, bu kahraman kişiye ve veziri olacak Ene Sulım'a emanet edilir. Ailevi bütünlüğün ve toplumsal barış ve huzurun, kahramanın şahsında kahramanın kişisel gayretleri ve başarılarıyla inşa edildiğini gördüğümüz bu destanda, devlet yapısı da bu başarılı ve huzurlu ortamın bir sonucu olarak kendini gösterir.

Mişek Alıp destanında kahraman hiçbir çabasına maddi bir karşılık beklemeden hanın emirlerini yerine getirmektedir ve han ne istediye bunu yapılması gereken bir görev olarak kabul eder, uygular. Bu durum devletin ve devlet idarecilerinin emir ve isteklerine uymanın en güzel örneklerinden birini oluşturur. Buradan da devlet yapısı, düzeni ve işleyişi adına bir düzen ortamı görebilmekteyiz.

Mişek Alıp destanında diğer destanlardan farklı olarak hana eş olması için kahramanın çetin bir mücadele sonucu yakalayıp getirdiği Tebene Kuga Hanım'ın, hana bedduası olayı farklı bir sonla bitirir. Zaten don değiştirme ve iyi bir savaşçı olması özellikleriyle kendine özgü bir tip olan Tebene Kuga Hanım'ın bedduasının kabul olması da bu destana özel bir husustur. Burada belki üzerinde durulması gereken asıl husus, hanın Mişek Alıp'a tüm gayret, çaba ve başarıları karşılığında hiçbir ikram ve mükâfatta bulunmaması ve Tebene Kuga Hanım'ın ona beddua etmesidir. Tebene Kuga Hanım Mişek Alıp'la mücadele eden rakibi olduğu halde kahramanın hakkının gasp edildiğini görür ve beddua edince han ağaçkakana, halkı ise sıçana dönüşür. Tebene Kuga Hanım böylelikle kendisiyle evlenmek isteyen handan da kurtulmuş olur ve Mişek Alıp ile evlenerek ölünceye dek ülkeyi beraber yönetip idare ederler. Kendi yurduna han olan yiğit anlatılarına bir örnek de bu destandır; farkı ise önce rakibi sonra ise hatunu olan eşinin kahramanın başa geçmesi için gösterdiği çabadır.

Yestey Mönki destanında da yiğitliğini kanıtlamış ve ailevi bütünlüğünü kurmuş olan kahraman, çalışmanın ana kaynağını oluşturan kitaplardaki çoğu destanda olduğu gibi düşmanlarını yenip yeniden yurduna dönmüş olmanın bahtiyarlığını yaşar. Bu dönüş aynı zamanda kahramanın ülke idaresini ele almasını da sağlayacak bir başarıya dönüşmüştür. Yine bu durum da birçok destanın ortak motiflerinden biridir. Destan kahramanları düşmanlarını yener, engelleri aşar, sevdikleri kadına kavuşup onlarla evlenir ve ailelerini kurarlar, sonraki aşamada yurtlarına dönmek için ya hükümdardan izin alırlar ya da kendileri bu kararı alır, yurtlarına döndükten sonra da ya toplum tarafından han ilan edilirler ya da kendi hükümdarlıklarını ilan ederek yaşamlarını sürdürürler. Tüm bu olgular devletin sarsılmaz bütünlüğünün devam etmesi için girişilmiş çabalarlardır. Kahraman, ülke idaresini eline aldığı anda, yiğitliğini kanıtlamış şanlı bir hükümdar olarak tahta oturur ve bu tahta oturmadan sonra toplumsal düzen sağlanmış olup, ülke idaresinde başarılı

ve huzurlu bir dönemin de temelleri atılmış olur. Çünkü kahraman çevresine güven veren bir kahraman tipi oluşturmuştur başarılarıyla.

Kadış Mergen destanında bir kez daha kardeş ihanetiyle karşılaşırız. Buradaki ihanetin tek sebebi, kendilerince tehdit unsuru olarak görülen bir kardeşin ortadan kaldırılması şeklindedir. Devletin idaresini üstlenmek ve kardeşleriyle hiçbir şey paylaşmak istememe hırsı, iki ağabeyin kardeşlerinin canına kast etme noktasına kadar varır.

Tebdili kıyafetle ülkesine dönen Kadış Mergen, kardeşlerinin düzenlediği ok atma yarışına katılır. Yarışmaya katılanların amacı attıkları oku önlerine konan tabağa isabet ettirmektir. Kadış Mergen'in her iki ağabeyi de kendi attıkları okların başlarına saplanması sonucu orada ölürlər. Kadış Mergen'in attığı ok ise önündeki tabağa düşer. Kahraman kendisini bu galibiyetle tanıtmış olur ve onun ölen hükümdarlarının kardeşi Kadış Mergen olduğunu anırlar. Kadış Mergen ölen kardeşlerinin yerine han olup ülkesini yönetir (Urmançı, 2007: 258).

Kadış Mergen destanında kardeş ihaneti ve anne ve babanın ölümünden sonra çözülmeye başlayan aile bütünlüğünün yansımalarını görürüz. Gerçekte ağabeylerinden daha cesur, daha savaşçı, daha yiğit olan kahraman, sürülerini yiyen üç ejderhayı bulup öldürür ve onların eşleriyle beraber mal ve mülklerini de alıp dönerek bolluk ve bereket içinde bir hayat yaşamalarının tek sağlayıcısı olur. Buna rağmen anne ve babalarının ölümüyle beraber diğer iki büyük kardeşin kahramanı ortadan kaldırmaya kalkışmaları sonucu, kahraman ağır yaralı bir şekilde ülkesini terk etmek zorunda kalır. Ve birçok destan metninde olduğu gibi kahramanın dönüşü her şeyi değiştiren ve daha olumlu hale getiren bir dönüş olur. Kadış Mergen, yolda karşılaştığı birinden Lokman Hekim'i öğrenir ve Lokman Hekim'e giderek, onun yardımları ve sağaltıcı nefesiyle yaralarından kurtulup ülkesine döner. Ağabeylerinin kendi düzenledikleri bir yarışmada kendi attıkları oklarıyla ölmeleri sonucu, o, yarışmayı kazanarak ve kendisini de tanıtarak hükümdar olup tahta oturur. Kahramanın bu kişisel başarıları, toplumsal bütünlüğe, devletin nizamına ve devamlılığına yaptığı olumlu tesirin daha belirgin bir hal almasını sağlar. Kadış Mergen önceki destan kahramanlarından farklı olarak düşmanlarını ortadan kaldırır ve hükümdarlığını ilan eder. Zaten kendisini tanıyan ahali ise o kimliğini açıkladıktan sonra onun hükümdarlığına razı olurlar ve böylece devletin başsız kalması engellenmiş olur.

Çura Batır destanında, metnin son bölümüne kadar kahramanın kişisel başarısı ve askerleriyle devleti güvence altında tutmasının anlatılması devam ederken, kendi kanından bir düşmanla durdurulmaya çalışılması gayretiyle Rusların Çura Batır üzerindeki planlarının başarılı olduğunu görmekteyiz. Nitekim o, yiğitliği, kahramanlığı ve savaşçı kimliğiyle her yere nam salmış olan bir kahramanken, kendi kanından olan; ama tanımadığı oğluna güç yetiremez ve suya düşüp boğularak can verir. Kahramanın ölümü ve askerlerinin dağılması da toplumsal bütünlüğün sarsılması ve devlet bütünlüğünün parçalanması gibi durumları beraberinde getiren unsurlar olarak ortaya çıkar. Tatar destanlarında Çura Batır'ın sonu da devletin sonunu hazırlayan faktör olmuştur. Kahramanların yiğitlikleri neticesinde kurtarıp devam ettirdikleri devlet düzeni, bu destanda başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kahramanın ancak kendi kanından olan bir düşmana güç yetiremeyip, ölmesi de daha önce değindiğimiz bazı destanlardaki kendi kılıcıyla can veren kahramanlarla ilgili anlatılan destanlarla paralel bir durum sergiler.

Yusuf Kitabı'nda kahramanın fizikî gücüyle değilse de rüya yorumlama gibi olağanüstü özelliğiyle zindandan tahta yükselişi ve ailevi, toplumsal ve devlet birliğini nasıl yeniden tesis edişi ile destan biter. Yusuf, hasretinden gözlerini kaybeden babasına haber ulaştırır ve çocuk yaşta canına kasteden ağabeylerini de affeder. Onlardan intikam alma gibi bir düşünce içine asla girmez. Yusuf'un tüm bu çabası onun yeniden ailesine kavuşmasıyla taçlanmış olur. Ailedeki kopukluğu gideren Yusuf, hükümdarın rüyasını yorumlayarak, devlet idaresinde izlenecek yolun da ana hatlarının belirlenmesini sağlamış olur. Tahtta oturduğu süre boyunca, adil ve zekice yönetimiyle toplumsal huzurun sağlayıcısı olan kahraman, devlet yapısının günbegün güçlenmesinin de en baştaki vesilesidir.

Edigey'in kahramanlığının anlatıldığı destanda kahramanın yıllara yayılan mücadelesi ve babasını öldüren Toktamış'ın yerine hanlığını ilan edişi anlatılır. Hem tarihî, hem de edebî bir karakter olarak günümüze kadar gelen Edigey'in gerçekte hayalî mi yoksa gerçek bir kahraman mı olduğu kesin olarak bilinmese de, o bir destan kahramanı olmayı metin boyunca kahraman ve cesur yaşantısıyla kanıtlamıştır. Mehmet Aça'nın "alp" kavramı üzerine düşünceleri Edigey'in nasıl bir zemin üzerine konulacağına dair bize yardımda bulunur.

Türk kahramanlık destanlarındaki bahadır ya da alp tipini, Türk topluluklarının tarihte uğramış oldukları sosyal, siyasî, coğrafi ve kültürel değişimler

sebebiyle iki ana grupta ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, Güney ve Kuzey Sibirya Türklerinin destanlarında görülen ve daha çok esaret altındaki ya da yabancı hanlar tarafından yağmalanmış kabilesini ve obasını esaretten kurtarma; esir edilen ya da öldürülen aile fertleriyle kendi hanları tarafından zulme uğrayan ulusun intikamını alma düşünceleriyle harekete geçen mazlum bahadırları kapsarken ikincisi de Oğuz Kağan örneğinde olduğu gibi, büyük devlet kurma idealine sahip, törenin sürekliliğini sağlamaya çalışan, daha medenî bir toplumun temsilcisi olan bahadırları içine almaktadır (Aça, 2000: 9).

Edigey'in sıra dışı büyümesi ve daha ergen yaşlarda kendisini toplumuna ve çevre topluluklara kabul ettirmiş bir kahraman oluşu, bireysel anlamda bir ortaya çıkış ve kendini gerçekleştirme örneği sayılacak bir husustur. Çocuk yaşlarda okuması, saz çalıp söz söylemesi, hukuki konularda görüş belirterek problemlerin çözülmesini sağlaması, kahramanın fizikî gücü yanında zekâ gücünün de ne derece ileri konumda olduğunun göstergeleridir. Destan metni boyunca kahramanın bireysel dehasının ve kahramanlıklarının üzerine bina ettiği bir yaşantı sürdürdüğünü görmekteyiz.

Kendisini toplumunda ve diğer çevre toplumlarında da kanıtlamış olan bu zekâ ve cesaret örneği kahraman, tüm bu özellikleriyle dikkatleri üzerine çekmeyi başaran ve otorite tarafından kabul edilerek mükâfatlandırılan bir kahraman tipi görmemizi sağlamış olur. Hem Toktamış Han tarafından korunup, üst rütbelerde kendisine yer bulması, hem de Aksak Timur tarafından korunup kızıyla evlendirilmesi, kahramanın kendisini otoriteye de kanıtlayarak, bir güç unsuru ve koruyucu tayin edilmesini sağlamıştır. Aynı zamanda da fizikî bir güç gerektiren savaş gibi durumlarda otorite ya da hükümdarın, onunla beraberken, daha kendinden emin ve korkusuzca savaşması için psikolojik bir güven ortamının oluşmasına da katkıda bulunmuştur. Kahramanın tüm bu katkıları kendi şahsı için de sağlam bir zemin üzerinde hayatını sürdürebileceği bir dünyanın kapılarını aralamaya yardım etmiştir. Her iki hükümdar tarafından da evlendirilen kahraman, ailevi bütünlüğün ilk aşamasını kat etmiş biri olarak, toplumda daha önemli roller üstlenebilecek bir konuma gelmiştir. Edigey destanındaki kahramanın bireysel başarıları, ailevi bütünlüğün kurulmasına ve korunmasına doğrudan etki ederek toplumun önemli bir parçası olması hususunda önemli bir adım olmuştur.

Sadece savaş ortamında değil, fikrî ve zihnî mesele ve konularda da görüşüne başvurulun, sözü dinlenen biri olması, kahramanın toplum nazarındaki

itibarı ve toplumsal hayatın düzeninin sağlanması noktasında onu konumlandırmaya yeterli bir durum olmuştur. Önce bireysel başarılarını gösterip herkesçe kabul edilen kahraman, ailevi bütünlüğü sağlama adına her iki evliliğini de hükümdarlar elinden yaparak aslında ne derece önemli bir mevkide olduğunu da göstermiş olur. Aileyi kuran kahraman, halkın sorunlarını dinleyip, çözüm üreten ve üretilmesine doğrudan katkıda bulunan yaşayışı ile de toplumsal bütünlüğün sağlanmasında önemli görevler üstlenmiş olur.

Bireysel başarılarıyla, ailevi ve toplumsal birlik ve bütünlüğün sağlanmasına katkıda bulunan kahraman, toplum nazarında baskıcı bir anlayış ile işleyen Toktamış Han yönetiminin üzerine yürüyecek ve hem kendi intikamını alacak, hem de devletin işleyişine de doğrudan müdahalelerde bulunarak bu işleyişi toplumun istekleri yönüne çevirmeye kalkışacaktır. Bu niyetle Edigey Toktamış'ın üzerine yürür. Aslında çok sonradan da olsa Toktamış'ın babasının katili olduğunu öğrenir; fakat bu durum kahramanı, kahramanın toplum üzerindeki baskısı kadar rahatsız edip harekete geçirmemiştir yine de. Edigey'in Aksak Timur tarafından aldatılıp ortada bırakılması ise, Toktamış'tan boşalan hükümdarlık koltuğuna oturmasını sağlar. Tahta oturan Edigey, bireysel başarılarını da böylelikle taçlandırmış olur. Artık sadece bir kahraman ya da aile reisi değil, aynı zamanda toplumun refahı ve huzuru için çalışan bir devlet adamıdır da.

SONUÇ

“Kazan Tatar Destanlarında Birey, Aile, Toplum, Devlet Yapısı” adı altında yürüttüğümüz bu çalışmada, Tatar destanlarındaki bireyden aileye, aileden toplum ve devlet yapısına uzanan olguların birbirlerini tamamlamaları ve destan metinlerinde ne şekilde işlendikleri inceleme konusu edilmiştir. Destan kahramanlarının kişisel çaba ve gayretleri üzerinden yürüttüğümüz çalışmamızda, isimleri ve üstlendikleri rolleri birbirlerinden farklı olsa da destan kahramanlarının aynı hedef doğrultusunda hareket ettiklerine şahitlik etmekteyiz.

Türk edebiyatının konu ve içerik bakımından en zengin türlerinden biri olan destanlar üzerine makale, kitap, uyarlama düzeyinde birçok çalışma yapılmış; fakat ele aldığımız konu bağlamında makale düzeyinde birkaç çalışma dışında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu makalelerde de sadece belli başlı hususlar ele alınmış, bir makalenin kapsamı gereği olmalı, genelde bir konu etrafında incelemeler yapılmıştır. Buradaki amacımız Kazan Tatar destanlarında “birey, aile, toplum ve devlet yapısı”nın nasıl verildiği, nasıl şekillendiği hususunun incelenmesi ve ortaya çıkarılması olmuştur.

Kazan Tatarlarının destanlarını incelerken sayısız olay, kahraman ismi ve kahramanlık mücadelesiyle de karşılaşma imkânı yakalıyoruz. Bu mücadelelerin pek çoğunda kahramanın amacına ulaştığını, gayesi ve hedefi doğrultusunda başarılar elde ettiğini görmekteyiz. Pek azında ise kahramanın ölümü ya da teslim oluşu işlenir ki bunlar belirttiğimiz gibi çok az sayıda destanda işlenen konulardır. Destan kahramanları düşmanlarını yener, engelleri aşar, sevdikleri kadına kavuşup onlarla evlenir ve ailelerini kurarlar, sonraki aşamada yurtlarına dönmek için ya hükümdardan izin alırlar ya da kendileri bu kararı alır, yurtlarına döndükten sonra da ya toplum tarafından han ilan edilirler ya da kendi hükümdarlıklarını ilan ederek yaşamlarını sürdürürler. Tüm bu olgular devletin sarsılmaz bütünlüğünün devam etmesi için girişilmiş çabalardır. Kahraman, ülke idaresini eline aldığı anda, yiğitliğini kanıtlamış şanlı bir hükümdar olarak tahta oturur ve bu tahta oturmada sonra

toplumsal düzen sağlanmış olup, ülke idaresinde başarılı ve huzurlu bir dönemin de temelleri atılmış olur. Çünkü kahraman çevresine güven veren bir kahraman tipi oluşturmuştur başarılarıyla.

Tatar Destanları birinci kitapta ve Edigey Destanı'nda daha çok kahramanlık temalı destanlar yer alır ve tarif edildiği üzere bir alp tipiyle karşılaşırız. Bu destanlar çalışmamızın başlığı üzerine yapmaya çalıştığımız incelememizde de bize daha zengin malzeme ve içerik elde etme şansı doğurmuştur. Öyleki bu destanlardan kahramanların doğumu, büyümeleri, çok az destanda olmakla beraber, ad almaları, aile çevreleri ve sosyal ilişkileri, toplum ve devlet yapısına katkıda bulunmaları yönünden önemli bilgiler edinebilmekteyiz. Tatar Destanları'nın ikinci cildinde ise daha çok halk hikâyesi konusu olarak kaydedilmiş isimlerin etrafında oluşturulmuş destanlar yer alır ve gerek kahramanların yaşamları ve gerek verdikleri mücadeleler açısından birinci kitaba göre daha az malzeme bulunur. Bir divan edebiyatı konusu olan Leyla ile Mecnun'un yanı sıra, kaynağını Kur'an-ı Kerim'den alan ve Yusuf Peygamberin kıssasını işleyen Yusuf Kitabı'yla beraber, doğrudan halk edebiyatı incelemelerinin birer ürünü olan ve Pertev Naili Boratav, Ali Berat Alptekin gibi halk edebiyatı hocaları tarafından "halk hikâyesi" olarak değerlendirilip incelenen Tahir ile Zühre, Şahsenem ile Garip, Arzu ile Kamber gibi destanlar ikinci kitapta ikişer ve üçer anlatmayla yer alırlar. Boratav, her ne kadar bunların birer halk hikâyesi olduğunu belirtse de bu hikâyelerin on dördüncü asırdan bu yana ozanlar tarafından anlatılan destanların yerini almış ürünler oldukları yönünde görüş belirtir (Boratav, 1969: 55). Bu destanlar daha çok aşk teması üzerine oluşturulmuş çalışmalar olduklarından, tezimizin ana başlığına dair sadece kahramanlarının bireysel çabaları ve kahramanlıklarıyla ilgili içerik bulabilmekteyiz. Bu da bir anlamda çalışmamızın ilk kitaptaki kadar zengin bir içeriğe sahip olamamasının sebeplerinden olmuştur.

Kazan Tatar destanları özelinde yapmaya çalıştığımız bu çalışma neticesinde bizim için önemli bir sonuç çıkıyor karşımıza: tecrübî bilgiler ve edebî yaratmaların iç içe geçmişliği. Bu iki önemli husus özelde Tatar toplumunun genelde ise tüm Türk milletinin yaşanmışlıklarını ve tarihini gözümüzde canlandırmamıza olanak sağlıyor. Destanlar her ne kadar hayali ve fantastik öğeleri içlerinde barındırıyor olsalar da onların içinde yaşanmışlıkların da ziyadesiyle bulunduğunu hissedebilmekteyiz. Tarihî şahsiyetlerin yanında hayali şahsiyetlerin de yer aldığı

destanlarda, acıları, zaferleri, sevinçleri, hüzünleri, töreleri ve Türk milletinin yaşam mücadelesini görebilmekteyiz. Tamamen birer hayal ürünü olduğunu kabul etsek dahi, bu yaratmalarda milletimizin heyecanını, coşkusunu, hüznünü, göçlerini ve yaşam mücadelelerini görme imkânına kavuşuyoruz. Töre ve kut anlayışının binlerce yıldır bu milletin yazılı olmayan iki değişmez ve vaz geçilmez kuralı olduğunu bir kez daha görüyoruz bu tecrübî, tarihî ve edebî mahsullerde. İç içe geçmiş halkalar halinde Türk milletin hayatından kesitler sunan destanlar, tüm yaşanmışlıklarla beraber edebî zenginliğimizin de büyük birer ürünü olma hususiyetlerini devam ettiriyorlar.

KAYNAKÇA

- Aça, M. (1999). Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman. *Millî Folklor* S.44: 18-24.
- Aça, M. (2000). Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri. *Millî Folklor* S.48: 5-17
- Ahmedcanov, M (2000). *Tatar El Yazma Kitabı*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan.
- Ahmetova, F. V (1984). *Tatar Halk İcadı Destanlar*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan.
- Akış, İ. (1998). *Tatar Halk Destanı İdigey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alptekin, A. B. (2005). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Akçağ Yayınları, Ankara
- Artun, E. (2008). *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul
- Baykara, T. (2009). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Bıçak, A. (2009). *Türk Düşüncesi I Kökenler*. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Gerçek Yayınevi, İstanbul
- Boratav, P. N. (2002). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- Cağferoğlu, A. (1988). *Türk Kavimleri*. Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Çandarlıoğlu, G. (1997). *Türk Destan Kahramanları*. And Yayınları, İstanbul.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Davletşin, G. (2013). *Türk Tatar Kültür Tarihi*. Albina Tuzlu (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Develi, H. (2001). İdil Tatarları, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 17, Tatar Edebiyatı I, Ankara, s. 13-70
- Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara

- Devlet, N. (2002). Tataristan Cumhuriyeti. *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 1. Baskı, C.20, İstanbul, s.48-58
- Duralı, Ş. T. (2002). Toplum Devlet Ülküsü Olarak Tarihte Türklüğün Oluşması. *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 1. Baskı, C. 1, İstanbul, s.335-350
- Ekici, M. (2001). Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatmasında Bireysellik Ve Toplumsal Bütünlük. *Millî Folklor*, 52: 50.
- Ekici, M. (2002). Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında I. *Millî Folklor*, 53: 27
- Ekici, M. (2002). Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında II. *Millî Folklor*, 54: 11
- Ekici, M. (1999). Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipleri. *Millî Folklor*, 44: 10-17
- Ekici, M. (2007). Destanlar. *Türk Edebiyatı Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Cilt 1, Ankara, s. 85-117
- Elçin, Ş. (2001). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ergin, M. (2008). *Dede Korkut Kitabı*, Cilt 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Erkul, A. (2002). Eski Türklerde Aile. *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 1. Baskı, C.3, İstanbul, s.97-107
- Fedakar, S. (2004). Alpamış Destanı ve Dede Korkut Kitabı'nda Kahramanların Ortaya Çıkışı. *Millî Folklor*, 61: 134-141
- Gültekin, M. (2013). *Kazan-Tatar Masalları (İnceleme-Metinler)*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Günay, U. (2007). *Türklerin Tarihi*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Güner, İ. - Türkoğlu, İ. (2007). Tataristan, *TDV İslam Ansiklopedisi* Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Cilt 33, İstanbul, s. 162-168
- Gürbüz, A. (2008). *Michel Foucault'da Birey ve Siyasal Güç İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi.
- Hudiyakov, M. (2009). *Kazan Hanlığı Tarihi*. Ayaz İshaki (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kaplan, M. (2005). *Tip Tahlilleri*. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Koca, S. (2002). Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı. *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 1. Baskı, C. 2, İstanbul, s.823-845
- Köprülü, M. F. (2004). *Edebiyat Araştırmaları I*, Akçağ Yayınları, Ankara
- Kurat, A. N. (2002). Kazan Hanlığı. *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 1. Baskı, C.8, İstanbul, s.441-452

- Nirun, N. (1994). *Sistemantik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Oğuz, M. Öcal. (2000). *Türk Dünyası Halkbiliminde Yöntem Sorunları*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Öner, M. (2001). Halk Eposı/Halk Destanları, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 17, Tatar Edebiyatı I, Ankara, s. 238-240
- Reichl, K. (2011). *Türk Boylarının Destanları*. Doç. Dr. Metin Ekici (Çev.), Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Roux, J. P.(2007). *Türklerin Tarihi*. Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Sami, Ş. (2006). *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul
- Sevinç, N. (1987). *Eski Türklerde Kadın ve Aile*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul.
- Sulti, R. (1988). *Edigey Destanı*. Türksoy Yayınları, Ankara.
- Taymas, A. Battal (1966). *Kazan Türkleri*. Türk Tarihini Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Tural, S. (1999). *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 3. Baskı, Ankara.
- Türkçe Sözlük (1988). Türk Dil Kurumu Yayınları, 8.Baskı, Ankara.
- Urmançı, F. (2005). *Tatar Halk İcadı*. Kazan Maarif Neşriyatı, Kazan.
- Urmançı, F. (2007). *Tatar Destanları I*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Vedat Kartalcık-Caner Kerimoğlu.
- Urmançı, F. (2007). *Tatar Destanları II*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Vedat Kartalcık-Caner Kerimoğlu
- Yıldırım, D. (1998). *Türk Bitiği*, Akçağ Yayınları, Ankara
- Zekiyev, M. (2007). *Türklerin ve Tatarların Kökenleri*. Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Yavuz ERTÜRK, 1986 yılında Besni’de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Gaziantep’te tamamladı. 2009 yılında Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü’nden mezun oldu. 2010 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halkbilimi Dalında yüksek lisansa başladı. Öğrenim hayatı devam etmektedir.

VITAE

Yavuz ERTÜRK, was born in 1986, in Besni. He accomplished his primary, secondary and high school education in Gaziantep. He graduated from the University of Gazi, Faculty of Arts, Department of Turkish Folklore in 2009. In 2010, he started to take master degree in the University of Gaziantep, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Field of Folklore. He continues his education.